

АМЕ
РИК
АНК
Е
ЈЕЛЕ
НЕ Ј.
ДИМ
ИТР
ИЈЕВ
ИЋА
МЕР
ИКА
НКЕ
ЈЕЛЕ
НЕ Ј.
ДИМ
ИТР
ИЈЕВ
ИЋ
АМ
ЕР
ИК
АН
КЕ
НЕ
Ј.
ДИ
М
И
Т
Р
И
Ј
Е
В
И
Ћ

АМЕРИКАНКЕ ЈЕЛЕНЕ Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА

УРЕДНИЦА
БИЉАНА ДОЉЧИНОВИЋ

АМЕРИКАНКЕ ЈЕЛЕНЕ Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА

На корицама: Рукопис песме „Американка“ који се чува у Народној библиотеци Србије под сигнатуром Р 542; потпис Јелене Ј. Димитријевић преузет је из путописа *Нови свет или У Америци годину дана*, Београд, 1934.

АМЕРИКАНКЕ ЈЕЛЕНЕ Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ ЗБОРНИК РАДОВА

Уредница
Проф. др Биљана Дојчиновић

Рецензенти
Др Радојка Вукчевић, редовна професорка
Др Дубравка Ћурић, редовна професорка
Др Бојан Јовић, научни саветник

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

*Књиженство, теорија и историја женске књижевности
на српском језику до 1915. године*

Американке Јелене Ј. Димитријевић

Зборник радова

DOI: https://doi.org/10.18485/jd_amerikanke.2019

Уредница

Проф. др Биљана Дојчиновић

Издавачи

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Народна библиотека Србије

За издаваче

Проф. др Љиљана Марковић

Ласло Блашковић

Дизајн и прелом

Проф. др Наташа Теофиловић

Лектура и коректура

Софија Симовић, МА

Штампа

Тираж

300

ISBN: 978-86-6153-5925

COBISS.SR-ID 277409292

Београд, 2019.

Тематски зборник радова *Американке Јелене Ј. Димитријевић* сачињен је од текстова саме Јелене Димитријевић – приповедака „Американка“ (1912) и „У Америци ‘нешто се догодило’“ (1924), те три песме на енглеском језику које се чувају у рукопису у Народној библиотеци Србије, односно скенираних рукописних верзија, транскрипција и превода тих рукописа. Други део зборника чине научни радови посвећени овим делима из пера Магдалене Кох, Јелене Милинковић и Биљане Дојчиновић. Зборник је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја број 178029, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, а објављен је захваљујући подршци истог Министарства.

САДРЖАЈ

Предговор

Биљана Дојчиновић

АМЕРИКАНКЕ ЈЕЛЕНЕ Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ i

Оригинални текстови

Јелена Ј. Димитријевић

АМЕРИКАНКА 1

Јелена Ј. Димитријевић

У АМЕРИЦИ „НЕШТО СЕ ДОГОДИЛО“ 25

Јелена Ј. Димитријевић

ТРИ ПЕСМЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Скенирани рукописи

The Eyes (To the little unknown boy) 44

Don't Tell Me (To Mrs. W.) 45

My Soul 46

Транскрипције песама

The Eyes (To the little unknown boy) 50

Don't Tell Me (To Mrs. W.) 50

My Soul 51

Преводи песама

Очи (непознатом дечачићу) 54

Не реци ми... (Госпођи В.) 54

Моја душа 55

Критичко-историјски текстови

Магдалена Кох

ТЕКСТУАЛНЕ РЕЛАЦИЈЕ ПРИПОВЕТКЕ „АМЕРИКАНКА“ И
ПОГЛАВЉА „НА УИК-ЕНДУ КОД МИСИЗ ФЛАГ“ ИЗ АМЕРИЧКОГ
ПУТОПИСА: СУБВЕРЗИВНОСТ И ТРАНСГРЕСИЈА 61

Јелена Милинковић

АМЕРИКА ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ 79

Биљана Дојчиновић

АМЕРИЧКЕ ПРИЧЕ ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ 103

Белешка о Јелени Ј. Димитријевић 125

Белешке о ауторкама и ауторима 127

Индекс имена 130

Биљана Дојчиновић

Американке Јелене Ј. Димитријевић

Предговор

Тематски зборник *Американке Јелене Ј. Димитријевић* посвећен је кругу америчких тема ове ауторке, који чине приповетке „Американка” и „У Америци ’нешто се догодило”, путопис *Нови свет или У Америци годину дана*, као и песме које се чувају у рукопису у Народној библиотеци Србије.

Зборник чине репринти поменутих двеју приповедака, скенови три песме на енглеском у рукопису, те транскрипти и преводи тих песама, као и текстови о овим делима Јелене Димитријевић.

Занимљиво је да је приповетка „Американка” доживела недавно два нова издања, али да је у оба случаја реч о верзији из 1918. године. Прича је репринтована у антологији женске приповетке *Врт тајни*, коју је приредила Славица Гароња Радованац 2016. године. Потом је, као посебно издање које је приредила Ана Стјеља, објављена 2018. године, поводом стогодишњице издања Исидора Ђурђевића.

Првобитна верзија приповетке „Американка” из 1912, коју овде објављујемо, није до сада имала поновљено издање. И приповетка „У Америци ’нешто се догодило’” сада се први пут, после скоро једног века, ставља на увид савременој јавности. Песме из рукописа 545, као и песма из рукописа 543, према досадашњим истраживањима на пројекту *Књиженство*, сада се први пут објављују.

Књижевно-историјски текст који је отворио питања о америчким темама у делу Јелене Димитријевић јесте поглавље у књизи Магдалене Кох из 2007. године, објављене у српском преводу под насловом *...када сазremo као култура...* 2012. године. У њему ауторка говори о родној трансгресији у приповеци „Американка”, чији је наратор мушког пола. Поред минуциозне анализе наративног поступка и његових значења, Магдалена Кох је указала и на чињеницу да је приповетка прва из новог круга тема Јелене Димитријевић, односно да означава излазак из оријенталних топоса у делу ове ауторке. Текст Магдалене Кох који објављујемо у овом зборнику представља повратак проблематици родне трансгресије, али са новим сазнањима до којих су друге истраживачице у међувремену дошле. Повезујући теоријске претпоставке и књижевноисторијска открића, Магдалена Кох закључује да је Јелена Димитријевић храбро прекорачила не само много географских граница у реалном свету већ и границе књижевних конвенција и табуа.

Текст Јелене Милинковић указује на то да је приповетка „Американка” први пут објављена у *Српском књижевном гласнику* 1912. године, дакле, шест година пре самосталног издања Исидора Ђурђевића, као и да су за разумевање ове приповетке посебно важна поглавља „Американке” и „На Уик-енду код Мисиз Флаг” из америчког путописа Јелене Димитријевић. Осим тога, америчком кругу тема припада и приповетка „У Америци ’нешто се догодило’”, први пут прочитана на француском 1920. године, а објављена на српском 1924, такође у *Српском књижевном гласнику*. Текст Јелене Милинковић не само да доноси много нових података већ и указује на важност истраживања периодике унутар гинокритичких истраживања, у овом случају, дела Јелене Димитријевић.

Мој текст се наставља на истраживања Магдалене Кох и Јелене Милинковић. Читајући поезију Јелене Димитријевић у рукописима који се чувају у Народној библиотеци Србије, учила сам подударност са одређеним епизодама из путописа *Нови Свет*, а посебно са приповетком „У Америци ’нешто се догодило’”. Песме датирани у време њеног боравка у Америци, нарочито три песме написане на енглеском језику, подударају се са појединим ситуацијама из поменутог путописа, али делују интимније. Склапајући мозаик од ове две приче, путописа, и низа песама, долазимо до љубавних прича посвећених двома женама. Првој, Катрин Кити Флаг, коју је Јелена Димитријевић упознала у Лондону 1912. године, а потом 1920. посетила и у Броктону. О њој, поред података изнетих у путопису, знамо још и да је преминула у августу 1945. године, само четири месеца после Јелене Димитријевић. О другој жени, госпођи Волас из Њујорка, познато је само оно што нам је ауторка оставила у путопису и у песмама. Но, и то је довољно за ову историју осећања, преломљену кроз период од 22 године, од 1912. до 1934, и кроз неколико жанрова.

Надамо се да ће овај материјал бити занимљив за академски, али и најшири круг читалаца, да ће допринети новим увидима у живот и стваралаштво Јелене Димитријевић, али и да ће успети да нас подсети на важност периодике и рукописних материјала у настојањима да разумемо историју сопствене културе.

Биљана Дојчиновић

Београд, 1. јуна 2019.

Jelena J. Dimitrijević

Оригинални текстови

Јелена Ј. Димитријевић

АМЕРИКАНКА

С Р П С К И КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 2. — 16 ЈАНУАР 1912.

А М Е Р И К А Н К А.

I

Ја сам био казао збогом љубави, опростио се с њом за навек с претешким срцем, јер она мени није била живот него циљ живота. Прошле су биле муке, али је дошло нешто горе, досада и празнина. На једанпут сам се осетио сасвим сам на овом великом и хладном свету. Нико није имао да ме растужује, али нико ни да ме весели. Равнодушност. И с таквим расположењем, без љубави и мржње, пођох у свет.

У једној великој европској престоници, највећој вароши на свету, где милиони јуре у мучну и страшну борбу за опстанак, и где јутарња магла личи на пару а вечерње небо на бакар, ја се упознадох с једном Американком. Упознадосмо се у нашем заједничком хотелу, малом и симпатичном, што много личи на удобни честити дом, и где се човек осећа као да је у гостима код својих најбољих пријатеља, у хотелу каквих је још доста у овом најпријатнијем крају вароши.

Она је била госпођа, и не бијаше ту сама већ с мајком, једном за чудо живом старицом као снег беле косе, која се још од првих дана разговараше са мном као с каквим старим познаником, распитујући о мојој земљи као о једном од седам чуда на свету.

Још одмах, и пре него што сам и помислио да ћу се моћи с ким упознати, ја сам се интересовао за Американку, јер она је била интересантнија од свих женских гостију. Млада, а црна коса јој је прошарана седином као сребром или пеном из Океана који је прешла, први пут у животу. Висока и поносите, она је својом појавом личила на неку краљицу из Новог Света, који је оставила и дошла у Стари Свет да краљује над свим женама, или на какву „доларску принцезу“. Обучена је просто — сваки дан у другој белој блузи — а елегантно. Намирисана је мало — мирисом од лаванде — она је знала колико треба да се намирише... Она није била тако лепа, а ипак колико лепа! Њена лепота била је у ономе што се не преноси ни кичицом на платно, ни фотографијом на хартију: у покретима, где се видела игра валова и чула њихова музика, и у гласу, где су се преливале све боје цвећа и ствари. Али оно што је мене заносило, највише занело, то је њен говор, за чудо необичан, не американски, већ специјално њен. Ја тај њен говор сравњивах час са звуцима некаквог непознатог музичког инструмента, час с песмом тике којој имена не знам. Једанпут, она рече: „Хуај хаз хи е хуаи хеи?“¹ а ја узвикнух: „Вуга!“ Учини ми се као да пева вуга. Али пошто је име те птице на мом језику врло неестетично, управо ружно, ја га више не помених. А једанпут, слушајући је, помислих: „Шевино певање“, па то сасвим одбацих: банално. Док седи: обична жена, готово чак не лепа; кад иде и говори — лепота! Сва се преобрази, и ја бих сваки њен покрет, сваку њену реч грлио, љубио као њене руке или лице...

Поред овога, она је заносила човека и својим држањем и понашањем. По држању краљица, по понашању дете. Као човек слободна, а као дете искрена, и природна. Она, нова жена подсећала ме је на стару, прву жену — пре њеног изгнања из раја... Можда је специјално она таква, као њени покрети и њен говор... Пред вече, у соби за одмор, она је пред свима слободно легала на софу, да се у хоризонталном положају одмара од те шетње по тој огромној вароши и од утисака који су њављивали на њену душу, да сања о дотле невиђеним стварима, које је тога дана видела; и док је она

¹ *Why has he a white hat?* Зашто он има бели шешир?

лежала, жмурећи, људи, и млади и стари, подједнако, с упртим погледима у њу седеле су, и ћутали... И кад су већ били сви изишли, ја сам још седео не мичући се, не дишући, не скидајући очи с ње, не одвајајући своје усне с њених усана... У ње, жене можда већ више година, било је све девичанско: очи, уста..., и ја сам желео да то љубим. Док је она лежала тако мирно, какав сам ја изгледао! Мењао сам боју; од сваког њеног покрета трзао сам се као неко који је почео да краде или да врши какво друго рђаво дело. Њене ноге, у плитким ципелама, што су вириле испод лаке хаљине, доводиле су ме до безумља... Колико сам био искварен животом, дружном са женама што пред човеком не смећу с ума да су жене, те удешавају ход, говор, поглед, осмех, и поцрвене од сваког његовог погледа, ја тек сада видим.

II

И ако слободна као човек, она је од свих жена у хотелу била најозбиљнија а и најосетљивија, дакле ипак највише жена. Она је била интелигентна и образована. Она је из најкултурније државе Северне Америке, која се зове Масачусетс, или како је она редовно звала скраћено: Мас (*Mass*). По неко после подне, кад би остала да се одмара, она је говорила о великим енглеским и американским песницима, и било јој је врло пријатно што те песнике и ја познајем, нарочито што сам их читао на њеном, на њеном језику. Због тога сам јој био духовни сродник, и тражила је да се са мном разговара. А кад смо ћутали, или кад је она говорила о другим стварима, ја сам био само мужјак... Трпећи муке, ја сам проклињао своје васпитање. У мојој земљи нико и не слути да може бити друкчије!... Из разговора, она од мене чу да код нас жене не иду ноћу саме. Била је неисказано радознала. „Зашто?“ А кад јој ја, видећи да сам се изговорио, одговорих слегањем раменима, она навали на мене питањима: „Можда се боје помрчине? Можда у вас има сувише лопова, па пуштате ноћу и улицама псе са ланца? Можда кад падне мрак у варош вам силазе из шуме зверови?“ Ја сам тада осећао један стид како никада до тада, при помисли да нам жене не иду по вароши ноћу саме због мушкараца. Али да сам јој то казао, она би нападала наше жене: зашто су нас тако васпитале; грдила би, можда, наше мајке; или, можда, не би разумела. И ја ћутах.

Једнога дана позва ме на излет. Ја сам био ван себе од радости. „Сад је прилика да нам се односи измене“, мислио сам и радовао сам се. Али она је била и на путу као у хотелу: природна, слободна: с мушким сапутницима разговара се као с пријатељицама, са мном се понаша као с другарицом; а кад се ја једном занесох и хтедох да останем од воза, она ме ухвати за руку и увуче ме у воз, па ми се смејаше. О кад би знала зашто сам био занесен! и да ме је додир њене руке доводио до безумља: да клекнем пред њу, да јој љубим руке, хаљину, и да јој говорим о најлуђим стварима, да је молим да ме не оставља, да живимо заједно као муж и жена... Али она ми је повраћала разум својим слободним понашањем. Мушки слободна, она је имала сва својства свога женскога пола: да се брине као мајка чак и за оне од којих је много млађа. Она се тога дана бринула за мене као за сина, да пажљиво силазим из воза, и да нешто не заборавим. Док је она седећи према мени гледала у дивне пределе једне земље што личи на башту обрађивану вековима и обрађену до савршенства, у зелене ливаде и горе и црвена села, у бело небо, дотле сам ја у њу гледао и горео од жеље да метнем своју главу на њена колена чију сам облину наслућивао под лаком хаљином и готово губио свест. У мени је било нешто злочиначко... Ја сам водио борбу с чулима, а она се усхићавала природом узвикујући: „*I dearly love nature!*“ (Ја много волим природу), употребљујући прилог *dearly*, по америчански. О да је знала да ћути, да не чујем њен говор! О да је знала да седи, да не видим њен ход! Од тога нисам осећао душевно узнемирење... Једном похитавши прозору, она ме додирну коленом, па и не извињујући се, исто као дете, она ме зваше да гледам живописне слике. Ја сам се од тога њеног додира изгубио... Прибрах се пре но што бих учинио какву лудост, брзо одох и стадох поред ње, пазећи да је не дотакнем. Пред нама се пружала долина као какво бескрајно зелено море, а од шумарака у даљини чиниле су се лађе. Даље се видело друго, плаво море. То је било дно неба које је давало потпуну илузију мора. Више њега била су два дугачка густа облака, и оба као да су посредини пуна злата а околу пуна чађи. И кад би се сасвим згуснули, из њих би пала златна и чађава киша; она златна разлила би се по средини плавога мора и личила би на какво жуто водено цвеће.

Једна висока црна мотка оцртавала се на томе плаветнилу и изгледала је као катарка с лађе која је тонула. Американка се усхићавала овом сликом и обраћала ми пажњу на њену целину и на делове, разумевајући се много у уметност, јер је о њој говорила с једним дубоким осећањем. „Од свих лепота на свету, ја највише волим природу!“ узвикну она до врхунца усхићења. „Од свих лепота на свету, ја највише волим жене!“ узвикнух ја до крајности узбуђен, и погледах је оштро у очи. Она од тога дрског погледа не обори очи, и ово не прими као алузију на себе, како би примиле жене с којима сам се ја дружио, црвенећи и смејући се, или бледећи и уозбиљујући се. Она ово прими као једну моју исповест... Над свим тим лепотама сијало је једно мало северно а ипак топло сунце. Ја сам тога дана видео да као мирис и музика на чула утичу и предели. Они на чула утичу као бела топла летња месечина или као леп пролетњи дан... Под сваким дрветом у хладу ја сам замишљао себе поред ње, и све ми је било мило и слатко, и сваки мој живац вибрирао је, а у мени није било ничега духовног. У тим тренутцима, ја искварен животом човек нисам личио на човека...

III

То тако трајало је скоро три недеље, а тад се деси нешто што ме пресбрази...

Ја сам се с њом састајао свако јутро и свако пред вече. Јутром, пошто смо се састали у соби за одмор и поразговарали се, или управо пошто је она говорила а ја ћутао, или муцао дрхтећи као кривац, ми смо се разилазили. Али по томе колосу где јутарња магла личи на пару, и то на пару што се диже из каквог огромног басена, у коме се овај колос купа, спирајући са свога циновског мрко-црвеног тела чађ палу из хиљада фабричких димњака, по томе чудовишту које песници називају градом пресићености и глади, ја ни за тренутак нисам био без ње; она ме је свуд пратила као моја сенка; ја сам је замишљао поноситу и слободну и био сам бескрајно радостан. По неки дан, ја нисам смео да запливам у таласе од света, јер не бих умео пливати па би ме однели ти таласи. Тада сам обично бежао у један парк, који, како ми се чинило, краја нема, и пролазећи кроз бујно зеленило седао сам или се пружио на ледину међу бескућницима; над главом су ми

шумели стари храстови, а ја сам кроз њихне гране гледао у тешко оловно небо, или у лако као од беле свиле, и сањао о Американки; а после сам одлазио у средину бескрајног парка и седао на једну усамљену зелену клупу поред једног зеленог језера с белим лабудовима, и ту, духовним очима, гледао милу жену, миловао је, имао је сву... Па сам скакао и бежао из парка, залазио у хучне улице колоса, града пресићености и глади, магле и дима, који се распростирао по свој вароши, и кад је време лепо, дизао се у вис, разређивао се и мешао с облацима; а кад је јужно, падао на земљу као магла. Тражио сам да се изгубим, да се ја, један ништаван делић, утиснем у ту мрку целину, да ме нестане у њој.

Једно јутро пуно магле и песама уличких певача, што певајући зарађују насушни хлеб, удаљујући смрт од глади, ја одох, као у прошла јутра, у хотелску башту, где се осећао мирис дима, влажне земље, траве и бршљана разастртог по свој високој огради; а високе акације шумеле су тужно како обично шуме у влажна магловита предјесенска јутра. Преда ме истрча мала Нели сва у бело с црном мачком. Она се свако јутро, пре доручка, играла с овом мачком и разговарала са мном. „Смем ли, Мис Нели, да вас једанпут пољубим?“ упитах тобоже озбиљно. „Смете, али само једанпут“, одговори ми она као у шали и запрети ми прстићем. Ја је пољубих. Она се несташно насмеја и пољуби ме, и одмах безазлено рече: „Ја путујем... у суботу“. Ја осетих бол... После сам отишао у собу за одмор где на мене навали сета због одласка мале Нели. И она је Американка. Обе имају црне очи. Само што ова има златну косу, а она друга сребром прошарану. Ја сам се на њу толико навикао: она се полако, неосетно увлачила у мој живот.

Седох за сто поред прозора из баште, да пишем. У соби не бејаше више никога, и да није пуцкарао угаљ у камину и шкрипало моје перо била би потпуна тишина. Чак се није чула као вечером уличног живота хука, која се у даљини, по одељењима те баште претварала у шум и личила на зујање пчела у кошници... Моја рука летела је преко једне карте кад се отворише врата и чу се лаки шум корака и једва чујно шуштање хаљине... „То је она!“ осетих..., и зацело сам био блед као крпа... Знао сам да је она пре но што је замислила лаванда...

...Окренуо сам се, одговорио јој на американско, на њено добро јутро. Њено Добро Јутро! Оно је мени било читава песма, и то песма не као нешто духовно, већ материјално, и ја сам желео да метнем своја уста на њу... Осетио сам где ће сести, али се више нисам окретао, него сам писао једном своје пријатељу, уносећи у свако слово њу, или управо пишући о њој. Кад бих нешто сад пошао од рођака до рођака и од пријатеља до пријатеља да потражим своје карте из те вароши, ја знам да бих у свакој карти нашао њу и сваку бих чувао као једну реликвију. Све те карте, ја знам, топле су, јер се у њима осећа срце. „Ја сам још овде. Моје друштво још није отишло“. Ове просте речи имале су дубоки смисао, биле су пуне садржине. „Моје друштво“, то ми је значило она. „Још није отишло“, исказивало је моју срећу мојим пријатељима. „Поред своје уске отаџбине где сам се родио и коју волим као што сам волео мајку, ја имам и једну широку отаџбину; она ми је досад била свет, а сад ми је свет — ова варош“. Тако сам писао; а да ли би ја ту варош толико волео да у њој није била она, и то је један проблем који ми остаде нерешен.

Ја сам се сваки час окретао, а она је подизала главу, погледала ме и осмехнула се. Било је тренутака прошлих дана, нарочито на излету, кад сам се љутио што сам се заносио, још у почетку, њеним детињским понашањем, и спопадао ме бес што не поцрвени, кад ја поцрвеним, што ме не погледа чежњавим погледима, кад у њу ја тако погледам. Па тако је било и ово јутро. Ја сам је желео сасвим друкчију...

Прође прилично, ја се не окретох, јер се зарекох да се не окренем; писасмо обоје, ја сам чуо шкрипање њеног пера. Ја осећах да ме она осећа, и да ме гледа, и не могавши издржати више, окретох се: поглед ми се сусрете с њеним погледом и учини ми се да то гледа старија сестра у млађега брата. У том тренутку, у њеним очима било је неке топлине, неке нежности старије сестре. Као да ми је говорила: „Дечко, пишеш о жени... рано је то за тебе“. И ја спонтано скочих, и као њен млађи брат, и ако старији од ње, слободно, како никад дотле, приђох њој. Она заустави руку с пером, и подигнувши главу погледа ме у очи с осмехом и као да ме пита: „Дечко! шта хоћеш од мене?“ Ја брзо рекох, први пут не муцајући: „Ова соба ми је празна без вас“, и пољубих је као

пре пола часа малу Нели, не тражећи од ње допуст као од мале Нели... Додирнух јој уснама лице, али у том лаком пољупцу, на мојим уснама, бејаше сва моја душа. Она изненађена весело узвикну: „А!“ и пољуби ме као пре пола часа мала Нели... Ја се не макох од ње, осећајући да и она осећа да сам је пољубио душом, и да познаје колико сам срећан. „Ја путујем... у суботу“, рече она безазлено с осмехом исто као мала Нели, а ја осетих неисказан бол... Не, то осећање имена нема. Она учини главом на моје место, као да ми каже, као браћићу: „Добио си што си хтео, па сад ме остави: имам да пишем“, и ја је послушно оставих, и седнувши на своје место узех писати. Писах, писах, писах, осећајући непрестано њу. А шта писах? Шарах по чистој хартији, али у свакој шари, чак у сваком потезу бејаше она... Она се полако, неосетно увукла у мој живот. —

Устадох и пођох без збогом... Она ме погледа и осмехну се. И ја се осмехнух. И у том осмеху била је моја душа. Крај врата се зауставих и окретох се, пречишћен, преображен, препорођен, сасвим други. Не то сам био ја, само у другој нијанси, светлој као да је обасјана сунцем. Јер и небо: јутром, у тој вароши, обично је сиво, вечером црвено, а у подне бело, као снег, и ипак је једно исто небо... Погледах у њу, а она, у белој блузи, седећи право, писаше... Не окрећући се пише, пише, пише као да хоће да испише све болове срца и да пером реши све проблеме душе. У огледалу над каминном видим јој профил осенчен палминим лишћем и црну косу прошарану сребром и пеном, по којој трепери један златни сунчев зрак, пао, у том тренутку, кроз прозор из баште где су се још играле црна велика мачка и мала Нели сва у бело.

IV

Улицама сам ишао кад луд. Ја тога дана нисам могао далеко, несвестан кроз свесне милионе као дух кроз материју, немајући очију за ону густу непробојну шарену масу, што надире с грдним шумом кроз улице опточене мрким зградама, као узбуркане морске воде кроз мореузине крај којих се дижу црни кипариси... То је све споља, та гужва света, то куцање била, ударање огромног срца једнога колоса; а ја за спољашњи свет тога дана нисам имао ни очију ни ушију. Мене је носило нешто јако, велико из мене... Ја сам њен пољубац осећао,

непрестано, на своме лицу и додиривао сам то место прстима, па прсте љубио, или боље рећи целивао их као свештеник црквене утвари. Он ме је мењао сваки тренутак, и ја сам био час као некакво крилато ванземаљско биће што лети пут неба, час као земаљско, човек, велики, највећи војсковођа, који је покорио свет. У самопоштовању одох до крајности. Да мене пољуби она што је дошла из Новог Света у Стари Свет да краљује над свим женама! Да мени да одличје које, као краљица, даје само изабраном међу изабранима! Срећа, понос шта ли је то било, обузе ме до крајности, и ја не видећи ништа чулним очима, увучен сав у себе, пробијаш се кроз густу непробојну шарену масу, која ме је носила, чувала, износила на чистину, где сам се предавао једном чудном интензивном осећању, што ми је долазило као познато из давне давнине, из прве младости. Ништа нисам видео, чак ни оно што сам до тога дана гледао више но највеће знаменитости и због чега ми је ова варош, крај све своје суморности, имала весео изглед, нисам видео жене, оне лепе жене израсле као јеле... После сам се расвешћавао и не смео запливати у страшно узбуркано море. Силна светина, тиска се као морски таласи, таласа се као узбуркано море. То су морски валови, жути, плави, црвени, шарени, безбојни, тај свет, светина, та кола, ти аутомобили, трамваји, омнибуси, и та лупа, треска, хука, жагор, жуборење, као кад се узнемири море. Оне таласе од воде утишава трозупцем Посејдон; ове таласе од света обуставља руком жандарм. И ја, тренутно свестан, чекао сам да се дигне рука каквог младог лепог дива, „човека у плаво“, па да претрчим... То јако осећање водило ме је, носило ме у тишину, где ћу моћи мирно осећати њен пољубац на своме образу и неузнемираван гледати њу, гледати је у белој блузи, осенчена профила палминим лишћем с једним сунчевим зраком у коси... Тај моменат ми ју је дубоко урезао у свест.

Лутао сам до само подне, без одмора, не осећајући умора, час до крајности весео, час до крајности тужан. И у једном и у другом случају, ја сам био сав душа. Час сам био као нека друга, трећа особа која иде са мном да гледа борбу два осећања, што се боре у мени, — радости и жалости. Радост је дошла због пољупца, а жалост због одласка миле жене. И кад би победила радост, ја сам клицао, плескао, а

кад би победила жалост, ја сам био неисказано тужан. И на једанпут расвестивши се, почех бежати од света на улици, брзо уђох у мени мили добро познати бескрајни парк; али и ту свет... Пожурих се од главних алеја, где је врло као на улици, небројена кола, небројени коњаници, пешаци, многи људи без бркова као жене, све жене корачајући као људи, сваки са својом љубављу или мржњом или равнодушношћу, или радошћу и жалошћу, као ја...; упутих се у самоћу, зеленом језеру с белим лабудовима... Али кад спазих ону усамљену клупу зелену као трава која беше, овог дана, окићена, готово сва покривена жутим мртвим лишћем опалим с једнога огромног старог храста, ја се тргох као од каквог светог места које сам ја обесветио, и појурих натраг, у светину, да се изгубим у њој...

Кад год би ме обузела жалост, бол, један интензиван бол због њеног одласка, ја сам се сасвим свесно питао: „Шта је мени та страна жена? Зар сам ја мислио да она неће никада отићи?“ О! шта је она била мени?! А да сам ја њој само један симпатичан *fellow traveller* (сапутник), то јест један мио познаник из хотела као и њеној малој сународници; ја сам, најпосле, тога дана, видео, то јест сетио сам се тога. Обе су се понашале према мени другарски, као моји мушки другови и ма да су у сукњи, обе су ме пољубиле као друга или као брата. И уместо да ми је мило, ја се растужих, и пожелех од срца да је то био само сан, да ме она није у истини пољубила...

Најпосле, вративши се, грдно уморан од хода и од осећања, ја не одох тамо где сам њу оставио, него у своју собу. Кроз отворене прозоре видело се подневно сасвим бело небо, где су се јасно оцртавали с кућа мали црвени димњаци „који изгледају као тек извађени крвави зуби“, како каже Хајне, и са старих величанствених цркава и палата огромна црна кубета што изгледају као сенке цинова; а мало северно сунце сипало је хладни златни прашак на моју постељу. Ја се на тај хладни златни слој стрпоштах, али не у мислима с њом као пре наших пољубаца. У мени се пробудио један други виши човек... Али кад осетих мирис постеље која је мирисала на физичког човека, у мени се појави једна страст, једна жеља, једна мисао, једна оригинална мисао која ме свег обузе: да је неко љуби. Неко, не ја. И тај неко да у своју љубав унесе сав свој жар, сву своју чистоту...

...Ја се сетих једнога младића. Тога младића, од пре неколико дана ја бејох видео више пута у соби за одмор где она седи или лежи, да седи према њој, а никад ништа не помислих. Ко је био тај младић нисам распитивао, јер он је мени био само *човек*. Као да се тако звао. И ја сам га увек гледао у његову човекову главу обраслу густом кудравом косом, у његово човеково лице, и ма да је обријаних бркова, у његове руке од самих мишића, нарочито ноге у кратким жућкастим црно карираним панталонама и дугачким црним чарапама које су покривале његове обле готово женске листове. Морао је бити велики спортист; и зацело челичних живаца... Погледа је чистих као у детета, а јак и чврст као да је од бронзе. Овакав је морао изгледати први човек... Кад би највећи вајар нашега доба хтео да ствара од бронзе човека, онога првобитног пећинског човека, он би требао за модел да узме овога младића... И на једанпут, ја видех на својој постељи њино миловање... „Они су и телом и душом једнаки, онај стари човек и ова нова жена. Не, они су обоје нови... Како ће бити здрав плод њине љубави!... И кад би се овако здрави родили милиони, излечило би се наше болесно доба“. Ја сам то доцније мислио...; онда нисам умео мислити.

Док сам желео да је љубим, ја сам непрестано гледао да сам с њом, да седим близу ње, да је гледам и осећам; а кад је пољубих, ја је избегавах и нађох другога (ваљда што је бољи, достојнији) да је љуби... Ја бих сад од физичког додира с њом умро...

(Свршиће се).

Јелена Ј. Димитријевић.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII БРОЈ 3. — 1 ФЕБРУАР 1912.

А М Е Р И К А Н К А.

(Крај).

V

Два дана је не видех, не хтедох да је видим — стидех се. Какву сам улогу ја играо после наших пољубаца... Док сам је у мислима љубио излазио сам пред њу и црвенео сам, али не од стида, већ од пожуде. Сад, стид. . О кад би она знала! И избегавао сам је, с намером да је не видим до њеног поласка, ни кад пође, те да ми се чини да је овде, изишла у варош, исто као кад ми неко мио умре: ја не идем да га мртваг видим, ја не пођем за његовим ковчегом, одајући му последњу почаст, само да ми се чини да је жив, отишао куд год на пут.

Али још првог дана, ја јој се сретох с мајком и поздравивши је, најљубазније, збуњено упитих: „Ви путујете... у суботу“. — Ко вам то каже? упита она. „Ваша кћи“, изговорих ја с једним болним осећањем. — „Моја кћи!“ рече она зачуђено. Па тад, готово шапатам, додаде. „Да, треба да путујемо у суботу, али... она неће. Никад нисам ни помислила да ће јој се овде оволико допасти. Она воли ову црну варош!“ заврши с чуђењем. Мене тренутно обузе радост: зашто воли овде. „Због мене“, смело помислих и почех се нервозно смејати од радости. Али то би за тренутак, као што рекох, па опет бол.

Другога дана тачно у пет, кад се пије чај, био сам у хотелу. Не могу да издржим више, морам да је видим. У својој соби опрах се од чађи, обукох се у хаљине за које ми она рече да јој се допадају и сиђох у приземље. У трпезарији се још пио чај и јело масло и мармелада, а ја сам пошао к вратима.. Али на једанпут, ја чух њен глас и глас некога човека... Застадох... „Ми путујемо у суботу“, рече она. — „На траг у Америку?“ упита он. „О, не... На континент...“ Мушки глас ми је непознат. Нагласак американски. Зацело један риђи постарији Американац, јер он са сваким говори, свакога запиткује... И спонтано навирих у трпезарију и видех њу с мајком за столом код прозора, а ниже за другим столом видех њега, онога младића, спортиста, бронзаног тела и челичних живаца, свога првобитног човека: она се с њим разговара... Тргох се као од уједа гује; па и ако ме она спази, ја је не поздравих, не уђох, вратих се и појурих уз степенице као да ме понесоше нечастиви, улетех у собу и угледавши оно место на својој постељи, где сам њу с њим замишљао, једним скоком дођох до њега, смакох чаршав и узех га цепати. Кад сам их замишљао да се милују, ја сам био миран. Кад их видех да се разговарају, ја бесним. Никад нисам помислио да ће ми бити и најмање криво кад је видим с оним кога сам јој ја изабрао...

Па дођох до прозора и нагло га отворих. У собу појури свеж предвечерњи ваздух. Погледах у небо: оно је као од чађи, а на њ као да је просут један млаз крви у облику српа... То је био млад месец. Ја се од тога месеца тако крвавог стресох и, окренувши се, зазвоних... На вратима се појави, пошто је закуцала, витка плава девојка, у плаво с белом капицом. „Дајте ми други чаршав, молим вас... Ја ћу овај платити“, рекох показујући на беле комаде. Она ме погледа уплашено, муцајући: „Хвала!... Хвала!... и пожури се напоље, мислећи ваљда да сам полудео, јер зацело сам изгледао као луд.

Ја стрчах низ степенице. Дугачким ходником тихо су ишле девојке у плаво с белим капицама, и не правећи никаквог шума износиле су из трпезарије шоље од чаја, посуђе... „Свршено је... Сад ће изићи она“, помислих и задрхтах од сусрета с њом, па побегох на улицу...

Не мислећи ништа упутих се к вароши увијеној у вечерњу танку провидну маглу, кроз коју се помаљао један

страховит пожар. То није био пожар него осветљење вароши: палиле су се миријаде лампи и сијалица на изложима и рекламама и по тротоарима на високим гвозденим стубовима; и на једанпут сва варош затрепта, засија се као у огромном пожару с пламеном који лизаше пут неба; оно мало-час чађаво небо поцрвене, постаде бакарно: као свакад и сад — своју ноћну боју доби од земље; она црна суморна варош претвори се у бели чаробни вилински град. У споредним готово празним улицама распростирао се мирис бензина, аутомобили су се помаљали подмукло, без шума, као какве подмукле звери и летећи по глаткој калдрми час-по пуштали су глас који је личио сад на песму сирене, после на звиждање ветра изишлог из меха Еолова. Хроми су остављали своја закупљена места за рад, не за прошњу; тротоарске ноћне певачице у изанђалом оделу и упалих образа, на којима је извајана глад, прикупљале су се и удешавале су свој тужни „Прелид“ за своју *Песму Суза*. Ја сам за све то сад имао тако мало очију и ушију, јер ме је целог била обузела само једна мисао: још вечерас њу да видим. Ја се морам с њом још вечерас састати. Али како? Нисам могао наћи ништа због чега бих јој се приближио. О, Боже, зар сам пре тражио узрок за приближавање!... Да је питам хоће ли да путују у суботу. Због тога... нема смисла. И кроз главу ми сену једна мисао: „Да је замолим да ми каже који ћу поклон дати сестри“.

Пожурих се у хотел, и да би ми се што пре отворило, не зазвоних него лупнух чуком на вратима: ударих јако, једанпут. Швајцарац отвори врата, и ја уђох баш у том тренутку кад је из трпезарије излазила она... Сретосмо се; ја узех муцати више него икад: „Молим вас да... у студио... дођете... — Моја мајка?“ рече, то јест огпева она брзо. „Не... ви. Један поклон... за сестру... Ја не знам шта је за њу, па ви да ми кажете, који...“ — „Да се јавим мајци“, прекиде ме она и оде у собу за одмор; а ја се спремах шта ћу све да јој кажем. Мислио сам да јој кажем да је волим, и да је преклињем да бежи, што пре, одавде, да је ја не обесвећавам својом профаном близином. Јер нешто што ми је сад најсветије, то ми је она... Она се одмах врати и уђе са мном у студио. Била је врло озбиљна. Не проговоривши ми ништа, брзо разгледа поклоне, које сам ја већ био из цепа извадио и наредио их по столу, и за један сат с бразлетном, што врло радо и много

носе жене у овој вароши, рече да је то лепо за моју сестру, јер то је нешто локално: према месту где сам био, поклон. А ја сам био просто нѐм, и узимајући ствари пазео сам да је се не дотакнем руке, не од страха да се не изгубим и да јој не говорим лудости него да ме не обузме још теже осећање. „Дакле ја бих *шо* сестри дала“, рече она, и показујући руком на сат, пође; а ја је ухватих за прсте, да јој пољубим руку, и промуцах: „*Excuse me* (извините ме)!“ Она направи неисказано строго лице и много поцрвене, извуче прсте, као лед хладне, па не проговоривши ништа брзо изиђе. Мени зазуја у ушима, ухватих се за столицу да не паднем... После одох у своју собу посрћући.

У соби сам остао дуго, и кад сам сасвим прибрао снагу, ја пођох у собу за одмор да је видим. Она је зацело тамо, мислио сам, ја ћу је питати шта јој је било мало час.

У тој соби сеђаше она, њена мајка и „човек“. Он је седео тамо где сам седео ја оно јутро кад сам је пољубио. Она је седела за столом где оно јутро. Ја сам онда био окренут леђима њој, она сад њему. О кад их видех овако заједно, у троје! У ушима ми зазуја и сад као у студију, и ја се спустих на једну столицу према њој и њеној мајци. Оне подигоше главу, она поцрвене, ниједна ми не одговори на моје добро вече. Колико сам желео да поцрвени. А сад кад је поцрвенила ја сам тако несрећан. Па ипак, ја нисам више онај човек који сам био до пре два дана. Ја сам сад виши човек, духован човек, па како сам тужан! Али да сам се умео сетити да сам и ја као и сваки други бољи у тузи него у радости, ја бих се утешио, зацело.

„Човек“ устаде и изиђе не проговоривши ни речи и не рекавши лаку ноћ. У осталом, ја њега до мало час нисам био ни чуо да говори. Вечито ћути. И нисам опазио да у икога гледа и да га ишта интересује. И њена мајка оде. Остадосмо нас двоје потпуно сами, као пре два дана, па ипак каква разлика! Обоје пишемо, не проговарамо, не гледамо се и ако седимо једно према другом. Мени се чини да она зна како сам је замишљао с човеком и зато нисам смео да је погледам; нисам смео да је питам зашто је у студију била онаква, зашто је истргла своју руку из моје руке. А она?... зашто ме она није гледала, зашто је љута?

Али она није била љута него озбиљна. Једна ледена крута озбиљност била је на њеном лицу. Сасвим друга! Нити

сам ја исти нити је она иста. Ја сам сад дух, она загонетка. У сваком човеку има по два човека, по три... Моје боље, више ја устало је из мртвих кад сам се приближио овој необичној жени, жени-девојци, детету.

Па ипак, то је она, само у другој нианси, у другој боји. Море, час је плаво час зелено, сад је као опал, после као смарагд, најпослед се прелива у све на свету боје, и свака боја у све ниансе, и ипак је увек — море.

Дуго смо седели једно према другом пишући. Ја сам само писао њено име, које не знам... „Госпођа Дим, Госпођа Магла“: нешто непровидно, нешто што ишчезава остављајући у нама нешто загонетно...

Најпослед устадох; она не подиже главу да јој кажем лаку ноћ.

„Дакле она је у мени волела онога чулног човека, овога духовног не воли“, шаптао сам ја ушавши у своју собу. Али да је покушала на милион начина да ме начини онаквим какав сам био, не би могла. Она је опет имала и лице и очи и уста, али не да то ја љубим устима. Од једног физичког додира с њом ја бих чини ми се издахнуо. Она је сад била виша од мене, виша од сваког земаљског бића. Онај лаки мирис с њене хаљине утицао ми је сад на душу. У оном малом симпатичном хотелу осећао сам сад присуство Бога више него у старој катедрали. „Она је жена какве једном морају бити све жене. Кад буду све искрене као деца и слободне као људи у њима човек неће гледати своју женку него свога друга. Како ће се бити срећно кад нестане лажнога стида! Жене ће нас пречистити, препородити. Васпитачице ће нам бити друкчије, боље, и ми ћемо бити друкчији, бољи“. Ја сам овако много доцније мислио; онда нисам умео ништа мислити. Био сам тужан, неисказано тужан.

VI

Зарекао сам се да у суботу не сиђем у приземље до само подне, а ја сам сишао пре девет часова. Сишао сам за читав час раније него што обично оне излазе из своје собе. Затекао сам их у соби за одмор тако рано, и знао сам шта то значи. Оне ће данас да путују.. Дакле, ипак, субота је дан њиног одласка. Чинило ми се да је то један од оних тужних али свечаних дана, кад се ми сасвим изменимо, нема-

јући ништа земаљско и осећајући се ближе Богу него људима.

Кад уђох, ја их поздравих некако и свечано и тужно као светитељке или мртваце. Мајка не диже главе, писаше, кћи ме погледа и одговори ми очима.

Ја клонух у једну наслоњачу. О, да, оне ће данас отпутовати: пре него што би изишле у варош увек би биле у белим трикоима; сад су у хаљинама за излазак... Њена мајка, мој разговорни пријатељ, ћути, не гледа ме! Увређена је, држи да сам јој кћер осумњичио, повиривши на врата кад се разговарала с човеком. А она..., љути се или што мисли да је осумњичена или што је избегавана два дана. Или... Ко зна како сам се ја понашао? Оног дана кад сам био љубоморан, лупнуо сам вратима на соби за одмор... Моје понашање према њој новој жени било је као према старим женама, с којима сам век провео, које су ме васпитале по своме васпитању. Не, ја према овој нисам умео да се понашам. И ја се сетих како сам је безочно погледао у очи оног дана на излету кад сам узвикнуо да од свих лепота на свету највише волим жене. Према овој новој жени, или боље рећи *жени будућности* умеће се понашати будући човек, кога ће она васпитати и спремити за дружбу с њом. Ова Американка је жена будућности.

После сам мислио, гледајући је: „Заборавила се... И њој паметној дошао је један луд тренутак... Пуцкарао је угаљ у камину, изгрејавало је сунце, она се раздрагала, и заборавила се... Моје усне сад јој пеку лице. Од мога лица сад горе њене усне...; и она се стиди, а прави се као да је тужна, љута... А њена мајка, жива и духовита, осећа, види да је нешто било између мене и њене кћери, па се љути, на мене“...

Њина отворена лица сад су била књиге затворене са седам печата. Њина промена је проблем који ми остаје за свагда нерешен.

Кад бих могао описати то своје осећање или написати историју душе за тих неколико кратких тренутака!

Тек што сам мало поседео, на неисказаним мукама, гледајући у њено озбиљно лице што непрестано мења боју, у собу утрча мала Нели у црвеном мантилићу по коме се таласала њена дугачка златна коса. Не, ово јутро није била златна, него као да је од пшеничних влатова који су тек почели да зру. Њена косица мењала је боју као небо, као море

и као душа. Она ми се готово попе на колена, и пољубивши ме у лице једним дугим топлим пољупцем брзо рече: „Збогом, пријатељу... Данас је субота“. Ја се од тих речи тргох. О ако она понови и ове Нелине речи као оне ономадашње! И пожелех да сам јак као „човек“, да су ми живци као челик, железно. Ја пољубих девојчицу страсно да јој поцрвене обрашчић и погледах у Американку: она поцрвене како ниједан пут дотле и учини ми се неисказано тужна. „Она воли ову црну варош!“ синусе ми кроз свест речи као кроз облак муње. Девојчица одскакута, а ја је не испратих, јер немадох моћи да устанем.

Американка! И с овом озбиљношћу и тугом она је била искрена као дете. Јер кад би умела да се претвара, она не би била онаква. Овакве једном морају бити све жене, и људи. О како ће тада бити леп свет! Како ће се милити живот!... „Искреност је непоквареност, здравље душе“. Овај афоризам није ми пао на памет онда, но сада. После пола часа, она је била у дугачком суром путничком мантилу и шеширу од папаче који јој је крио више од половину лица, а дуг плавичаст вео личио је на маглу у коју је још била увијена ова црна варош. Она зазвони и у собу уђе Швајцарац. Она поручи „такси“, а ја последњи пут чух тичју песму, њен говор, који ми је сад узбудио душу... А кад пође, последњи пут видех игру валова, њене покрете, од којих ми је сад задрхтала душа... Био сам се спремио да је питам: зашто се променила; а кад је видех, то ми се учини лудо, као кад бих питао сунце: зашто је јуче изгрејало око подне, а данас изгледа да неће ни изгрејати. Сваки је од нас један мали свет и сваки је од нас једна велика загонетка.

Чу се пиштаљка нашега Швајцарца. Колико сам јутара ту пиштаљку чуо и остајао равнодушан. А ово јутро!... Он, млад и крупан, гологлав, на раскрсници дува у њу као аутомат, зовући за Американку „такси“, а мислећи на нешто десето; а мени је то танко пиштање парало срце. „О ако отиде без збогом!“ То није била једна мисао него једно осећање. Али оне — рекоше ми збогом. „Ја сам тужан“, рекох ја. — Зашто бисте били?“ рече она... И то њено збогом бејаше читава песма. Њено добро јутро, њено добро вече и њено збогом, то су три песме лепше од свих песама које сам ја икада чуо. Последња је најискренија, јер ми је изазвала сузе...

Седоше у такси, и он их однесе као циклон оставивши за собом пустош...

А ја одох у своју собу, отворих прозор и гледајући преко црвених кровова пут станице куда се она одвезла, пустих један очајан крик и гласно узвикнух. „Ја те волим!“ као да би ме она чула; а за тим падох на постељу и заплаках...

Из собе не изиђох вас дуги дан: туговао сам за њом и писао њој писмо. Написах јој само две странице; али на те две мале стране метнуто је једно велико срце; у тим ситним словима осећала се једна крупна љубав. Ја јој нисам писао да бих јој говорио о љубави, већ да бих јој казао свој бол што се променила, да бих је питао: зашто се променила... Срце, љубав! — где да јој пошаљем писмо с толиким благом?... Она је отишла на континент Европе: где да је нађем?... Послах јој га у једну од Савезних Држава Америчких, у Масачусетс, њеној кући, не бојећи се да ће га читати њен муж: ти тамошњи из Новог Света брачни парови поштују један другом слободу. Али да га и отвори, он ће у писму своје жене наћи једно узвишено осећање... И зар је његова жена крива што је неко воли?

И сутра-дан, после предаје писма на пошту, мени би лакше. Али у приземљу се не задржавах, да не гледам пустош... Пред вече, тога дана, ја се сетих њега, „човека“: он је ту, леп као бесмртни бог. Како сам га могао сравњивати с човеком, и то с недовршеним човеком. Овога је култура довршила, начинила га потпуним. И он ми дође мио: у њему ћу гледати њу... Па стрчах низ степенице, потрчах по приземљу, из собе у собу: у собу за одмор, у собу за ручавање, у собу за писање, у собу за пушење, у собу за говорење, у собу за ћутање, у студио, у башту, свуд идох, али га нигде не беше. „Зацело је изишао у варош“. Кад се сви скупише, као обично, у соби за одмор, ја њега тражих — нема га. Чеках га, можда је кудгод даље отишао па ће се доцније вратити — не дочеках га. „Отишли су заједно!“ пролете ми кроз главу мисао, и ја пожелех да их нађем и да их обоје убијем.

У „Црној Вароши“ седех још читаву недељу дана осећајући се сасвим сâм и ако су се око мене тискали милиони. Само у соби за одмор било је некога, зато што је ту заостало

нешто од ње. То нешто од ње, један део од њене душе и задржа ме овде још читаву недељу дана.

У очи мога поласка, једна оригинална уседелица, мала, мршава, као ружа спарушена на бокору, што не пропушташе ниједан духовни концерат и недељом иђаше на службу у главној катедрали, и која се много разговарала с Американком и њеном мајком а са мном никад ни речи не проговори, само ми даваше да читам у новинама „чуда по свету“, обележавајући их писаљком, — та уседелица, у очи мога поласка, пружи ми једне с двадесет страна новине, дотичући прстом на претпоследњој страни једно место. Ја разумедох да то треба да читам, и читам: „*Сенџиментални Херкулес*. — У нашој вароши бавио се до пре неки дан један нови Херкулес, један див. Тај див је Американац. Заљубио се у једну своју сународницу пре три године. Она му на љубав не одговара. Он је свуд прати као њена сенка. У очајању што нема одзива, једанпут је секао себи жиле на руци, једанпут је скакао у воду с једног високог моста, једанпут се гушио паром... И остао жив да је прати свуд као њена сенка“.

„То је он! мој бронзани човек, челичних живаца“, помислих и скочих. И сто глава појавише ми се у свести које одобраваху: „Да! Да! Да!“ а глава оне оригиналне уседелице — која се у том часу журно увијаше у црн дугачак огртач, да не одоцни за духовни концерат — тресаше се као да по хиљаду пута одриче: „Не! Не! Не!“...

У свет сам пошао с једном равнодушношћу, из њега сам се вратио с једном љубављу. То није била каква путничка неозбиљна љубавна авантура, него једна озбиљна љубав. Чула су всдила борбу с душом, и победила је душа. Американка ју је пречистила, преобразила, дала јој снагу за победу.

Последња љубав, а лепа као прва и велика као прва. Моје срце не зна за године. За моју душу године су само уображење.

И данас, после годину дана, при свршетку ове приповетке, то јест песме — јер и ове реченице певам и пишем — ја понављам по хиљадити пут питање: зашто се била променила?... Понекад имам дрскости да поверујем: била се заљубила у мене, и дижем главу тако поносито као да сам покорио

свет. Много пута имам храбрости да помислим: она је волела онога што...; али ова мисао стално ми остаје не довршена... Можда оно тешко осећање није било само туга због њеног одласка, него и стид што ми се чинило да сам понижен?... Да ли би ја био онако тужан да смо се растали друкчије? Питања, питања, и само питања. На свако питање добијам небројено одговора и опет остајем без одговора... Како ћу да разумем туђа осећања, кад не разумем своја?...

Сваки је од нас један мали свет, и сваки је од нас једна велика загонетка.

*

И једнога дана Заборав ће пасти на све што сам у тој огромној вароши видео, на цркве и палате и на безбројне величанствене грађевине, које је Време оденуло у црну чађ а окитило зеленом маховином, Заборав ће пасти на све само не на жену коју сам ту срео. Она ће у моме памћењу остати за свагда. Моја свест ће је сачувати од свега споља, па и од онога што врши измене над сваким и свачим, од Времена. Њена црна коса вечито ће бити само прошарана седином, а њен стас остаће поносит и прав и кад јој на плећа спусте терет године. Увек ће јој се у говору чути тичја песма и у покретима видети игра валова...

...Сад свршавам песму и затварам очи... Ја данас понова преживљујем све што сам преживео пре годину дана; обнављајам наше састанке и разговоре; чујем њено добро јутро и њено добро вече; слушам шум њених корака и шуштање њене хаљине; осећам мирис лаванде; а погледавши дубоко у себе видим њу у белој блузи, осенчена профила палминим лишћем, с једним сунчевим зраком у коси...

ЈЕЛЕНА Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ.

Јелена Ј. Димитријевић

**У АМЕРИЦИ „НЕШТО СЕ
ДОГОДИЛО“**

С Р П С К И КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига XIII, Број 8. — 16 ДЕЦЕМБАР 1924.

У АМЕРИЦИ „НЕШТО СЕ ДОГОДИЛО“.¹

To Mrs Wallace, of New-York.

I

Тек што сам се вратио из Америке, куда сам био позван да држим предавања о својој „егзотичној земљи“, и где сам остао читаву годину дана. Да, тако је, моји француски пријатељи. И нисам продужио пут за своју земљу, него сам свратио у Париз, који се мени после повратка из Америке учинио као моја отаџбина. Моју земљу још многи држе за полудивљу, а Париз је „Варош-Светлост“, па ипак се он мени чини као моја отаџбина, зато што је на истом континенту, и ако није у истом делу света где сам се ја родио.

А у Америци је као у Америци. Међутим, Американци су добри и гостољубиви људи, а Американке су дражесне жене. Да, Американке су веома дражесне, те није никакво чудо што су ме очарале чим сам ступио у Америку, земљу најневероватнијих чудноватости. У почетку, оне су ме очарале својим облачењем, које одаје један укус отмен, сасвим, женски, и о коме се не може дискутовати; а доцније, пошто сам их изближе упознао и открио неке особине које су специфично њихове, ја сам им се просто дивио. Ја могу одмах и с правом рећи да су само Американке остале потпуно жене и онда кад су се испољиле као феминискиње до фанатизма.

Дакле, слушајте, моји француски пријатељи.

Једнога дана, ја осетих да волим једну малу Американку, праву правцату жену и „феминискињу до фанатизма“... Једним

¹ Ову приповетку, написану на француском, писац је читао у Клубу Америчких Жена у Паризу, новембра 1920.

пуким случајем, ја сам био уведен у њену кућу као самац. А увео ме је један мој амерички пријатељ, њен блиски сродник. Још првих дана, ја сам почео сањати о њој, ноћу; а дању, њена слика није ме остављала ни за тренутак, па чак ни онда кад сам претрчавао улице као стрела праве, бескрајно дугачке, чудно хучне, опточене чудним кућама што врховима својим задиру у небо, и какве се виде само у овом колос-граду што је у ствари велики град Њу-Јорк. Нежне осећаје свога срца, ја сам јој исповедио у сањарењу хиљаду пута, али стварно ниједанпут. Ову слатку тајну, ја сам чувао у души зато што ме је у њену кућу увео мој пријатељ; и још зато што је она мајка двоје одрасле деце; и најпосле зато, или управо највише зато што је она, ова мала Американка — свекрва. Не смејте ми се, моји пријатељи! Да, свекрва, жена у тридесет петој години!... Ако бих пошао с тачке гледишта своје земље: никакво чудо; али с тачке гледишта Европе... Али, и она се удала као и многе њене земљацине, сревши првога мушкарца који јој се допао, или у кога се заљубила. Но мени се чини да сам у почетку био толико резервисан још и зато што сам опазио да је то једна жена веома строга, и нарочито што сам осетио да је то једна жена сувише хладна... Па ипак, ја сам био у заблуди. Јер после кратког времена, ја видех да зато ћутим што немам прилике да говорим, не могу да је „ухватим“ пошто је увек у послу, или, како се то у Америци каже, *busy*.

Ма да хладна, она мене загреја при првом нашем сусрету: загреја ме својом лепотом и својом отмености. А живећи у њеном сопственом стану и виђајући је тако често, ја сам увек, кад год је видим, проналазио понешто ново и лепо у њеној души, што ми није личила ни на једну женску душу коју сам дотле познавао, као и на њеном лицу, што ме је својом лепотом, нарочито својом мирноћом, подсећало на лица грчких богиња које су у мрамору обесмртили Фидија, Праксител и други.

Сасвим је природно, пошто сам је волео, да сам желео да јој кажем да је волим. Али када? Где? Јутром, кад послужу по својој уредној кући у своме плавом епрону и белој капици украшеној плавим тракама? Како је тада лепа, дивна! Али, зар она да кува ручак, а ја да стојим на прагу од куће и да јој говорим о љубави? Или кад глача рубље да... О, не! Не! Па чак „не!“ ни кад шије, пошто јој је машина за шивење у кујни... Не смејте ми се, пријатељи! Ма да сам у демократској земљи

васпитан, ја нисам и рођен, те сам осећајима остао аристократ, оно што су ми били претци, и не бих учинио никад ништа што би ми изгледало вулгарно, нарочито онда кад се тиче љубави. И после, мени се чинило да бих изјавом љубави у кујни њу понизио...

Једном се реших да јој све кажем кад везе, јер она везе у соби; али од тога сместа одустадох, пошто ми се учини да би то био злочин. У сваком предмету који је она својом руком навезла, ја сам налазио нешто од њене душе. Не! Не! Јер то би било исто као кад бих узнемирио сликара или вајара у моментима њинога надахнућа и стварања.

На послетку, једнога дана кад је напољу беснео ветар и правио огромне снежне сметове, а у кући владало жарко лето, певале птице и мирисало цвеће, ја се наједанпут, изненада, спонтано — упутих у њену собу, укусно намештену, украшену Вашингтоновом сликом и звездастим заставицама... После подне. Она, обучена у ружичасто, одмара се у рокинг-черу¹ читајући и љуљајући се... Американка и њен рокинг-чер!... Ви који нисте били у Америци не знате шта то значи: колико поезије у оној *money grubbling, vulgar, materialistic land*,² како чак и сами Американци називају Америку.

Дакле, ја уђох у њену собу спонтано, али и са једном чудном емоцијом...

Ова неочекивана посета њу толико изненади да јој из руке испадне *Дом и Свет* од Рабиндраната Тагоре, књига коју сам јој ја поклоних. И уместо да подигне ту књигу с крила, она узе Библију што стајаше крај ње на једном столићу отворена... Ја се спустих према њој на једну столицу. Ћутање. Најзад ја проговорих, али не о ономе због чега сам у собу ушао, и ако спонтано... Ја говорим, а она ћути, слуша и љуља се... И тако прође може бити више од четврт часа... Она је проговорила само онда кад сам ја дуже заћутао, питајући ме — може бити само да би прекинула ћутање — по нешто о моме завичају, који она назива још и „библијском земљом“... Ма да ми се она чини хладна, глас јој је топао, једна топла музика с једном нотом нечега болног и узбудљивог до суза... Ах, пријатељи! Њен глас опија... То после подне, кад год сам јој чуо глас, ја сам се осетио као у земљи Лотофага, и већ сам био у искушењу да окусим од слаткога плода лотусова дрвета и да забо-

¹ Столица за љуљање. — ² Простачка, материалистичка земља што тумара за новцем.

равим своју отаџбину... О, не смешите се!... Колико је боја и прелива у њеном не сребрном, но свиленом гласу!... А ова љупка жена с оне стране Атланског океана — као и њени земљаци — кад говори — пева...

Ја сам бивао у све већој емоцији. И већ заустих да јој кажем *све*... И учини ми се да ће тај мој говор бити сличан потоку набујалом у пролеће, кад се с мирисавих цветних брежуљака баца у мирисаву цветну долину; да ће тај мој говор бити искићен речима као што је у мојој земљи невеста искићена цвећем. У мојој земљи људи исказују љубав женама као славују ружама. У вашој земљи, мене би звали Дон Жуаном. Али верујте, пријатељи, да сам ја увек волео кад год сам обасипао лепим нежним речима лепе нежне жене. А кад год сам коју напуштао, остављајући за собом горке сузе и очајне уздахе, ја сам то чинио стога што сам полазио к нечему новом, непознатом и мистериозном, к нечему за чим сам чезнуо и што сам тражио читавог свог живота лутајући по беломе свету, али, ах, нисам га нашао никад и нигде! То је обична судбина једнога Ориенталца, сентименталног романтичара и сањалице.

Али, ах! На моје велико изненађење, разочарање: уместо да ми речи теку као набујали поток у пролеће, оне падају једна по једна као зрели лимунови кад духне *бади*, и на махове дува... Уверавам вас, пријатељи, да томе није био крив енглески језик, него емоција. Каква емоција! Да сам почео говорити и на свом матерњем језику, ја бих говорио исто онако: испрекидано и муцајући.

— Госпођо!... Ево приспело је време... Дошао је дан да... велики... жељени... свети тренутак кад ја... ви, Госпођо...

А говорио сам тихо да се једва чуло, и ако нисам шапутао. Сетио сам се, ипак, да се у оваквој прилици треба да говори веома спуштеним гласом...

А она се наједанпут трже, не као из сна, него као да се нечега важног сети, па баци поглед у часовник на зиду и скочи, говорећи:

— О Му!¹ Брбљајући (на часну реч, она није брбљала), ја хтедох да заборавим да имам да спремам вечеру! Ме се враћа из офиса у шест. (Ме је њена кћи.) *I am busy.*²

Па изиђе из собе остављајући мене самог, безнадежног и — постиђеног...

¹ Боже мој! — ² Имам посао!

При првом кораку ужасно разочарење. Зато сам се био решио да више не почињем, и да је избегавам.

Али после два дана, она куца на вратима моје собе: полази на гласање, па да је ја пратим...

О, кад је видех! Како је била елегантна у хаљини од свиле боје старог сребра; у великом шеширу с огромним пером такође боје старог сребра! И како је била интересантна у високим ципелама с претерано високим потпетицама и с невероватно шиљастим врховима! Какви шиљастии шиљци њене обуће, Боже мој! Хаљина и перо на шеширу слагали су се с њеним загасито сивим очима, или, управо, с очима којима се, као ни океану, не може да одреди боја, и с њеном проседом косом...

Оно што сам био напустио за последња два дана, сад понова прихватих... А учинићу нешто потпуно по американски: о љубави ћу јој говорити на аутомобилу...

Јер ова отмена жена не оде на гласање у првој бакалници с гласачком кутијом, као многи гласачи оба пола, него седе у аутомобил и пређе шездесет шест блокова, што ће рећи шездесет шест квадрата зграда претерано високих и искићених мириадом звездастих застава што се лепршаху под небом и даваху илузију да су начињене од парчади неба кад је оно било пуно звезда...; док најпосле не стиже до једне провизорне дрвене кућице на углу Седамдесет Осме улице и Риверсајд Драјва. У свакој прилици она је била *леди*. Па како је отмено сишла са аутомобила и ушла у ту дрвену кућицу — сву у заставама, око које су се видели аутомобили најелегантнији на свету —: да гласа!... А узгред буди речено, ја сам знао да ће гласати за републиканског кандидата, јер припада републиканској партији.

Док је она гласала, ја сам је пред кућицом чекао и био сам нестрпљив. Једва сам чекао да изиђе... Да, да, ја ћу јој све казати на аутомобилу... О што ће то бити дивно!.. И ја већ замислих сву ону лепоту и сву радост, све што ћу осетити за време док седим поред ње као какав европски принц од крви поред какве принцезе из земље долара, а аутомобил искићен звездастим заставама клизи у лету друмом широким и глатким као залеђена река, лети кроз златне и рубинске шуме америчке које се протежу у бескрај... Јер то беше амерички „*Fall*“, што ће на вашем језику рећи листопад, кад су шуме америчке одевене у чаробно рухо. Али, ах! Какво разочарење, какав бол! Једино што сад нисам био понижен. Ова богомољка учини ми се

безбожна кад на мој жив предлог да се провозамо кроз шуму мирно одговори:

— *O I am awfully sorry!* То јест: О, ужасно ми је жао! И пошто рече да се жури за Париш-хаус, заврши — као онда кад ме остави у соби самог и пониженог — са: *I am busy.*

„О! увек: О! а вечито је хладна као стена. И вазда је *busy*,” љутио сам се ја у себи и проклињао сам не само њену парохиску кућу и њену цркву, него и све цркве на свету, а реч *busy* почела ми је значити као име какве утваре којом се плаше деца.

Са гласања у цркву! Али она као да осети да ми је учинила на жао, те рече:

— О, како сте љубазни! Али ја знам да ћете ме пратити и вечерас... У Хотел-Плаза држаће предавање Мисиз...

— Ви! узвикнух ја с пуно темперамента и радосно.

— О, *yes!* потврди она мирно. И да није била онаква каква је, то јест „хладна као стена“, ја бих јој се приближио, ухватио је за руку и сву је ижљубио (руку, наравно). Али њена хладноћа и њена мирноћа непрестано су ме држале „у пристojном одстојању“ прописаном друштвеним конвенцијама.

И да је нисам већ волео, ја бих је заволео тога дана кад је гласала, нарочито те вечери кад је држала предавање. Друга тоалета, опет свилена, други шешир, опет с огромним пером, и опет ципеле с претерано високим потпетицама и с невероватно шиљастим врховима. Па каква поза (без позирања)! каква дикција (без афектације)! какво излагање мисли, и какве мисли! Не гестикулишући, она је ходала подијумом не театрално, но мирно и достојанствено као краљица, лако као да не додирује тле, и бацала погледе у слушаоце који су је с времена на време, нарочито жене, прекидали пљескањем. Једном ми се учини да је своје сиве мислене очи упрла у мене, па од поноса подигох главу, а од радости умало што не пустих глас... А њен говор је био леп, интелигентан, с аргументацијама које су мене просто задивљавале. Колико епоха, колико датума, колико књига, а ниједне једине белешке! Нарочито, колико лица, не само женских, већ и мушких, што су се борила и што се боре за женина права, за равноправност! Каква дуга борба! али је, хвала Богу, у последњој фази: бије се одсудна битка... Од лица, прво је поменула Исуса Христа, а од књига, Јеванђеље. И наједанпут, она се мени не учини као поборница женских права, него као женски апостол који је изишао на трибину да за жену проповеда

нову религију... „На живот и смрт!“ И тада њено мирно лице, на коме се ниједна црта не покрену као да је од мрамора заплусну талас крви; а она се осмехну, као да већ виде жену, где из борбе за своја права излази као победилац, па тим својим осмехом — који ја не бих могао поредити с осмехом ниједне жене, ни античке нити модерне — триумфује. А у томе се осу буран аплауз... Од мушких, мени се чини да сам јој само ја пљескао, и то толико да су ми дуго, дуго бридели дланови. Ви се смешите, моји пријатељи, јер нисте из земље где жена човеку није друг, него *својина*. Од те вечери, ја сам се овој Американки просто дивео, али сам од ње и бежао. Чудно осећање! Као да су у мени оличени сви људи, а у њој све жене, те смо: ја кривац, а она неумитни судија.

Али долази недеља, она куца на мојим вратима. „Хоћете ли да пратите мене и Ме у цркву?“ Ја све заборављам, и, као сваке недеље, одлазим с њима, седам поред ње, осећам је целим својим бићем и опијам се њеним топлим гласом који се пење ка Господу с гласовима толиких верних...

И дани су пролазили, ја сам често покушавао да јој кажем *све*, час у збиљи а час у шали: на пример, да Америку волим због ајскрима, чикенсалате и жена; или, да је Америка земља телефона, грамофона, биоскопа и лепих жена... Једном опазих да се наљути; али пошто ју је васпитала Библија, она, тек пошто престаде да се мења у лицу, мирно, као увек, рече: „О, ви се шалите. Јер да се не шалите, ја бих мислила да се свет из Старог Света због своје дубоке старости — подетићио“.

Никад успеха! Али ја сам био начисто да томе није крив њен феминизам, као ни патриотизам, ни хуманизам, ни црква, ни дужност, ни америчка конвенционалност, ни женска кокетерија, ни њена лична целомудреност, ништа до оно њено (да не речем проклето): *I am busy.*

У њеној кући затече ме и Свети Валентин, Дан Љубави, како у једној својој песми каже Уолт Хуитмен, празник кад мириада љубавних карата плави америчке домове. Уочи тога дана, ја купих карту с овом садржином:

*To my Valentine
c/o Mr Daniel Cupid
Lover's Lane.*

P. D. Z.¹

¹ Својој Валентини. Добротом Г. Данила Купида. Љубавничка улицица. П. Д. З*

Карта је овичена шириком крваво-црвеном пругом; у средини је крваво срце... На Светог Валентина, та карта стоји на њеном столу међу силним картама ове врсте. Ја је узимам у руке, веома узбуђен, и узвикујем:

— Какво срце, Боже мој! Чије ли је, Госпођо?

— О, ко би знао! Свакако неки деран воли Ме, па нема куражи да јој то каже на други начин, него оваквом глупошћу.

— А ако би то био какав постарији човек?

— О, он би био смешан! рече и насмеја се, први пут не доста конвенционално, ма да је тако конвенционална, као и остали њени земљаци. Ја поцрвенех. Боље да сам јој и глуп, него смешан. У томе зазврја телефон, и она изиђе, наравно пошто рече: *I am busy*. И ја тада, само тада, благослових њено *busy*, јер ме оно извуче из неприлике.

Па дође и Свети Патрика, ирски католички светац кога празнују и Американци протестанти. Многе карте леже на њеном столу, карте с чудним сликама, с чудним питањима и с чудним одговорима. Ја читам: „Који су се дани чинили Адаму најдужи? — Они кад поред њега није била Ева.“ И ја чисто патетично узвикнух:

— Каква истина, Госпођо! И мени, Госпођо, као Адаму...

Али, на своју велику жалост, не доврших реченицу. Јер она баци поглед у часовник и скочи...

— О, морам у Парис хаус! *I am busy*.

Да, она је баш заиста морала ићи у Парис хаус: да окити сто и картама... И ја сам био тамо на ручку, и уверио сам се... Сви они тамо, преко океана: увек делају као озбиљни људи, а често се забављају као деца...

А да то њено *I am busy* није њена кокетерија? питао сам се тада, на Светог Патрику; и одмах сам одговорио: Не! И она, свакако, те речи изговара несвесно као и сви њени земљаци, јер им је *business* друга природа. О, зашто није свесна, те бих мислио да ме воли, па хоће да ме мучи! Јер, и ако је Американка, она је ипак жена као што је била Ева, без које су се Адаму дани чинили најдужи...

И мени поче изгледати као да сам постао чланом те мале, симпатичне америчке породице. Никуд нису ишли, нити су се икада забављали без мене! У цркву, у биоскоп, на женска предавања, у женске клубове, на женска посела, на „крај недеље“ (*weekend*) код својих рођака и пријатеља, на ручак и

вечеру кад имају госте у својој кући: свуд су водили и позивали и мене као брата или пријатеља; ако свирају, мене зову да слушам; ако певају, мене зову да им помажем. Једино ме нису тражили кад плачу. А да ли су икада за то време плакали ови добри људи којима се црно чини ружичасто? Или може бити зато ме тада нису тражили што као добри хришћани нису хтели да растужују друге својом тугом. И све мирно и тихо, и тихо и мирно. Они и раде и забављају се на свој начин. Дом њихов час ми се учинио као мој сопствени дом, а час као њина црква. Кључ од њиног дома, који су ми дали — фин и мали као играчка, и који сам ја толико волео — чинио ми се као кључ од храма. Али имати кључ од једног честитог дома који вам је широм отворио врата своја, више је него имати кључ од храма.

И ја се узех питати: откуд ова сродност душа, кад смо она и ја: две расе, два темперамента, две нације, две религије, две културе, два континента, два света; и кад је она мени увек загонетна, а ја њој вечито „егзотичан“? И, зашто да јој кажем да је волим? Зар ми није доста што је волим? И, зар би ми она дала овакво место у своме дому да ми није уступила ма и најмањи кутак у своме срцу?

Ја бих, моји пријатељи, могао овде да завршим, али знам да бисте ви рекли: Па шта би даље? Зато, допустите да запалим цигару, па да продужим. Премда, ово што ћу вам сад испричати мање ће личити на други део ове приповетке, а више на другу приповетку.

II

У највећој вароши на свету и Престоници Света — како Американци кажу за Њу-Јорк — ја сам провео целу прошлу јесен и целу прошлу зиму. У истини, то и није била зима, већ Страшни Суд. Снег паде у једној невероватној висини и не диже се за читава три месеца. Ветрови су урлали, а небодери су се нихали. Време и температура су се мењали двадесет четири пута у двадесет четири сата. Само ја остајих сталан, не мењајући ни своја осећања нити своју малу топлу собицу. Што се тиче собе, ја њу не бих хтео променити чак ни с палатом каквог њујоршког богаташа у Петој Авнији у Њу-Јорку...

Више пута се десило да нисам изишао из куће по два-три дана. Сео сам поред прозора у својој соби, гледао у велику и лепу реку Хедсон — која је била час залеђена а час је но-

сила огромне санте ка океану, куда се она баца, да их после, кад наступи плима, врати — и мислио на лепу жену, коју сам — у мислима — почео звати својом драгом. Она је, нарочито до подне, по кући радила и ћутала, а сваки њен брзи и лаки корак одјекивао је у моме срцу као корак какве мистичне жене што иде да ме препороди.

Сутрадан по Светом Патрики, ми одосмо на *ланч* код њене сестре. Она је била дивно обучена, дивно накинута, дивна и — заводљива!... Код њене сестре било је пуно званица, саме жене, обучене у свилу и накинуте драгим камењем. Толике жене, а само један мушкарац! И због тога, ја сам свакако личио на турског харемћају у Цариграду или на протестанског пастора у Њу-Јорку... Ма да сам био занет својом драгом, ја сам ипак видео баш тога дана колико укуса имају ови „нови богаташи“, Американци. Дом њене сестре није један обичан приватан дом, него један прави артистички кутак.

Ланч се, као обично, завршио сладоледом, па се пила кафа; а неке су узеле жвакати *chewing gum* (саказ) ... И разговарало се ... После се играло... Каква игра, Боже мој!... Музика је пунила салу за играње, а жене су летеле... А моја драга!... Како је играла танго!... А кад је играла једну црначку игру, ја сам имао илузију као да игра грчка Терпсихора, муза игре... Једном ми се она, лакоћом играња, учини као *бади* (зефир), ветар најлакши од свих осам ветрова, што у пролеће у моме далеком завичају развија руже... А мени, странцу, док сам се љуљао у једном рокинг-черу и гледао игру Американки, чинило се као да сам на неком океану скоро пронађеном и пловим у неку земљу која треба да се пронађе... Ма да смо за ручком сви пили воду с ледом, ја сам био пијан... Пијан, да, али не од вина, пошто је Америка „сува земља“, ма да је запљускују два океана.

Тога дана, ја сам проналазио нежности пријатељице у њеном гласу, кад год би ми се обратила с по којом речи, и у њеним очима, кад год би у мене погледала. Ја сам био срећан и тврдо сам веровао „да ће данас бити што ће бити“... Нарочито кад ми она предложи да се вратимо кући пешице... Од Сто Тринаесте улице до Сто Четрдесет Четврте, *Уесџ*, не престано Брод-уеом! — што ће рећи тридесет и један блок — пешице! Имао сам времена да јој кажем све оно што ми је причињавало радост и проузроковавало бол за толико месеца.

Пођосмо.

Али какво разочарење овога пута! Она није ишла, него трчала. О, Брод-уе! Непрестано се пење кад се иде Ап-таун. А то после подне тротоари су били ужасно клизави: деца су их направила тако својим санкама, и док се она тоциљала, ја сам гледао кад ћу пасти и разбити главу или сломити ногу. Најзад, ја јој с прекором рекох:

— Али, по Богу, Госпођо, зашто трчите?

— О! Ме се враћа из офиса у шест. *I am busy.*

— Али, Госпођо, ви немате да спремате вечеру, пошто сте обећали да ћете ићи са мном на дансинг-динер у ресторану *Мк Алџин*.

-- *All right!* Али кад се Ме облачи за игранку, ја волим да јој помажем, рече мррно и понова узне трчати...

И, три дана ја с њом ни речи не проговорих. Чинило ми се да да је она на мене заборавила, а да сам ја према њој охладнео. Свршено. Нисам се сетио плиме на океану, кад Хедсон узме да враћа санте. Али, ето недеље...

— О! Ви нисте готови да пратите мене и Ме у цркву!

О, кад је видех у хаљини у којој је била кад је ишла на гласање, огрнуту кепом постављеним и опточеним скупоченим крзном! О, кад јој чух глас, болно-слатку топлу музику с једном сасвим јасном нотом нежности пријатељице!... Плима враћа санте, али овога пута да се отопа, јер је пролетње сунце на помолу... Да јој кажем све?... Никад! Зашто да не ћуте уста тамо где говори срце?...

Како ми је било кад је у цркви седела поред мене и својим лепим рукама отварала ми Књигу Химни, кад год је свештеник објавио број химне! Све као сваке недеље, а мени се чинило као нешто ново, велико и свето.

Кад се вратих из цркве, ја седох за сто и узех перо... Написаху приповетку... Ова мисао зачала се у цркви, кад сам стајао поред ње и слушао њено певање, њен топли глас измешан с гласовима толиких верних... Овој ће мојој приповетци бити духовни отац њен глас, а духовна мати њена црква...

Дакле, кад јој нисам могао казати шта осећам — директно, ја ћу јој казати — индиректно.

Што се тиче публикације, за то је лако. Ја сам у Америци, што ће рећи у земљи где је мириада литерарних ревија и магазина. Премда, моји пријатељи, то управо и нису литерарни

часописи, него свеске реклама чудне садржине, са илустрацијама на којима би им позавидели највећи европски илустровани листови.

И ја написах приповетку: кратку, лепу, топлу, с насловом *Американка*. У њој описах интензивну емоцију човека који није у пролећу живота, али који је песник, што ће рећи за кога зима живота не постоји. „*Don't tell me I am old! Age is only imagination. Ignore years and years will ignore you.*“ Не реците ми: ја сам стар! Старост је само уображење. Игноришите године, и године ће игнорисати вас.“ И пошто је испратих, ја се фотографисах. Био сам сигуран да ће ми се приповетка штампати, па сам хтео да имам фотографију готову... Америка је земља где се никаква публикација у ма којем магазину или новинама не да ни замислити без фотографије аутора, било мушког пола или женског. А та моја фотографија, била је лепа, вере ми! Премда, моја родбина и моји пријатељи у мојој далекој отаџбини не би ме на њој познали, пошто сам, чим сам допловио у Америку, у једном „прекоокеанском расположењу“, и желећи, свакако, да се што пре американизирам, лишио себе онога без чега се тамо код нас одрасло мушко не би смело појавити у свет — бркова (браде нисам имао, пошто још нисам био увршћен у старце). О, кад ми она буде видела фотографију у магазину! О, кад ми буде прочитала *Американку*! Како се тога нисам одавно сетио? Али, да не заборавим. Ја написах и своју биографију. Не могу рећи аутографију, пошто сам је потписао именом једнога нашега славног критичара и писца Историје Књижевности, који је, истина, умро; али шта знају Американци да је умро, кад не знају ни да је живео.

О, Боже, кад је буде читала она! И био сам узбуђен још и стога што сам знао да ћу бити позван да се представим и лично едитору. А едитори великих листова и магазина у Новом Свету, то су, заиста, краљеви Новог Света, као што су им зграде редакција краљевске палате. Али погрешно. Ја не познајем ниједну краљевску палату у вашој Европи која би по лепоти и вредности била слична оној палати у држави *Pa.*, одакле се појављује, сваке суботе увече, магазин што својом светлошћу обасјава свет — по мишљењу његових едитора.

Али, мени је било суђено да у Америци доживљујем разочарења. Премда, ово сад није било само разочарење, него и бламаж, какав бламаж! Мој рукопис, моја драга мала приповетка, којој је духовни отац био њен глас а духовна мати њена

црква, враћена ми је још сутрадан (тако брзо!) с једним писмом из редакције које се почињало са: „*Awfully sorry* (ужасно жао)!“ а завршавало са: „*Didn't happened anything* (није се ништа догодило)“.

Дакле, треба нешто да се догоди... Јер она мора дознати да је волим. Али, не! Зар ја да угађам едиторима сумњива укуса? Па послах приповетку другом магазину, опет у Њу-Јорку, који ужива репутацију најбољег магазина њу-јоршког. Али већ сутрадан, — ето мога рукописа натраг с писмом из редакције коме је почетак: „Ужасно жао!“ Средина: „Нема акције, нема диалога, нема интриге“. Свршетак: „*Није се ништа догодило*“.

Фиаско! О, не! Да сам имао стрпљења, могао сам слати свој рукопис сваки дан и увек другом магазину за читаву годину дана, па и за две...: ко би знао за колико време... И почео сам је слати. Али ствар се понављала, као и садржина „пропратног писма“. Не дуже! Зашто да губим време. Измислићу нешто, неки догађај. И ја га измислих. Ја као пролазим кроз ходник једног предвече и сретам њу обучену у црвено, те ми се учини као булка у сезони зрелог жита... И у чудној екстази, ја губим разум, пригињем се к њој и притискам свој пољубац на њена уста, један ватрен пољубац... И сместа испратих рукопис једном литерарном часопису у држави *Mass.*, који се сматра за најбољи с оне стране Атланског океана, сав срећан што ће, најпосле, она, позитивна и хладна жена из Новог Света, читати љубавну приповетку једнога занесењака коме је отаџбина Стари Свет. Али, опет исто. Само што је поред оних неколико шаблонских фраза, „пропратно писмо“ садржавало још и ово:

„Види се, Господине, да сте скоро прешли океан, пошто не знате да у Државама постоји поред прохибиције на алкохол још једна прохибиција. Та друга прохибиција је на пољупце, наравно на илегалне пољупце. У вашој приповетци налази се и један илегалан пољубац, што значи да та приповетка не може бити публикована ни у једном литерарном часопису у Државама, пошто је егзотична.“

Егзотична због илегалног пољупца!

Али ја нисам човек који лако уступа. „Ја ћу штампати ову приповетку у Америци, па ма ме стало шта стало“, узвикнух гласно. „Ево, Јенки, ја вам објављујем рат и одмах ступам у акцију. Ја сам у офансиви, и ја ћу победити.“ Да, ја сам тако

говорио. Рат нас је научио да употребљавамо војничке термине чак и кад претимо едиторима листова лепе књижевности. О, Боже мој! Ја стадох заборављати зашто сам толико навалио да штампам своју приповетку у Америци. Ово је сад почео бивати каприс. Сва моја енергија, сва енергија једне бунтовничке расе, као и фабулозна моја лична кураж, појави се у овом тренутку кад објавих рат Американцима, то јест америчким едиторима, или управо компанијама које те силне листове издају. Зар то није кураж? Дакле, ја започех одсудну битку, па или ћу изићи из ње као победилац, или ћу побећи из Америке. Јер ја не бих могао остати тамо где сам побеђен ни за шта на свету. Никад нисам опазио да имам у толикој мери честољубља као овога дана.

Али, ипак треба измислити нешто. Шта бих могао? Да будем љубоморан? Наравно, легално, као муж. И ја сам покушао да будем баш стварно љубоморан, те одох с њом у Париш хаус на игранку. Али пошто је игранка била у четири по подне, кад су људи Даун-Таун *taking money*, у Париш хаусу је било равно педесет жена, а (осим мене) само један човек — поп.

Но сутрадан увече, нешто се деси... Њена кћи оде са својим вереником у биоскоп. (Та девојчица бејаше се верила одмах после игранке у *Мк Алиш*. за младића с ким је целе те вечери играла.) Чим њих двоје изиђоше, неко уђе и оде у њену спаваћу собу... И чу се пољубац... Он је... Да, то је био неки Он што је дошао да направи лепој удовици ноћну посету кад јој кћи није код куће... Он је говорио, а она је само ћутала и с времена на време потврђивала са: „*O, yes!*“ Или: „*O, yes!*“ Али најчешће са: „*All right!*“ Он је по себи ходао, а она је у рокинг-черу седела и љуљала се... Била је у бело... Ја сам њу видео кроз кључаницу... Њега нисам могао видети, али сам чуо мушке кораке, и мушки глас... Нисам разумео шта говори јер је говорио веома тихо... И опет чух пољубац, само не знам ко је кога пољубио, јер сам се био измакао од кључанице. Мене, тада, спаде бес... „Гле, целомудрена Американка!“ мислим да сам гласно изговорио, и да су и њих двоје могли чути, да су слушали. Тај бес, то је била љубомора — чисто расна... Каква љубомора, Боже мој! Што се тиче лично мене, ја нисам знао да сам још способан у оваквој мери за ово вулгарно осећање. И уместо да прерадим своју приповетку, ја је поцепих!...

Сутрадан у девет, ја излазим из своје собе, али не бесан, него тужан, тако тужан као да сам добио глас да ми је неко умро. А био сам се решио, ако је у ходнику сретнем, да је не поздравим. Али чим учиних један корак, ја се тргох и устукнух... На вратима што су до самих врата моје собе, стајала је она у ружичастом епрону и белој капици и подносила лице једном лепом младићу, управо одраслом дечку, да је пољуби... Али, пре него што сам имао времена да се вратим, она рече: „Мој син!“ Шта сам ја тада рекао и дали сам шта рекао, не знам, јер сам био ван себе од радости... Ви ћете рећи: Ваљда зато што сте видели да личи на матер? Да је било друкчије, можда и зато. Али сад зато што му чух глас (јер он проговори готово кад и мати)... Јер то је био онај мушки глас који сам синоћ слушао и беснео од љубоморе... И замислите, тај дечко био је од пре неколико месеца ожењен!...

И опет ми се врати *она*: да пишем приповетку. И почех да *штражим*, заборављајући да се за овако што не тражи, него налази.

Једне ноћи, изненада, кад њујоршки ветар не плакаше, него урлаше, а њујоршки „небодер“ у коме сам ја — на дванаестом спрату — становао, вибрираше толико као да ће се преломити, врата и прозори тресијаху се правећи паклену ларму, и кад се река Хедсон сасвим замрзе, те од себе и своје две снегом покривене обале даваше илузију једне једноставне грдно широке беле улице — у такву ноћ ја чух некакво шапутање. Одакле долажаше то шапутање? Из мене. Ја, сањалица, сањак у својој кокетној соби, док стим (пара) у радиаторима певаше своју топлу песму у леденој ноћи. Као толико ноћи, ја сам и сад лежао у постељи будан, али затворених очију. И, гле, једна мисао прсну као искра. Ја скочих из постеље да је ухватим док није одлетела или се угасила... Управо, то и није била мисао, него осећање. И у једној чудној, готово лудачкој радости узвикнух: „Ја ћу је убити! О, ја ћу је убити!“...

И, свршено. Ја је убих... Убих жену коју сам толико волео!... И на какав суров начин!... Ја сам јој био муж... Да јој будем љубавник... О, не! С оне стране Атланског океана то је забрањено — у литератури... И после, то би било још једанпут егзотично...

Дакле, ја сам јој био муж и био сам прави Отело. Ја сам сумњао на сваког живог човека, па чак и на њеног мртвог

мужа, и на неког који није никада ни постојао. Ја сам с њом имао сцене и дугачке страшне дијалоге. И најзад, ја сам нашао једну белешчицу од две љубавне фразе која је била пала на паркет у њеној спаваћој соби. Узалуд ме је она уверавала да је та белешчица њене кћери: за једног лудака то је био аргумент свирепог неверства. И, дакле, ја је убих... Каква акција!... Да, у овој приповетци је било сувише акције... И на какав је ужасан начин убих!... Слушајте!... Одсекох јој главу!... Да, одсекао сам јој главу једним великим ножем златних корица бисером искићеним... У овом моменту, ја спазих у огледалу своје сопствене очи... Очи су ми биле ужасно велике и кржаве, и изгледале су као очи у тигра у наступу јарости од љубоморе за својом женком. О, Боже мој! О, Боже мој! Ово издаваше моје азијатско порекло. И ја наједанпут осетих једну такву језу, нешто као грозу као да овај злочин бејаше у истини извршен. И окренух своју тешку главу од оне мале дивне главе што се откотрља, као и од оног ножа златних корица чија оштрица бејаше искићена црвеним рубином који се пушаше...

И тада, сасвим исцрпен, и физички и морално, али неисказано задовољан, ја легох и одмах заспах: заспах дубоким сном после три ноћи бдења.

Кад устадох, ја преписах нову приповетку у десет примерака, па је испратих у десет држава за десет магацина. Истадох да чекам. Шта? Рукопис, наравно. Јер ко би био луд да штампа приповетку једнога лудака? Ја вас уверавам, моји пријатељи, да сам пишући ову приповетку био у неком стању које није било нормално...

Један дан, два, три дана, и — нема ништа. Недеља дана, и ја добих један часопис из Чикага... Гле! У садржају наслов: *Нешто се догодило!* То је наслов моје нове приповетке. И ја отворих часопис... На првој страни, или на двадесетој, јер су деветнаест испуњене рекламама: моја приповетка! Ја сам познао и своју приповетку и своју фотографију, само не и своје име. Моје име је за њих и сувише „егзотично“ да би га могли написати правилно.

Истог дана, ја добих још три часописа из три државе, и у сваком нађох приповетку *Нешто се догодило*. И свуд и моја фотографија, и моје име, које је свуд било друкчије, и негде мање негде више личило на моје име...

За десет дана, ја добих десет часописа, и свих десет постао сам сарадник. У сваком је моја фотографија, али у сва-

коме и белешка: ко сам и шта сам, то јест да сам један славан „кино-писац“, што ће рећи списатељ који пише дела за кинематографе.

Да не заборавим. Стадоше ми долазити писма из редакција, да идем да се представим едиторима; а ја се ни на једно не одазвах, из бојазни да у истини не учиним какав злочин. Али, то не би био злочин, него казна за злочин.

И ја узех читати своју приповетку с таквим једним осећањем као кад би била туђа. А кад је дочитах у десетом часопису, уместо да будем радостан и поносит за толики успех, и што ћу се кренути из Америке као победилац, ја клонух у наслоњачу, покрих лице рукама и заплаках. Ја сам заплакао за оном лепом главом одсеченом ножем и руком онога који ју је толико волео. Извршио сам чак и злочин само да бих задовољио чудан укус једне читалачке публике, укус који су јој васпитали њени свирепи едитори.

И прођоше само два дана после овога, па ја одох из њене куће, пре но што сам мислио, не показавши јој траги-комичну приповетку.

А кад сам полазио, ми смо се некако чудно погледали, као да ми је она рекла: Ја знам да си ме волео. Али зашто ми ниси казао да ме волиш? И као да сам јој ја одговорио: Да, волео сам те. А нисам ти казао да те волим зато, једино зато: што нисам могао да те „ухватим“, јер си увек била *busy*.

Па тада јој рекох збогом и одох, не осврнувши се! А да сам се осврнуо, и да смо се сада погледали, можда бисмо видели једно другоме у очима сузе, оне сузе које су нам мало час биле у гласу...

И ја остадох у Америци још читавих шест месеца, лутајући, готово без циља, по њеним насељеним градовима, као што су некад лутали бизони по њеним пустим преријама. Обишао сам је сву, од Атлантика до Пацифика.

Најпосле, моји француски пријатељи, ја напустих Нови Свет, а она не дознаде о мојим осећајима. Не дознаде ништа о једној топлој љубави, можда најтоплијој коју је ико икада према њој дивној, али хладној и прибраној жени проосећао, и какву је могао осетити само један сањалица и занесењак из Старог Света.

ЈЕЛЕНА Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ.

Јелена Ј. Димитријевић

ТРИ ПЕСМЕ НА
ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

The Eyes.

(To the little unknown boy).

Do I love your blue eyes
Because they gazed at her gray eyes?
Why do I love your eyes?

Whenever I raise up my eyes to the sky,
I remember your eyes,
And the river reminiscence of your eyes.

Whenever I close my eyes,
I close in them: the sky, the river
And your eyes.

Oh, do I love your blue eyes
Because they gazed at her gray eyes?
Oh, why do I love your eyes?

New York, 1920

Don't Tell Me...

To Mrs W.

Don't tell me: "Come with me to my church for a prayer"
For I should not know how to pray sitting by your side:
Instead of feeling the presence of those whom I came to pray,
I should feel in your church your presence;
Instead of spelling the words of a prayer,
I should spell in my thought the words of love.

Oh, how dare I enter, tell me, I a sinner,
The House of the Holy Ghost Christ and God?...
But no! I am coming to your church with you
Not feeling any fear of the Lord or fright of God.
Jesus Christ, the Saviour, the Redeemer of our sins
Taught us: the sinner is not who loves, and I love...

New York, 1920

My Soul.

I am trying a problem to resolve:
This problem is my soul (my own Self),
Though as steady as a rocky mountain,
My soul is as changeable as the level of the sea.

My soul has its sunshines of May,
Its April-showers and its storms of snow.
But I don't trust in my soul's sunshines of May,
Of my soul's snow-storms I am not afraid.

How could I understand something immaterial,
Invisible, such a mystery as my soul?
I don't know whence my soul came
Or whether it will one day go.

Does exist the transmigration of a soul?
If that were so: my soul dwelt in another's body.
My soul was the soul of an ancient man
Who lived, loved and died in his youth dying in love.

This soul was a wanderer on the earth for centuries,
Until at last a changeable Spring-day
Did find a new dwelling my body
And became my soul (my own Self).

If my soul were a sea, that I could sound it;
If my soul were a plant, that I could analyse it,
But my soul is immaterial, such a mystery:
My soul has neither beginning nor end.

My soul is incomprehensible to me, a mortal.
Can my soul believe that a god resides in heaven,
As it knows that a god abides within it?
My soul has its own religion just as it has its own god.

Oh, my soul! it is an eternal desire.
Oh, my soul! it is an eternal change.
My soul is a strange music by its sound and rhythm,
My soul is a strange poem by its colors and rhymes.

Though my soul resembles a Christian hymn,
Sometimes my soul is like a pagan song.
How my soul is smooth, as smooth as a smooth lake,
Then my soul is rough, as rough as a rough sea.

Sometimes I cannot recognize my soul;
 Very often my own soul is strange to me.
 Within my soul a flock of sweet singing birds dwell;
 Within my soul a wild beast sojourns.

My soul changes its disposition like the sea its color;
 The moods of my soul are an everlasting change.
 My soul is composed of all the colors of a rain-bow
 and each of these ~~colors~~ owns a multitude of shades!

How could I understand my soul!
 My soul is checkered with joys and griefs.
 My soul's griefs are incomprehensible to me;
 I don't know any reason for my soul's joys.

My soul feels a vessel unhappy after a moment's ^{happiness}
 My soul is longing, not knowing what for.
 My soul is an eternal change and an eternal desire.
 My soul is roaming on the earth in search of heavenly things.

My soul ^{has} no age as it has no beginning nor end.
 For my soul, age is only an error and imagination.
 My soul remains eternally young as its first owner
 Who lived, loved and died in his youth, dying in love.

Though my soul has its ebbs and flows of love,
 Yet my soul is an eternal, everlasting love;
 Though my soul is as changeable as the level of the sea
 Yet my soul is as steady as a rocky mountain.

Oh, my soul! Oh a grief! Oh a sorrow and eternal desire!
 How could I resolve, I, a mortal, such a problem as my soul,
 Something that is immortal, incomprehensible to a mortal
 Something that has neither beginning nor end?

New York, 1920

The Eyes.

(To the little unknown boy).

Do I love your blue eyes
Because they gazed at her grey eyes?
Why do I love your eyes?

Whenever I raise up my eyes to the sky,
I remember your eyes,
And the river reminds me of your eyes.

Whenever I close my eyes,
I close in them: the sky, the river
And your eyes.

Oh, do I love your blue eyes
Because they gazed at her grey eyes?
Oh, why do I love your eyes?

New York, 1920

Don't Tell Me...

To Mrs. W.

Don't tell me: „Come with me to my church for a prayer”,
For I should not know how to pray sitting by your side:
Instead of feeling the presence of Those Whom I came to pray,
I should feel in your church your presence;
Instead of spelling the words of a prayer,
I should spell in my thought the words of love.

Oh, how dare I enter, tell me, I a sinner,
The House of the Holly Ghost, Christ and God?...
But no! I am coming to your church with you
Not feeling any fear of the Lord or fright of God.
Jesus Christ, the Saviour, the Redeemer of our sins
Taught us: the sinner is not who loves, and I love...

New York, 1920

My Soul.

I am trying a problem to resolve:
This problem is my soul (my own Self),
Though as steady as a rocky mountain,
My soul is as changeable as the level of the sea.

My soul has its sunshines of May,
Its April-showers and its storms of snow.
But I don't trust in my soul's sunshines of May;
Of my soul's snow-storms I am not afraid.

How could I understand something immaterial,
Invisible, such a mystery as my soul?
I don't know whence my soul came
Or whether it will one day go.

Does exist the transmigration of a soul?
If that were so: my soul dwelt in another's body;
My soul was the soul of an ancient man
Who lived, loved and died in his youth dying in love.

His soul was a wanderer on the earth for centuries,
Until at last on a changeable Spring-day

Did find a new dwelling my body
And became my soul (my own Self).

If my soul were a sea, that I could sound it;
If my soul were a plant that I could analyse it,
But my soul is immaterial, such a mystery:
My soul has neither beginning nor end.

My soul is incomprehensible to me, a mortal.
Can my soul believe that a god resides in heaven,
As it knows that a god abides within it?
My soul has its own religion just as it has own god.

Oh, my soul! it is an eternal desire.
Oh, my soul! it is an eternal change.
My soul is a strange music by its sound and rhythm,
My soul is a strange poem by its colors and rhymes.

Though my soul resembles a Christian Hymn,
Sometimes my soul is like a pagan song.
Now my soul is smooth, as smooth as a smooth lake,
Then my soul is rough, rough as a rough sea.

Sometimes I cannot recognize my soul;
Very often my own soul is strange to me.
Within my soul a flock of sweet singing birds dwell;
Within my soul a wild beast sojourns.

My soul changes its disposition like the sea its color;
The moods of my soul are an everlasting change.
My soul is composed of all the colors of a rain-bow
And each of these owns a multitude of shades!

How could I understand my soul!
My soul is checkered with joys and griefs
My soul's griefs are incomprehensible to me;
I don't know any reason for my soul's joys.

My soul feels a week unhappy after a moment's happiness,
My soul is longing, not knowing what for.
My soul is an eternal change and an eternal desire;
My soul is roaming on the earth in search of heavenly things.

My soul has no age as it has no beginning nor end;
For my soul, age is only an error and imagination.
My soul remains eternally young as its first owner
Who lived, loved and died in his youth dying in love.

Though my soul has its ebbs and flows of love,
Yet my soul is an eternal, everlasting love;
Though my soul is as changeable as the level of the sea
Yet my soul is as steady as a rocky mountain.

Oh, my soul! Oh a grief! Oh a sorrow and eternal desire!
How could I resolve, I, a mortal, such a problem as my soul,
Something that is immortal, incomprehensible to a mortal,
Something that has neither beginning nor end?

New York, 1920

Очи

(непознатом дечачићу)

Волим ли твоје очи плаве
Јер се загледаше у њене очи сиве?
Зашто ли волим очи те?

Кад год ка небу уперим очи своје
Сетим се очију твојих
И река ме сећа на очи твоје

Кад год затворим очи своје
Са њима затварам: небо, реку
И очи твоје.

Ох, волим ли твоје очи плаве
Јер се загледаше у њене очи сиве?
Ох, зашто ли волим очи те?

Њујорк, 1920.
Превео Владимир Ђурић

Не реци ми...

Госпођи В.

Не реци ми: „Пођи са мном у цркву на молитву”.
Не бих знала молити се док крај тебе седим:
Уместо да ћутим присуство Оног Ком се молити треба,
Твоје бих осетила биће!
Уместо да речи молитве говорим,
Речи љубави у себи зборила бих.

О, како бих се усудила, реци, грешница,
У дом Светога Духа, Христа и Бога?

Ал' не! Долазим у твоју цркву
Без страха од Господа или стрепње спрема Бога.
Исус Христос, Спаситељ, од греха нам избавитељ,
Поучи нас: грешан није ко воли а ја волим...

Њујорк, 1920.
Превела Биљана Дојчиновић

Моја душа

Тежим један проблем да решим:
Реч је о души мојој (о мени самој),
Иако чврста попут планинске стене,
Душа је моја попут мора променљива.

Моја душа има мајске сунчане дане,
И своје априлске пљускове и своје мећаве,
Али не верујем много њеном мајском сјају,
А њених се мећава не плашим.

Како бих могла разумети нешто нематеријално
Невидљиво, као што је мистерија душе моје?
Не знам откуда је она дошла
Нити да ли ће једног дана отићи.

Постоји ли сеоба душе?
Ако постоји: моја је душа у туђем телу боравила.
Моја је душа припадала древном мушкарцу
Који је живео, волео и умро млад од љубави.

Његова душа луташе земљом вековима,
Све док најзад једног варљивог пролетњег дана,
Не нађе скровиште ново у мом телу
И поста душа моја (ја, сама).

Да је моја душа море, па да је послушнем;
Да је биљка, па да је испитам,
Али душа је моја нематеријална, попут мистерије:
Она нема ни почетка ни краја.

Непојмљива је душа моја, мени, смртници.
Може ли она веровати да бог у рају станује
Знајући да бог покрај ње обитава?
Моја душа има своју веру баш као што има и свог бога.

О, моја душа! Вечна чежња.
О, моја душа! Вечна промена.
Моја душа је необична музика у свом ритму и звуку,
Моја душа је необична песма у својим бојама и римама.

И ако је моја душа налик хришћанској химни,
Понекад је попут паганске песме.
Час је моја душа мирна, мирна као мирно језеро,
Час је уморна, узбуркана попут узбуркалог мора.

Понекад је не могу познати:
Често је мени она туђа, моја сопствена душа.
У њој борави јато љупких, распеваних птица;
У њој дивља звер обитава.

Она мења свој лик као што море мења своју боју:
Ћуди моје душе вечна су промена.
Моју душу чине све боје кишног лука
И свака од њих поседује прегршт нијанси!

Како бих разумела душу своју!
Она је прожета радошћу и патњама
Патње њене мени су несхватљиве,
Не знам ниједан узрок њених радости.

Након трена среће, моја душа је читаву седмицу несрећна
Моја душа чезне, а не зна за чим.
Моја душа је вечна промена и вечна жудња:
Моја душа лута земљом у потрази за духовним стварима.

Моја душа нема година, као што нема почетка ни краја.
За моју душу, године су само грешка и уображење.
Она остаје вечно млада као онај у коме је испрва боравила,
Који је живео, волео и умро у младости, умревши у љубави.

Иако моја душа има падове и узлете у љубави,
Ипак је моја душа вечна, бесконачна љубав.
Иако је моја душа променљива попут плиме и осеке,
Ипак је она стамена попут планинских стена.

О, душо моја! О, жалости! О, туго, и вечна чежња!
Како бих могла, ја, смртница, да решим такав проблем као што је душа,
Нешто што је бесмртно, непојмљиво смртнику,
Нешто што нема ни почетка ни краја?

Њујорк, 1920.
Превео Владимир Ђурић

Американке
Јелене Ј. Димитријевић

Критичко-историјски
текстови

ТЕКСТУАЛНЕ РЕЛАЦИЈЕ ПРИПОВЕТКЕ „АМЕРИКАНКА“ И ПОГЛАВЉА „НА УИК-ЕНДУ КОД МИСИЗ ФЛАГ“ ИЗ АМЕРИЧКОГ ПУТОПИСА: СУБВЕРЗИВНОСТ И ТРАНСГРЕСИЈА¹

У раду се анализирају текстови Јелене Димитријевић – приповетка „Американка“, први пут објављена у часопису *Српски књижевни гласник* 1912. у Београду, а у облику посебне књиге 1918. у Сарајеву, и XXXIII поглавље „На Уик-енду код Мисиз Флаг“ из путописне репортаже *Нови свет или У Америци годину дана* из 1934. Показује се како су, без обзира на временску дистанцу, та два текста (а додатно и приповетка из 1924. године „У Америци ’нешто се догодило’“) повезани интертекстуалним сродством. Подухват наративне трансгресије (спектакуларно прелажење од интимистичког приповедања у првом лицу мушког до првог лица женског рода) показује се као екстравагантна и експериментална књижевна стратегија Јелене Димитријевић и као поигравање граматичком категоријом рода. У тексту се обраћа пажња на могућност психоаналитичког и хомоеротичног читања подухвата трансгресивне наратије.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, наративна трансгресија, субверзивност, родни дискурс

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

Трансгресија као текстуална стратегија Јелене Димитријевић

Почетак XX века био је период развоја српског модернизма, и тада се на књижевној сцени појавио велики број прозних дела српских списатељица у којима су оне тражиле нову концепцију књижевног субјекта. Та њихова дела су била не само многобројна већ и квалитетна и иновативна. Једном од најзанимљивијих књижевних стратегија које су српске ауторке тада примениле сматрам наративну трансгресију, која је била субверзиван поступак у првим деценијама XX века. Она је била резултат новоосмишљеног односа између писања и женскости. Од три главне српске модернисткиње (Исидоре Секулић, Милице Јанковић и Јелене Димитријевић) које су прекорачиле границе свог рода наративним чином, а који можемо назвати родним дискурсом у књижевној акцији,² управо је код Јелене Димитријевић тај наративни захват наративне трансгресије најзанимљивији, најспектакуларнији и најсубверзивнији у сваком погледу. Погоотово у контексту нових открића рукописа те ауторке, а пре свега њене поезије, коју је писала у време свог боравка у Америци, њени текстови посвећени Америци показују се као вредни пажње и поновног преиспитивања.

2 О том процесу сам писала детаљно у поглављу „Родни дискурсе у акцији или наративне трансгресије српских модернисткиња”. Упор. Магдалена Кох, ...*када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић, (Београд: Службени гласник, 2012), 249-300.

Да бисмо добро разумели цео поступак Јелене Димитријевић, треба да објаснимо термин трансгресија. Трансгресија (од лат. *transgressio*=прелаз, *transgredi*=прекорачити)³ као појава подразумева прелажење утврђених граница, те представља отварање према ономе што је Друго и другачије, односно, излазак ван важећег система. Трансгресија је „искорак који човека уздиже изван граница рационалности”.⁴ У нераскидивој је вези са појмом забране, која несумњиво претходи трансгресији, али исто тако трансгресију изазива, чак и провоцира, буни се против (пре)уске нормативности. Интелектуални „скандал” читаве појаве заснива се на непрестаном прекорачењу и на обнављању граница – оне се стално руше, али и изнова граде, иако се линија забране под утицајем трансгресије често помера.⁵ То је несумњиво игра границом која је – како је писао Фуко – много шира и можемо је уписати у појмовну тријаду: сексуалност – граница – језик:

Сексуалност је граница наше свести, јер управо она диктира једино читање нашег несвесног које наша свест може прихватити; то је граница нашег језика [...] више је пукотина, али не око нас, не да нас изолује и издвоји, већ да оцрта у нама границе и означи нас као границу себи самима.⁶

Мислим да ова констатација важи и за многа дела Јелене Димитријевић. Размишљања о симболичком превазилажењу – путем језика – сопствене сексуалности/полности и интересовање за граничне проблеме у систему нормативних (како књижевних, тако и моралних) вредности, код Јелене Димитријевић у текстовима о Американкама су веома важни. Битно и занимљиво је код ње такође питање граница рода и њихове креације у књижевности (а и у реалном животу). Наративна трансгресија је спектакуларно прелажење границе у родном смислу. Она подразумева раскид са сопственом „природном” граматичком категоријом рода у процесу писања да би се обратила пажња на неправедност или, боље речено,

3 Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, (Нови Сад: Прометеј, 2008), 1264.

4 Maria Janion, *Osoby. Transgresje* 3, (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1984), 447.

5 Магдалена Кох, нав. дело, 253.

6 Michael Foucault, „Do transgresji”, przełożył Tadeusz Komendant, у М. Јанион, нав. дело, 302.

ограниченост доминантне норме, да би се показале пукотине у књижевно-друштвеном систему и њихова (не)универзалност помоћу екстравагантне процедуре кршења важећег литерарног кода. Управо се Јелена Димитријевић у неколико својих текстова поиграва конвенцијама и нормама и показује да је репрезентација рода заправо чист књижевни и културни конструкт, да биолошки пол аутора/ауторке уопште не мора да ограничава процес писања а чак ни функционисања у друштву. Трансгресија код Јелене Димитријевић се заснива на књижевном поступку у којем се, у интимистичким текстовима, уместо приповедања у првом лицу једнине из перспективе жене (која би се третирала као „природна“ за ауторке), списатељица служи мушким говорним субјектом у првом лицу. Верујем да у случају Јелене Димитријевић то није био вид књижевне мимикрије нити конформизма, односно покушај да се упише у доминантан, такозвани „универзални“ мушки модел писања, који је био владајућа парадигма књижевности у то доба. Напротив, мислим да је то ипак била екстравагантна и ексцентрична (у смислу: ван центра) процедура кршења важећег списатељског кода. Код Јелене Димитријевић је то поигравање конвенцијама храбар поступак и показује да је она већ тада акцентовала номадски карактер идентитета субјекта, указујући на његову честу подвојеност између личног избора и наметнуте припадности. Дакле, трансгресија као појава подразумева излазак ван важећег система и сламање табуа, она је увек тренутак непоштовања забрана, исклизнуће, изненадни продор у оно што је другачије.

Случај трансгресије код Јелене Димитријевић је дубок, компликован, субверзиван, зато и најзанимљивији у српском модернизму, и показује не само ново мишљење о могућности језика и књижевности већ и прекорачује на префињен и вешт начин норме моралног система вредности. То је један од првих примера таквог поступка у српском модернизму – субверзиван и револуционаран. Управо субверзивност те трансгресије видимо кад читамо њену другу причу, „Американка“, из 1912. године, коју је у облику књиге објавила 1918. године у Сарајеву,⁷ и када њу повежемо с путописом

⁷ Први пут се та приповетка појавила у наставцима у едицији *Српског књижевног*

Нови свет или У Америци годину дана, а пре свега с XXXIII поглављем те књиге, насловљеним „На Уик-енду код Мисиз Флаг“. Та друга књига је објављена 1934. године, односно 22 године после првобитног објављивања приповетке „Американка“.

Наговештај таквог трансгресивног поступка списатељица је дала већ у својој првој књизи, *Песме*, из 1894. године, и то ће бити – као што видимо читајући цео њен опус – стална црта Јелениног индивидуалног уметничког идиома. Од прве књиге она балансира између различитих родних перспектива – мушког и женског ЈА лирског субјекта, које је тако моделирано да је прекорачило ауторске родне „навике“, које постају флуидне. Мушки субјекат у првом лицу једнине појављује се у трећем делу дебитантске песничке збирке, који носи наслов *Сарајске песме*. Осим егзотичног колорита, ове песме носе у позадини један занимљив предлог приказивања света унутрашњег живота заљубљеног мушкарца. Ипак, оно што је најзанимљивије, јесте да обилују одважним чулним описима тела вољене жене. Ауторка ту – да не би сувише узбудила јавност и читаоце – често користи конвенцију сна, ониричких еротских фантазија, док многе песме смело прекорачују тематски табу поезије, нарочито поезије женског ауторства. А затим након трансгресије (и писања у првом лицу једнине с мушке еротске позиције), враћа се на просторе који су за њен пол у традиционалном смислу те речи „природни“ и „безбедни“: на позицију женског лирског субјекта. Али и у тим моментима ауторка није традиционална, већ бива веома субверзивна, јер у неколико песама балансира на граници описа женских хомоеротичних фантазија (у песмама „Зехра“, „Севдији“, „Од Севдије“, „Арифа Зејни“, „Арифа Зарифи“ или „Пролеће“), по којима је добила

гласника 1912. у Београду, о чему пише Јелена Милинковић у овом зборнику. У облику посебне књиге приповетка се први пут појавила тек шест година касније: Јелена Ј. Димитријевић, *Американка* (Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918). Трећи пут се приповетка појавила 2016. у књизи *Врт тајни. Српске женске приповетке. Антологија*, приредила Славица Гароња (Београд: Вукотић Медиа, 2016), 117-133. А последњи пут издање новеле „Американка“ појавило се 2018, у облику посебне едиције поводом јубилеја – 100 година од свог првог издања. Упор. Јелена Ј. Димитријевић, *Американка*, приредила Ана Стјеља (Београд: Digital Art Company, 2018).

надимак *Српска Сапфо*.⁸ Већ тада отворено изговара свој песнички и списатељски кредо и веру у моћ језика, речи и књижевности:

Сећаш ли се, цуро мила
У песми ми прво рече –
Да ме љубиш... Све ми каза:
Муку, туту, жеље своје;
У песми ми све исказа
Што осећа срце твоје.
О, што год си рећ' желела –
У песми сам само смела...⁹

(из циклуса *Ариф-иле-Зариф*: „Арифа Зарифи”, VI, подвукла – М.К.)

Примећујемо да већ у првој својој књизи, у песмама писаним између 1885. и 1894, Јелена Димитријевић очито слободно примењује механизам трансгресије лирског поступка, при чему од почетка потписује дела властитим именом и презименом, и не крије се иза паравана псеудонима да би сакрила хомоеротске теме. Исто чини и у другим својим каснијим, прозним делима, где још јасније, префињеније и зрелије примењује механизам наративне трансгресије.

Наративно-родни експеримент Јелене Димитријевић у приповетки „Американка”

У литерарној лабораторији Јелене Димитријевић извршен је наративно-родни експеримент с пуним предумишљајем, иновативан у српској књижевности тог доба. Приповетка „Американка” је у прозном опусу те ауторке полазна тачка. Она је важна због неколико чињеница. Прво, слама тематски монопол карактеристичан за прву фазу њеног рада. Након низа дела у којима је доминантна потка била муслиманска култура, оријентални колорит (чиме су се могле на неки начин „оправдати” субверзивне, сензуалне хомоеротске песме, а нарочито и положај жена у исламу): *Писма из Ниша о*

⁸ Silija Hoksvoort, *Glasovi u senci. Žene i književnost u Srbiji i Bosni*, prevela Aleksandra Đuričić (Beograd: Službeni glasnik, 2017), 121.

⁹ Јелена Димитријевић, *Песме, књига I* (Ниш: Прва нишка штампарија Ж. Радвановића, 1894), 162.

харемима (1897), *Ђул-Марикина приказња* (1907), *Писма из Солуна* (1908/1918), *Нове* (1912), по први пут се појавио наслов који њена дела уводи у окцидентални круг културних интересовања. Друго, у наслову се види да ће предмет интересовања бити Друга: имамо и други пол и другу националност (Американка). Треће, прича је написана с позиције првог лица мушког рода и с генолошке стране представља монолошку форму, односно исповест мушкарца исписану годину дана након представљених догађаја. Предмет приче је кратко, само један месец дуго познанство наратора (мушкарца) и странкиње (удате Американке која путује по Европи са мајком), из којег се изродила емотивна веза, фасцинација, па чак и еротска фантазија о њеном телу, о заједничком животу с удатом женом.

Очи, уста... ја сам желео да то љубим. ...Њене ноге у плитким ципелама, што су вириле испод лаке хаљине, доводиле су ме до безумља...¹⁰

О, како би знала да зашто сам био занесен! И да ме додир њене руке доводио до безумља: да јој љубим руке, хаљину ... да је молим да ме не оставља, да живимо заједно као муж и жена...¹¹

Ауторка даје свестрани опис спољашњег изгледа Американке. Наратор је опажа свим чулима: видом, слухом, мирисом, додиром (руке), појављују се чак и смели еротски снови о непосредном физичком еротском контакту.

Текст је фокусиран на приказивање интимног микрокосмоса мушкарца уз употребу монолошке форме. У тако осмишљеној причи, спољашњи догађаји редуковани су на минимум. Позадину чини једна велика европска престоница, док структуралну осу преузима успомена на сусрет са женом, односно размишљање о дубоком осећању и осврт на унутрашњи преображај јунака под утицајем странкиње из друге културе. Доминирају емоционални портрети из сећања на Американку. Све је у оквирима исказа у првом лицу и представљено је из перспективе мушког јунака. Он је наратор и фокализатор, односно инстанца која је у самом средишту

¹⁰ Јелена Димитријевић, *Американка* (Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918), 6.

¹¹ Ibid, 8.

текста. И поред таквог снажног присуства, његово име ни презиме није наведено, односно не знамо из које земље потиче. Само је мало дискретних информација – да је са периферије Европе, из удаљене земље са снажном патријархалном традицијом, на неки начин егзотичне у очима представника Запада. Може се претпоставити да је читалац без потешкоћа препознао Србију. Наратор описује свој боравак у великој европској престоници *ex post*. Погађамо или само претпостављамо да се мисли на Лондон, који није поменут, али сазнајемо да је у питању један од највећих градова на свету, на северу Европе, у острвској земљи. Име Американке се не помиње, само се о њој говори госпођа Магла, госпођа Дим (акценат је стављен на пролазност и тајанственост, али и на место сусрета – место обавијено маглом). Нема ономастичко-топографских обележја. Јелена Димитријевић као намерно избегава конкретне референце. Она заправо истиче општи модел исказа о сусрету двоје представника не само супротног пола већ и различитих култура. Показује напетост бинарних опозиција у разликама, пре свега полним: мушкарац-жена, али и надграђује и друге категорије различитости, геокултурну: Американка-Европљанин, и ширу цивилизацијско-културну: Нови свет – Стари свет.

Овако конструисаним текстом, Јелена Димитријевић се тек наизглед прилагодила обавезујућем моделу културе у којој доминира мушки говорни субјект. Жена се овде – као у књижевној традицији – показује као објект, предмет разматрања из мушке перспективе. ЈА мушког наратора у потпуности доминира. Али с друге стране, градећи књижевну, наративну, конструкцију, удаљену од онога шта се сматра природним за жену која пише, та ауторка покушава да управо као жена испроба другу перспективу и у оквиру једног књижевног дела продире у свет „са друге стране огледала” културног рода. Стиче се утисак да је ту на снази лакановски механизам стадијума огледала (*la stade du miroir*)¹² и конституисања субјекта, заснован на изградњи и интегрисању властитог идентитета посматрањем себе из перспективе Другог/Другачијег. У том случају, радило би се о женском књижевном идентитету, конструисаним посматрањем сопственог пола из перспективе

12 Jacques Lacan, *The Mirror Stage* (New York: Norton, 1977), 1-7.

мушкарца, стадијуму кристализације женског ЈА помоћу мушке фигуре у центру текста. Лик Американке, модерно васпитане феминисткиње из друге културе, интегрисан је у симболичку слику према традиционалним патријархалним стандардима текстуализованог мушкарца. Добијамо тиме спој традиционалне слике мушкарца и модерно васпитане жене, односно нове/ модерне моделе мушкости-женскости. Прича „Американка” покреће питање граничних проблема на један модеран начин, помоћу поступка наративне трансгресије, али и под утицајем таквог поступка могло се изродити питање о границама конструисања рода не само у књижевним текстовима већ и у реалном животу. Овде је нараторски субјект у првом лицу (ЈА мушкарца) јасно одвојен од ауторског (ЈА жене). Захваљујући наративној трансгресији, ауторка конструише интратекстуалну мушку фантазију женскости-различитости, која је отеловљена у лику тајанствене Американке. Међутим, испод трансгресивне површине текста скривена је и женска (ауторска) фантазија мушкости, изражена формирањем наратора-јунака, чији приступ проблемима рода еволуира под утицајем жене из друге, више/ веће/ напредније културе. Али, у истом тренутку он постаје ментор еманципаторског дискурса – у његова су уста стављена промишљања о моделима будуће женскости и концепт „нове жене”.

Она је [Американка – М.К.] жена какве једном морају бити све жене [...]

Жене ће нас пречистити, препородити.¹³

Према оној новој жени, боље ж е н и б у д у ћ н о с т и, умеће се понашати будући човек, кога ће она васпитати и спремити за службу с њом. Ова Американка је жена будућности.¹⁴

На примеру „Американке” видимо да је Јелена Димитријевић, након текстова у којим говори о женама као жена, објавила експериментално дело у којем говори о женама као мушкарац.¹⁵

13 Јелена Димитријевић, *Американка* (Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918), 30.

14 Ibid, 32.

15 О радикалном приступу питању рода у приповетки „Американка” писала је такође Ана Стјеља. Упор. Ана Стјеља, „Американка – жена или илузија? – о новели *Американка* Јелене Ј. Димитријевић”, у Јелена Ј. Димитријевић, *Американка*, приредила Ана Стјеља (Београд: Digital Art Company, 2018), 33-41.

Тиме је извршила својеврсну симулацију мушког читања женскости, и на тај начин увела у контекст српске књижевности нове моделе мушкости и женскости, који почивају на размишљању о жени као партнерки, а уз то су субверзивни у односу на моделе овековечене традицијом, како обичајном, тако и књижевном. Сва та размишљања инспирисана су ликом жене, у културном смислу стране, чиме је посредно изражено уверење да у властитој култури нови модели нису још увек конституисани и да их је неопходно тражити споља. Млада али напредна америчка култура представља собом у овом делу инспиративан образац за преузимање модернизованих односа између полова. Поступак трансгресивне нарације имао је, с једне стране, задатак да свој отворено феминистички тон учини веродостојним, а с друге, да га неутралише.

Треба се ипак подсетити да је приповетка „Американка” настала само неколико година пре путовања Јелене Димитријевић у Америку, где се та фасцинација још продубила и сазрела: списатељица се упознала са више Американки, од којих су изразито важне: Мисиз Волас (Mrs. E. Wallace), Мисиз Стронг Филипс (Mrs. Strong Philips), Мис Е. Фротингам (Miss E. Frottingham) и Госпођа Харија Флага (Mrs. Harry Flag), којима је посветила неке од својих до тада необјављених песама, а које су настале на српском и на енглеском за време боравка у Америци.¹⁶ После повратка из Америке, 1924. године, Јелена Димитријевић је опет објавила у послератној серији у *Српском књижевном гласнику* приповетку „У Америци ’нешто се догодило’”.¹⁷ Ова приповетка је посвећена Мисиз Волас (Mrs. Wallace) и понавља исти гест наративне трансгресије. Јелена Димитријевић се опет служи интимистичким приповедањем у првом лицу јединине у мушком роду, а притом „позајмљује” мушком лику и приповедачу елементе своје биографије: светска путовања – из Америке у Француску, боравак годину дана у Америци, познавање страних језика, писање приповетке „на француском” (о чему је реч у тој приповетки), наступе и предавања у јавности, контакте са женским клубовима широм света):

16 О томе види текст Биљане Дојчиновић у овом зборнику.

17 Јелена Димитријевић, „У Америци ’нешто се догодило’”, *Српски књижевни гласник*, Нова серија, књига XIII, број 8, (16. децембар 1924): 561-577.

Тек што сам се вратио из Америке, куда сам био позван да држим предавања о својој „егзотичној земљи” и где сам остао читаву годину дана. [...] И нисам продужио пут за своју земљу, него сам свратио у Париз, који се мени после повратка из Америке учинио као моја отаџбина.¹⁸

Ова приповетка говори о страсној и сензуалној љубави мушкарца према жени и начину да се изјави љубав удатој жени, а у тој функцији покушава да се појави и приповетка „Американка”.¹⁹ Тај метанаративни подухват, осим наративне и родне трансгресије, двоструко је поновљен. Слично већ цитираној песми „Арифа Зарифи” („О, што год си рећ’ желела/ У песми сам само смела”), Јелена Димитријевић покушава *expressis verbis* – али овог пута у прозном тексту – показати исту улогу књижевног текста кроз који се сме рећи нешто трансгресивно и субверзивно, јер ипак читалац нема сумње да се мушкарац као приповедач инструментализује и да се, у ствари, говори о љубави жене према жени, односно, да се тематизује хомоеротска љубав. А с друге стране – опет се појављује дивљење Американкама, које су „феминисткиње до фанатизма”²⁰ или „женски апостоли”.²¹

„На Уик-енду код Мисиз Флаг” или литерарни пандан приче „Американка”

Приповетка „Американка” из још једног разлога важна је за дело Јелене Димитријевић. Наиме, ова прича има не само тематски већ и наративни пандан у каснијем њеном стваралаштву. Реч је о тексту „На Уик-енду код Мисиз Флаг”, објављеном у склопу путописа из 1934. године, под насловом *Нови Свет или У Америци годину дана*. Временска разлика између та два текста износи 22 године. Осим тога има и генолошких разлика: прво дело је приповетка/ новела, односно изгледа да је фикција, друго је – путопис/ документ. Упркос тим разликама – та два дела се допуњују. Њихово блиско сродство, својеврсна комплементарност, прилично

18 Ibid, 561.

19 Детаљније пише о томе Јелена Милинковић у овом зборнику.

20 Јелена Димитријевић, нав. дело, 561.

21 Ibid, 566.

су камуфлирани, о чему може да посведочи и чињеница да их скоро до почетка XXI века нико није повезао. И то најмање из два разлога: пре свега, стваралаштво Јелене Димитријевић се до деведесетих година XX века слабије тумачило. Други разлог је онај генолошке природе. „Американка” је постала до извесне мере провокативна целина, док је „На Уик-енду код Мисиз Флаг” само још једно поглавље (и то при крају књиге – тек XXXIII) књиге путописа *Нови свет или У Америци годину дана*, и стапа се с њим у документарни и аутобиографски путопис. Читава ова књига састоји се из записа које је списатељица уносила боравећи у Сједињеним Државама у периоду од 1919. до 1920. године. То путовање имало је у животу Јелене Димитријевић улогу терапије и представљало је неку врсту бега од сећања на крваву Европу, зацељујући јој психичке ране и трауме изазване мужевљевом смрћу, о чему експлицитно пише у уводној речи у тој књизи.

Иако наслов „На Уик-енду...” то не сугерише, овај текст је у много чему одраз у огледалу приче „Американка”. Спајајући фактографске записе и књижевну фикцију, може да функционише чак и као његов својеврсни анекс или да испуњава улогу епилога приповетке. „На Уик-енду...” и „Американка” представљају у српској књижевности занимљив материјал за проучавање односа текста живота и текста књижевности.

Јелена Димитријевић се служи у „На Уик-енду...” приповедањем у првом лицу, али овог пута женског рода: нараторка путописа се у општим цртама присећа догађаја описаних у причи Американка и дограђује на њих нове, актуелне. Овде је наступила двострука трансформација перспективе – из мушке у женску, и из фикције у аутобиографски аспект наратије. Текст почиње успоменама из далеке прошлости (пре десет година), што читаоцу пружа много података које недостају у причи из 1912: као место радње се помиње Лондон, као актер-учесник догађаја – Србин, и уз то муж ауторке (!); сазнајемо такође да је тајанствена Американка (госпођа Магла, госпођа Дим, мисиз Фог/ Смог) конкретизована, реална особа, позната по имену мисиз Флаг, и прототип је Американке из приче.

Пре десет година у једном енглеском хотелу у Лондону [...] срела сам се са једном Американком из Масечузетса [...] она није била сама, него с мајком, симпатичном старом леди која се радо забављала с мојим сапутником, говорећи – она енглески а он српски.²²

Она ми је сад мисиз Флаг, а не мисиз Смог или мисиз Фог, што ће рећи госпођа Дим и госпођа Магла.²³

Упркос томе што је књижевна материја овде другачије обликована него у причи „Американка”, ауторка на многим местима свесно назначује интертекстуални простор који повезује оба дела, служећи се у том циљу отвореним аутоцитатом или (опет) метанаративним коментаром:

Коса јој није само прошарана седином као сребром – како је у приповеци – него је седа [подвукла – М.К.].²⁴

Текст „На Уик-енду...” се завршава готово дословним аутоцитатом из „Американке”. Елементи феминистичког дискурса такође су присутни с истом ангажованошћу (сличном као у две претходне приче с мушким приповедачем) и исто тако истакнутим новим приступом родним проблемима. Као новина се појављује реч ФЕМИНИСТ (у мушком роду) за оба пола (жена је феминист и муж је феминист).

На основу приложених поређења јасно можемо закључити да Јелена Димитријевић свесно спаја два временски удаљена текста. Сваки од њих постоји као независно, аутономно књижевно биће, али су и спојени. „На Уик-енду...” такође представља интересантан епилог, који је тексту приче дописао текст живота, те се у књижевности може третирати као прилог разматрања литерарних веза између фикције и факата, као њихова корелација. Међутим, њихова се најзанимљивија комплементарност крије у аспекту наративне стратегије. У том смислу они се одлично допуњују, дајући мушку и женску верзију истих догађаја. А тек када се повежу, принципи трансгресије постају сасвим видљиви:

22 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана* (Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934), 355.

23 Ibid, 358.

24 Ibid, 358.

прекорачење, а затим и повратак старим ограничењима. У првом делу („Американка”) одвија се описана наративна трансгресија, то бунтовничко прекорачење границе пола, односно традиционалног поретка ствари који санкционише књижевна традиција. У другом („На Уик-енду код Мисиз Флаг”) пак имамо повратак традиционалним ограничењима принципа наратије и одбацивање стратегије формалног експеримента. Након објављивања прича „Американка” и „У Америци 'нешто се догодило’”, Јелена Димитријевић се окренула писању документарних текстова, што уопште није значило да је одустала од садржаја субверзивних за српску културу. Родни дискурс је, међутим, из области књижевне креације пренет на више фактографску позицију: фикцију је заменио социолошки, политички, обичајни опис. Променио се и начин представљања проблема – с белетристичког на репортажно-дневнички.

Психоаналитички или хомоеротички интерпретативни кључ?

И на крају, могли бисмо поставити једно провокативно питање: да ли је прототип за мушког наратора у „Американки” заиста био муж списатељице и да ли Јелена Димитријевић књижевно обрађује његову фасцинацију женом из друге културе? Одговор би нам дао још један, овог пута психоаналитички кључ за интерпретацију приповетке и поступка трансгресивне наратије. Модификација перспективе наратије – са женске на мушку – могла би у том случају да се ишчита као покушај овладавања текстом живота и терапеутског превазилажења личног проблема помоћу фикционализације и дистанцирања.

Али постоји, наравно, и друга могућност. Можемо потпуно игнорисати аутобиографске информације о мужу и читаву причу схватити као чисту књижевну фикцију. То, међутим, нимало неће олакшати њену рецепцију, напротив, још више ће је закомпликовати. Јер, то би овај текст учинило још подеснијим за интерпретацију према дубље скривеном хомоеротичном кључу. Наиме, ако га ишчитамо заобилазећи трансгресивну наратију и

уведемо граматичке форме типичне за пол саме ауторке (женски род), а притом ништа не мењајући у опису Американке, добили бисмо причу о еротичној фасцинацији једне жене другом женом. Прихватање такве интерпретативне могућности намеће и питање зашто је списатељица употребила нетипичну и до неке мере екстравагантну наративну стратегију, која почива на трансгресији. Одговор је, чини ми се, очигледан. Да није применила, њено дело би се могло учинити исувише смелим подухватом, ризичним и – за српске услове – отворено провокативним, нарочито што прича обилује чулним описима и фантазијама о телу Американке. Таквог приступа у српској књижевности пре Јелене, а ни дуго после ње, није било.²⁵ Стога је можда увођење мушког наратора била нека врста компромиса према културним нормама и очекивањима грађанске околине, заснованим на нормативном третирању хетеросексуалности.

Поступак наративне трансгресије је, дакле, могао да буде сјајна камуфлажа и изванредан књижевни параван ауторкине хомоеротичне фасцинације женама, Американкама. Можда се њој набој на линији: жена-списатељица – мушкарац-наратор – жена-лик учинио мање ризичним од тога да жена-нараторка описује фасцинацију другом женом-странкињом, отворено тематизујући лезбејску љубав. *Nota bene*: оба решења превазилазе оквире дотадашњих норми женског писма у српској књижевности. Уместо провокативног и отвореног прекорачења хомосексуалног културног табуа, наративна трансгресија могла је представљати безбеднију нишу. Требало би споменути да се мотив лезбејске љубави већ јављао у ранијим Јелениним делима: у дебитантској поезији из 1894, што сам већ споменула и, као што видимо, у до сада необјављеној поезији која се донедавно налазила само у рукопису и тек се сада први пут обелодањује. Али се и дискретно та тема појављује на страницама *Писма из Ниша о харемима* (1897), и још снажније у роману *Нове* из 1912. Тим разноврсним поступцима и књижевним подухватима, Јелена Димитријевић је показала да на маргини, у изолованој средини у којој су само жене (у овом случају

²⁵ Само епистоларни роман *Страст* Давида Пијаде из 1921. године. А касније роман Мирка Ковача *Малвина* из 1971.

се то односи на муслиманке), често долази до хомоеротичних фасцинација и емоционалних веза. Уосталом, слично је и у каснијим њеним репортажним путописима (*Нови свет...* – и то важи не само за поглавље „На Уик-енду...” или „Седам мора и три океана...”), где се често спомињу ауторкине сапутнице странкиње – најчешће Американке или Европљанке.

Стога је парадоксална чињеница да класична наративна у првом лицу женског рода, коју би Јелена Димитријевић применила у приповеци „Американка” и „У Америци ’нешто се догодило’”, води ка дефинитивно субверзивном читању ових текстова, а да несвакидашњи и субверзивни поступак трансгресивне наративне нагоне читаоца пре на његову класичну интерпретацију, на коју су сви навикли. Управо је у овим делима Јелена Димитријевић покушала да укаже пре свега на конвенционалност наративних, језичких, али и културних модела конструисања књижевних ликова и књижевног материјала. Њено дело остварује субверзивни потенцијал. Видимо, дакле, да је Јелена Димитријевић прекорачила не само пуно географских граница у реалном свету већ и границе књижевних конвенција и табуа. А материјал из рукописне заоставштине који се први пут штампа у овој књизи још више то потврђује.

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ:

Димитријевић, Јелена. *Американка*. Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918.

Димитријевић, Јелена. „У Америци ’нешто се догодило’”. *Српски књижевни гласник*, Нова серија, књига XIII, бр. 8 (16. децембар 1924): 561–577.

Димитријевић, Јелена. *Нови свет или У Америци годину дана*. Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА:

Foucault, Michael. „Do transgresji”, przełożył Tadeusz Komendant. У M. Janion, *Osoby. Transgresje 3*, Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1984, 300–319.

Foucault, Michael. „Préface à la transgression”. *Critique*, nr 195–196 (1963): 751–769.

Hoksvort, Silija. *Glasovi u senci. Žene i književnost u Srbiji i Bosni*, prevela Aleksandra Đuričić. Београд: Službeni glasnik, 2017.

Janion, Maria. *Osoby. Transgresje 3*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1984.

Клајн, Иван. Шипка, Милан. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2008.

Кох, Магдалена. *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012.

Lacan, Jacques. *The Mirror Stage*. New York: Norton, 1977.

Стјеља, Ана. „Американка – жена или илузија? – о новели *Американка* Јелене Ј. Димитријевић”. У Јелена Ј. Димитријевић, *Американка*, Београд: Digital Art Company, 2018, 33–41.

TEXTUAL RELATIONS BETWEEN THE STORY “THE AMERICAN WOMAN” AND A CHAPTER IN “ON THE WEEKEND AT MRS. FLAGG’S” FROM THE AMERICAN TRAVELOGUE: SUBVERSIVENESS AND TRANSGRESSION

The paper analyzes Jelena Dimitrijević’s texts – the story “The American Woman” (first published in the journal *Srpski književni glasnik* [Serbian Literary Gazette] in Belgrade, 1912, and as a separate book in Sarajevo, 1918) and Chapter XXXIII in “On the Weekend at Mrs. Flagg’s” from the travelogue report *New World or a Year in America*, published in 1934. It is shown that the two texts (including also the 1924 story “In America ‘Something Happened’”), regardless of distance in the time of their respective publications, are connected by intertextual kinship. The feat of narrative transgression (spectacular switching from the intimate first person male gender narration to the first person female gender one) turns out to be Jelena Dimitrijević’s eccentric and experimental literary strategy, and also a game played with the grammatical category of gender. The paper pays attention to the possibility of a psychoanalytic and homoerotic interpretation of the feat of transgressive narration.

Keywords: Jelena Dimitrijević, narrative transgression, subversiveness, gender discourse

АМЕРИКА ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ¹

У раду се анализирају текстови који припадају америчком кругу тема Јелене Димитријевић, а објављени су у првој и новој серији *Српског књижевног гласника* (1901–1914. и 1920–1941). У фокус истраживања је постављена приповетка „Американка”, која своје коментаре, допуне и тумачења добија у текстовима који су након ње публиковани. Посматра се начин на који се око овог текста плете интертекстуална и значењска мрежа од 1912, када је објављен, до 1934, када се штампа амерички путопис Јелене Димитријевић *Нови свет или У Америци годину дана*. Анализира се место америчког круга текстова ове ауторке у два контекста: 1) у контексту књижевне јавности, где представљају својеврсни ексклузивитет и изузетак и 2) у контексту феминистичке јавности, где се посматрају у корпусу друштвених појава и феномена значајних за американизацију српског међуратног културног простора и друштва.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, Америка, „Американка”, Американке, американизација, *Српски књижевни гласник*

¹ Овај рад је настао на основу излагања „Јелена Димитријевић у феминистичкој и феминофилној периодици”, које је саопштено на округлом столу *Читате ли Јелену Димитријевић?*, одржаном 9. априла 2016. године на Филолошком факултету у Београду у оквиру пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (бр. пројекта 178029), а проширен је и завршен у оквиру пројекта *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (бр. пројекта 178024). Оба пројекта финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Прва верзија рада са насловом „Јелена Димитријевић, *Српски књижевни гласник* и Америка” штампана је у зборнику *Читате ли Јелену Димитријевић?*, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић (Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018).

Јелена Димитријевић, књижевница

Јелена Димитријевић је објављивала у многобројним часописима, сарађивала са низом издавачких кућа и уредника, а како њена књижевна активност временски покрива крај XIX и прву половину XX века, остварила је и квантитативно и квалитативно значајан и жанровски разноврстан опус, који обухвата песме, приповетке, романи, путописе, репортаже, новинске чланке. Према сопственом сведочењу, песме је почела да пише веома млада, са дванаест година, још у родитељској кући, а дебитовала је 1892. године песмом у часопису *Отаџбина*.² Током прве половине XX века њено дело је доживело двоструку рецепцију и, условно речено, двосмерну канонизацију: књижевну и феминистичку. Двострука рецепција и канонизација ауторки је била типична за 20-те и 30-те године прошлог века. Захваљујући процвату (књижевне) штампе са једне стране, и снажном феминистичком покрету са друге стране, ауторке су реципиране у два сегмента културног живота: књижевном и феминистичком, односно у књижевним часописима и (прото)феминистичкој, а затим и у феминистичкој периодици. Двоструко „читање” ауторки је било међусобно условљено и подстакнуто, тј. феминисткиње су

2 Анђа Бунушевац, „Јелена Димитријевић”, *Жена и свет*, бр. 3 (1928): 9. У овом чланку који је делом интервју са Јеленом Димитријевић, а делом коментар ауторке, Анђа Бунушевац преноси сведочења књижевнице о стваралачким почецима, из којих сазнајемо да је своју поезију ауторка крила од родитеља, а касније и од мужа: „Моје песме биле су моја највећа тајна. (...) Крила сам моје песмице 'као змија ноге', сматрала сам их својим највећим грехом”.

настојале да на страницама својих часописа приказују успешне књижевнице, те да објављују њихове текстове, односно да приказују књижевни, уметнички, културни, научни, активистички рад жена. Такође, саме ауторке су често деловале на два плана, те су истовремено градиле „књижевну” каријеру, али су биле и чланице феминистичких удружења, посећивале су феминистичке конгресе, остваривале интернационалне контакте и јавно се декларисале и деловале као феминисткиње. Тако је и њихово деловање у културној јавности било и књижевно и феминистичко. Феминисткиња Анђа Бунушевац, на пример, представљајући Јелену Димитријевић читатељкама часописа *Жена и свет* пише: „она је својим делима, улазећи у живот и душу жене, привезала и разумела све жене”.³ Ово препознавање жена у књижевном стваралаштву ауторки је било веома важно место у јавном говору о женским текстовима и управо на њему, на препознавању и разумевању, на утиску да се књижевнице не само обраћају читатељкама већ и да о њима говоре, градила се женска солидарност, којој је у знатној мери допринела и Јелена Димитријевић, како својим текстовима и активностима у многобројним домаћим и светским удружењима, тако и фигуром самосталне жене књижевнице и светске путнице која је била.

Изузетно битан аспект женске солидарности, умрежавања, повезивања и разумевања били су часописи, као један од кључних конститутивних чинилаца јавне сфере. Јелена Димитријевић је у штампи присутна непосредно, тј. као ауторка прилога, у књижевним часописима, и иконично, односно посредно, кроз чланке у којима се о њој говори, најчешће у (прото)феминистичкој штампи као пример књижевнице и светске путнице.⁴ У даљем току рада бавићемо

3 Ibid.

4 Када је реч о протофеминистичкој штампи, најупечатљивија су два портрета Јелене Димитријевић, у часопису *Жена* из 1911. године и у алманаху *Српкиња* 1913. године. У часопису *Жена* (ур. Милица Томић) 1911. године штампана је фотографија Јелене Димитријевић на нумерисној првој страни броја, а затим и њена кратка биографија преузета из *Материнске читанке: за српске кћери и матере*, коју је приредила Јела Спасић са Петром Стојановићем 1905. године. Као илустрација њеног књижевног рада објављена је песма „На тераси”. Други портрет је у алманаху *Српкиња* из 1913. године (ур. Јелица Беловић Бернаджиковска) где је, у одељку посвећеном књижевницама, Јелена Димитријевић представљена биографијом и фотографијом, а ауторка чланка потписана као Б. Б. доноси и изводе из романа *Нове* Јелене Димитријевић, посебно оне делове који, описујући живот Туркиња, говоре и о животу жена уопште.

се сарадњом Јелене Димитријевић и *Српског књижевног гласника* и посебно њеним текстовима посвећеним америчким темама у овом часопису.

Јелена Димитријевић и *Српски књижевни гласник*

Сарадња Јелене Димитријевић и *Српског књижевног гласника*⁵ започела је већ у првој години живота овог часописа: током 1901. године она у новоформираном часопису објављује три песме и једну приповетку. Након што је Јовану Скерлићу поверено уређивање, Јелена Димитријевић овде публикује нека од својих најзначајнијих дела, као што су путопис *Писма из Солуна* и приповетку *Американка*. Уз то, двадесет и девет објављених, жанровски разноврсних чланака, чини је ауторком са највећим бројем прилога у првој *Гласниковој* серији од свих књижевница које у овом часопису објављују, а међу којима су и Даница Марковић, Милица Јанковић, Паулина Лебл Албала, Исидора Секулић. Јелена Димитријевић је уједно и најстарија ауторка међу сарадницама овог листа и у тренутку покретања часописа, за разлику од већине осталих сарадница, већ је позната књижевница чији се прилози налазе у многобројним часописима и листовима.⁶

У првој серији *Српског књижевног гласника* Јелена Димитријевић објављује поезију, коју често потписује само именом, изостављајући презиме, затим приповетке и путопис. Најзначајнија дела која је овде објавила су свакако солунски путопис и приповетка „Американка”. „Сусрет” ова два текста на страницама *Гласника* је симболичан и индикативан: то су уједно и последња два прилога која Јелена Димитријевић објављује у овој серији часописа, те се и хронолошки „додирују”. „Писма из Солуна” штампају се у 12 делова током 1908. и 1909. године, након њих ауторка се три године не оглашава у *Гласнику*. Следећи, уједно и њен последњи прилог у

5 У раду ће бити равноправно коришћен пун назив часописа *Српски књижевни гласник* и скраћено *Гласник*.

6 О женском ауторству у *Гласнику* в. Јелена Милинковић, „Женска књижевност у првој серији *Српског књижевног гласника*: библиографска перспектива”, у *Значај библиографије периодике за истраживање књижевности и културе*, ур. Ана Ђосић-Вукић, Весна Матовић (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014), 83–106.

предратној серији часописа, јесте управо приповетка „Американка”, објављена у два дела 1912. године.⁷ Ова два текста симболички илуструју две сфере интересовања Јелене Димитријевић: Исток и Запад, Оријент и Окцидент, односно Туркиње и Американке, али такође и два доминантна облика њеног књижевног израза: документаристика/путопис и фикција/приповедне форме. Симболичан је такође и податак да су оба ова текста, „Писма из Солуна” и „Американка”, у форми књиге објављени исте, 1918. године, код истог издавача, И. Ђ. Ђурђевића из Сарајева. Као што су „Писма из Солуна” у *Српском књижевном гласнику* својеврсна најава романа *Нове*, најзначајнијег дела о животу турских жена Јелене Димитријевић, који је објављен 1912. године, тако је приповетка „Американка” најава текстова о Америци и Американкама, који ће уследити у међуратном периоду.

Када је реч о сарадњи Јелене Димитријевић и нове серије *Српског књижевног гласника* (1920–1941), она није интензивна, али је тематски компактна. Објавила је седам ауторских чланака, а свега два текста су посвећена њеном стваралаштву, тако да је реч о тек девет библиографских јединица у којима је ова ауторка директно или посредно присутна. Међутим, ови текстови су значајни јер је већина посвећена америчким темама, што представља својеврсни континуитет са последњим радом објављеним у првој *Гласниковој* серији. Током 1923. објављује текст „Американке” у три дела, који чак и насловом реферише на предратну „Американку”, 1924. године приповетку „У Америци ’нешто се догодило’”, а 1934. штампана су два текста о тек објављеном путопису *Нови свет или У Америци годину дана*: белешка непознатог аутора (потписана са В) и приказ Исидоре Секулић, чиме је овај путопис индиректно, преко рецепцијских текстова, присутан и у самом часопису. Дакле, Јелена Димитријевић се у првој серији *Гласника* последњи пут огласила говорећи о америчкој жени у фикционалном жанру љубавне приповетке, а прво оглашавање у новој серији је, такође, говор о Американкама, али у форми репортаже, феминистичког есеја или путописа. Сем набројаних радова, Јелена Димитријевић у

7 За прецизне библиографске податке погледати одељак *Литература* на крају рада.

новој серији *Српског књижевног гласника* објављује два путописна текста „Писмо са Тракије” у два дела 1924. и „На тихом океану” 1930. године.⁸

Од предратне приповетке „Американка”, па до путописа из 1934. године, групишу се текстови који чине амерички круг тема ове ауторке. За ове радове је посебно значајна њена сарадња са *Гласником*, а овом кругу тема свако треба додати и текст „Код Мисиз Хес”, објављен 1929. године у часопису *Мисао*. Сви ови текстови гравитирају путопису или тиме што су његови делови, или тако што антиципирају или допуњују његов текст. У том смислу можемо рећи да је амерички путопис Јелене Димитријевић живео на страницама међуратне периодике пре него што је био целовито објављен у форми књиге.

Америка у српској путописној култури

Јелена Димитријевић 1934. године објављује путопис из Америке: *Нови свет или У Америци годину дана*, који је настао током њеног путовања 1919. године. Нису познати разлози због којих је овај рукопис чекао деценију и по да буде публикован. Један од његових приказивача примећује раскорак између времена настанка и тренутка штампања:

Ови написи о Америци писани су пре скоро две деценије, у време просперитета. Зашто су они објављени тек данас кад та и таква Америка више и не постоји, и за коју је интерес читалаца, испоредив га са радозналошћу за осиротелу Америку данашњице и њену судбину у сутрашњици, готово ништаван!⁹

У предговору књизи, писаном пред објављивање, ауторка каже да је Америку посетила два пута 1919/1920, а затим седам година касније: „Дошавши у Америку поново, после седам година, ја опазих да је њезин просперитет достигао врхунац”, а овај просперитет објашњава чињеницама из свакодневног живота тамошњег становништва:

8 За детаљне библиографске податке в. одељак *Литература* на крају рада.

9 В. Исидора Секулић, „Јелена Ј. Димитријевић: ’Нови свет или У Америци годину дана’”, *Српски књижевни гласник*, књ. 43, бр. 8 (1934): 604 – 605.

У 1919 и 20 години – ’сваки шести Њујоршанин имао је аутомобил’, у 1927 ’сваки, чак и куvariце’... Неки наши, скромни радници, стекли су кућу, истина на отплату, па и аутомобил, на отплату ... Онда су Американке носиле сукњу до пета, сад до колена; онда су имале кратку косу само оне жене које су боловале од тифуса, сада готово све; онда су жвакале гуму јавно а пушиле тајно, сад... Тако жене. А људи? Старе педесетоспратнице проглашују за обичне билдинге, а нове стоспратнице за облакодере.¹⁰

Путопис о Америци београдски издавач објављује усред економске кризе, односно „велике депресије”, која се 30-их година догодила овој земљи. У предговору свом путопису Јелена Димитријевић уноси и ову перспективу питајући се: „А каква ли би ми се учинила ова садашња Америка, Боже мој!? Јер ја лакше замишљам Хималаје без снега, но Америку без богатства”.¹¹

У тренутку излагања, у овом путопису се симболички прелама више временских перспектива и неколико различитих друштвено-историјских и политичко-економских оквира. Наиме, путопис је настао 1919/1920, у времену обележеном тек завршеним Првим светским ратом. У његовом предговору ауторка је извршила поређење са својим другим путовањем 1927, када је развој америчке индустрије и друштва у целини био на врхунцу када је о међуратном периоду реч. Захваљујући томе, путопис можемо читати као најаву развоја и освојених слобода који ће свој врхунац тек доживети. Међутим, време у коме путопис излази јесте време велике економске кризе након краха њујоршке берзе. Сва три контекста: послератно време, доба просперитета и године краха и велике депресије симболички се укрштају како у предговору који ауторка пише, тако и у рецепцији овог путописа.

Значајно је рећи да се у међуратном периоду веома мало или готово нимало пише о Америци када је о путописним текстовима реч. Она није била тема у фокусу међуратне путописне културе иако су дипломатско-политички односи између две државе током и након Првог светског рата били врло интензивни. Сумирајући ове односе, историчарка Радина Вучетић закључује:

10 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана* (Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934), X.

11 Ibid.

Добре односе, продубљене савезништвом у рату, снажно је учврстила и чињеница да су САД вероватно вођене Вилсоновом идејом о праву народа на самоопредељење, биле међу првим земљама које су признале Краљевину СХС 1919. године. У новоствореној држави, Краљевини СХС/Југославији, дипломатски односи између Југославије и САД одвијали су се на највишем нивоу, на нивоу посланстава. У међуратном периоду, укупни односи две земље ишли су узлазном линијом, нарочито када је трговина била у питању.¹²

Путопис Јелене Димитријевић је по свом хронотопу јединствен у српској путописној култури,¹³ што уочава и Владимир Гвозден у својој књизи о путописима међуратне Југославије, именујући га изузетком.¹⁴ Такође, путопис о Америци у географији путописа ове ауторке представља јединствени пример и изузетак јер, иако је пропутовала готово читав свет, већином је писала о земљама далеког или блиског Истока. Уопште, писање о Америци није било уобичајено за српски културни простор: „Она, ипак, није попут старе Европе, привлачила велику пажњу путописаца”.¹⁵ Када се, на пример, погледа библиографија једног од централних часописа епохе, часописа *Мисао*, у предметном регистру под појмом 'Америка' стоји само једна библиографска јединица која се односи на ову тему, и то управо чланак Јелене Димитријевић који представља одломак из путописа *Нови свет*.¹⁶ Географија српских међуратних путописа показује да се много више писало о Русији и другим преваходно европским земљама него о Америци, што због директнијег политичког утицаја и географске блискости, што због веће културолошке усмерености и премрежености. Ипак, „иако

12 Радина Вучетић, *Кока кола социјализам* (Београд: Службени гласник, 2012), 46–47.

13 Поред путописа Јелене Димитријевић о Америци је, како Гвозден наводи, писао и Илија Петровић у *Летопису Матице српске* 1929. Ипак, реч је о краћем тексту од свега неколико страница, те и поред тога путопис Јелене Димитријевић остаје јединствен и изузетан по својој теми у међуратној књижевности. Овај аутор је такође 1933. објавио књигу са „америчком” темом, *Они који не осташе овде: југословенски пионири у Америци*, али овде није реч о путопису, већ о студији о емиграцији у Америку.

14 Владимир Гвозден, *Српска путописна култура 1919 – 1941* (Београд: Службени гласник, 2011), 80.

15 Ibid.

16 В. Добрило Аранитовић, *Библиографија часописа Мисао* (Нови Сад, Београд: Матица српска, Службени гласник, 2013), 380.

није послужила као велика путописна инспирација, Америка, као 'ултракапиталистичка' земља, оправдано је била у међуратном периоду погодна тле за сагледавања будућности Запада и уочавања апорија модернизације”.¹⁷ Због тога су жанровски разнородни текстови Јелене Димитријевић о овој теми још важнији, а можемо рећи и да она њима у српску културу уводи значајну и након Другог светског рата свеprisутну и, у неким аспектима попут (популарне) културе, незаобилазну и доминантну тему, каква је тема Америке, модернизације и американизације. У том смислу америчке теме Јелене Димитријевић представљају својеврсни ексклузивитет у српској књижевности и култури 20-их и 30-их година XX века, а посебно што су емпиријски оснажене: односно, Јелена Димитријевић пише на основу сопственог непосредног искуства у овој земљи.

Америка у феминистичкој јавности

Јелена Димитријевић се укључује у процесе американизације и помаже рецепцију америчке (популарне) културе, која је била видљивија у феминистичкој него у књижевној јавности. Процеси американизације, тј. америчког утицаја на европске земље преваходно преко (популарне) културе, постају интензивнији управо 20-их година XX века, када и настају текстови Јелене Димитријевић о овој „обећаној” земљи.

Двадесетих година, Америка почиње и интензивнији 'извоз' продуката сопствене културе – Холивуд израста у светског лидера у производњи филмова, долази до развоја цеза и радија, али и успона самопослуга, кока-коле и аутомобилске индустрије. На Америку се већ тада из европске перспективе гледало као на земљу просперитета и бескрајних економских могућности.¹⁸

Иако је путовање Јелене Димитријевић мотивисано Првим светским ратом и америчко-српским савезништвом, она интензивно и детаљно пише о америчком начину живота, о свакодневници и приватности, о начину на који су уређене куће, о облицима забаве,

17 Ibid, 82.

18 Радина Вучетић, нав. дело, 30.

о моди, биоскопу, филму, о музици и плесу. Биљана Дојчиновић такође примећује: „Она бележи својеврсну историју приватног живота жена у САД у периоду 1919–1920”.¹⁹

Колико су за ове теме биле заинтересоване феминисткиње, сведочи и поменути чланак Анђе Бунушевац у часопису *Жена и свет*. Пишући текст заснован на интервјуу са Јеленом Димитријевић, Анђа Бунушевац се задржава управо на посети Јелене Димитријевић Холивуду²⁰ и констатује: „Дакле, замислите, чак је била и у Холивуду, вечитом сну будућих филмских звезда и свију наших многобројних филмофила”.²¹ За разлику од путописне културе тог времена, у феминистичкој штампи се пише о познатим и успешним Американкама и феминисткиње су биле заинтересоване за америчку културу, уметност, филм. Чињеница је да је ипак много присутнији говор о женама из европских земаља, посебно из Русије, Скандинавије, Енглеске и Француске, али се посебно тридесетих година говори и о Американкама. За њих је првенствено било заинтересовано уредништво популарног часописа *Жена и свет*, где је и објављен интервју са Јеленом Димитријевић у коме Анђа Бунушевац истиче њену посету Холивуду. Управо је овај часопис имао значајну улогу у „американизацији” феминистичке јавности. Овде су објављени портрети познатих Американки, штампају се текстови о популарним холивудским глумицама, какве су биле Норма Ширер (Norma Shearer), Мери Бриан (Mery Brian), Грета Гарбо (Greta Garbo), Ширли Темпл (Shirley Temple), пласирају се њихове фотографије како би се пренео дух Холивуда, али се такође извештава и о америчким авијатичаркама, спортисткињама, студенткињама, радницама. Такође, у часопису *Женски покрет*, који је био усмеренији ка феминистичком активизму, мање су присутне популарне и познате Американке и Холивуд,

19 Биљана Дојчиновић, „Вилословка путем око света”, предговор у Јелена Ј. Димитријевић, *Седм мора и три океана* (Београд: Лагуна, 2016), 15.

20 Реч је о другом путовању у Америку као делу пута око света током 1927. године. Анђа Бунушевац помиње да ће путопис бити објављен ускоро, међутим, путопис *Седм мора и три океана*, о коме је овде највероватније реч, штампан је тек 1940. године. Могуће је да ауторка чланка најављује *Писма из Индије* (1928) или *Писма из Мисира* (1929), које је Јелена Димитријевић такође посетила током овог пропутовања.

21 Анђа Бунушевац, нав. текст, 9.

али се пише о борби Американки за право гласа, представљају се успешне Американке, ипак у неупоредиво мањем обиму него Европљанке. Међутим, 1934. године уредништво Женског покрета објављује фељтон „Жене у Америци”, ауторке Ангелине Мојић Ивановић.²² Овај фељтон излази исте године када и путопис Јелене Димитријевић.

Присуство америчких тема у феминистичкој штампи 30-их година може сместити амерички путопис и текстове са америчким темама Јелене Димитријевић у другачији контекст од оног који им даје путописна култура тог доба. Док је на једном месту путопис јединствен и ексклузиван по својој теми, на другом је саставни део феминистичке јавности заинтересоване за америчке теме, чему доприноси и податак да је делове путописа, пре него што су објављени, ауторка и читала у женским клубовима, те су тако постајали део феминистичке јавне сфере.

Из прве у нову *Гласникову* серију или од „Американке” до „Американки”

Јелена Димитријевић је, како у свом америчком путопису пише, имала два велика интересовања када су жене из других држава у питању: „Од свих жена с којима сам се у туђини дружила, највише ме интересују Туркиње и Американке”.²³ О животу жена из Турске и уопште о културама Истока, написала је низ жанровски различитих текстова, док су радови о западним културама мањег обима. Литерарни деби ове ауторке, као и прва деценија њеног рада, обележени су темама које се тичу жена Истока. Ипак, „амерички текстови” су, како смо показали, по ексклузивности теме изузетно значајни у опусу Јелене Димитријевић, али и у контексту српске књижевности прве половине XX века. Први текст са америчком темом штампан је 1912. године и реч је о приповеци „Американка” у *Српском књижевном гласнику*; приповетка је након Првог светског рата 1918. године објављена као самостално издање. За *Амери-*

22 О представљању жена и женским портретима у овим часописима погледати селективну библиографију женских портрета објављену у Станислава Бараћ, *Феминистичка контрајавност* (Београд: ИКУМ, 2015).

23 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, нав. издање, 96.

канку Ана Стјеља у својој дисертацији посвећеној стваралаштву Јелене Димитријевић констатује:

Ово прозно остварење и по форми и по тематици одудара од Јелениног целокупног књижевног опуса. Иако се у неким елементима ове приче називају књижевне преокупације које обележавају њено стваралаштво, ипак можемо констатовати да ова прича одражава нешто другачију пишчеву замисао. Она укида књижевни монопол њених тема и успоставља нов културолошки круг.²⁴ Управо овај текст представља почетак новог тематског круга односно, како Магдалена Кох примећује, „слама тематски монопол карактеристичан за прву фазу њеног рада. Након низа дела у којима је доминантна потка била муслиманска култура, а нарочито положај жена у исламу, по први пут се појавио наслов који њена дела уводи у окцидентални круг културних интересовања”.²⁵

Приповетка „Американка” је написана пре него што је Јелена Димитријевић посетила Америку, и у њој је насловна именица сугестија која упућује на другачије, друго, далеко, непознато, недостижно, загонетно, па чак и на *femme fatale*. Јунакиња ове приповетке је предмет пожуде и жеље младића који је уједно и приповедач, те се са овом предратном Американком читаоци упознају кроз субјективну визуру заљубљеног човека. Много конкретнији обриси Американке/и оцртаће се у наредним текстовима ове ауторке захваљујући путовању 1919. у Америку, када се ауторка упознала са бројним „реалним” Американкама, које ће представити прво на страницама штампе, а затим и у књизи-путопису.

Приповетка „Американка” вишеструко је значајна за стваралаштво Јелене Димитријевић, али и за женску приповетку, њену историју и тематско-мотивску разноврсност. Жанровски, она припада корпусу љубавних приповедака, које ауторке од краја 19. и током 20. века интензивно пишу и објављују: почевши од реалисткиња у другој половини XIX века, готово да нема ауторке која се није окушала у овом жанру. Због својих карактеристика,

²⁴ Ана Стјеља, *Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димитријевић* (Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација, 2012), 138.

²⁵ Магдалена Кох, *...када сазремо као култура...* (Београд: Службени гласник, 2012), 281.

као што је приповедање у првом лицу из перспективе мушкарца, односно због примењене родне трансгресије,²⁶ она представља значајну карику у формално-техничким особеностима женских љубавних приповедака. Такође, због љубави према странкињи, која је њена главна тема, она упућује на низ имаголошких тумачења и перспектива, којима доприноси и чињеница да се главни јунак налази у њему страном европском граду.²⁷ Ово је, такође, приповетка о путовањима и путницима јер се и главни јунак и жена у коју је заљубљен налазе на путовању, упознају се у хотелу, а њихова љубав је осујећена, између осталог, и привременошћу њиховог боравка.

Како је приповетка написана и објављена пре него што је Јелена Димитријевић отпутовала у Америку, она је у неком смислу и „пророчка”, односно антиципира како амерички путопис и текстове из круга америчких тема, тако и путовање само.

Приповетка „Американка” у међуратном периоду добија неколико допуна: 1) у чланку „Американке” добија коментар кроз опис конкретних Американки; 2) у тексту „У Америци ’нешто се догодило” не само да се љубав према Американки изнова тематизује већ приповетка „Американка” постаје и књижевни јунак; 3) у одељку путописа „На Уик-енду код мисиз Флаг” предратна приповетка добија свој епилог, тј. испричана је из женске перспективе.²⁸ Због овакве текстуалне премрежености и поигравања мотивима, темама и ликовима, можемо рећи да је ова приповетка нуклеус америчких тема Јелене Димитријевић, односно да је, захваљујући путовању и познанствима, ауторка ову приповетку дописивала, поигравала се њоме, коментарисала и тумачила, и то у жанровски различитим проседеима, две деценије након што је написана тако да смо, пратећи овај дијалог, сведоци једног узбудљивог и несвакидашњег интертекстуалног поигравања и дописивања.

Троделни текст „Американке”, објављен у *Гласнику* 1923. године, штампан је са напоменом да је реч о одломку из необја-

²⁶ В. Магдалена Кох, нав. дело, 279–300.

²⁷ У самој приповеци град није именован али је, по свој прилици, реч о Лондону.

²⁸ Однос ова два текста детаљно и прецизно је анализирао Магдалена Кох показавши сличности и разлике: в. Магдалена Кох, нав. дело, 289–296.

вљеног дела. Највероватније је сама ауторка ставила фусноту уз наслов текста: „одељак из нештампаног дела У Новом свету. Прочитано 25 марта ове године у Женском Клубу, у Београду”. Из ове напомене сазнајемо да је текст о Американкама прво био део усмене феминистичке јавности, а затим је објављен у часопису. Податак да је о Американкама читано у Женском клубу, вишеструко је значајан јер, сем што нам ова напомена још једном сведочи о женским читалачким клубовима који су организовани од почетка XX века из еманципаторско-просветитељских, а затим из феминистичких разлога, ова фуснота показује да је овај текст у феминистичкој јавности живео и пре штампања. Можемо да претпоставимо да је јавно читање било пропраћено и дебатом, што је важно са становишта производње феминистичког знања и деловања у ширем јавном и културном простору.

Поглавље путописа из 1934. које носи исти наслов, „Американке”, у великој мери се подудара са чланком из *Гласника*, али је унеколико и промењен, што сведочи о томе да се Јелена Димитријевић враћала овом рукопису и мењала га од 1920, када је написан па до 1934, када је објављен. Измене нису безначајне, а реч је првенствено о скраћењима која је ауторка предузела у „финалној” верзији текста.

Из уводног дела је избацила пасус у којем пореди Американке и Туркиње називајући их *новим*, а укључује запажања о Американкама које је сретала на Истоку и за време рата, која су обележена размишљањима о класној структури америчког друштва, о богатим и сиромашним женама. У часописној верзији чланка Јелена Димитријевић оставља значајну напомену која изостаје из коначног текста:

Американке су оно на земљиној кугли што су савремене Туркиње само у Турској: *нове*. Американке нису жене прошлости, већ жене будућности, и то све, без изузетка, колико год их има у овој држави састављеној из четрдесет осам држава.²⁹

Иако су поређења са Туркињама у путопису присутна, овај део у којима се Американке и Туркиње поистовећују у контексту *нових*

29 Јелена Димитријевић, „Американке”, *Српски књижевни гласник*, књ. 9, бр. 3 (1923): 188.

жена, изостаје. Можемо претпоставити да је двадесетих година сећање на *Н/нове* било интензивније, а актуелност теме већа те да је, читајући овај текст у женском клубу, Јелена Димитријевић желела уједно и да публику подсети на свој роман и младотурску револуцију, односно на почетке освајања слобода. Средином тридесетих година проблем *нових* није у тој мери био актуелан колико запажања о богатству и сиромаштву, о друштвеним класама и сталежима, па отуд уместо избаченог дела, између осталог, стоји:

Напоследку, Американке, које сам сретала на путу, нарочито на Истоку, обично су биле богаташице, што, по амерканском, значи жене из највишег друштвеног сталежа (*from the highest social class*); а ја сам хтела да видим жене из средњег сталежа (*from the middle social class*), како се то каже овде, у земљи 'без друштвених сталежа'. Желела сам да видим оне америчке жене што ако живе у Њу-Јорку нису путовале ни до Филаделфије, ма да им је она била у непосредној близини. (...) Истина, за време рата, и ја сам имала прилике као и други да сретнем Американке из средњег друштвеног сталежа које су биле по америчким мисијама као болничарке или као изасланице за дељење помоћи бедним и потиштеним.

Уместо *нових*, ауторка у текст имплементира минијатурну анализу америчког друштва са класног становишта: жене више класе путују светом, док су припаднице средњег сталежа оне које нису отпутовале ни из родног места, али су оне биле те које су помагале у рату, биле болничарке и хуманитарке. Говорећи о овом аспекту путописа Биљана Дојчиновић такође закључује:

У највећем делу ове књиге она портретише Американке, припаднице средње класе. Описује предавачице и списатељке, чиновнице, жене и њихове улоге у породици; примећује и социјални миље, и модерне игре, живот у доба прохибиције, популарност филмова, али и класне и расне поделе и однос према религији.³⁰

Сем уводног дела, који је нешто проширен, у осталом делу текста ради се о скраћењима: избачени су делови који описују „газдарицу” Јелене Димитријевић, тј. сви описи *Mrs. W-се* и њене породице, као и начина на који је водила домаћинство, и њеног односа према самој ауторки из коначне верзије текста су изостављени,

30 Биљана Дојчиновић, нав. текст, 16.

односно коначна верзија је у односу на предавање/часописни чланак деперсонализована, у њој су остала општија запажања без референци на конкретну породицу. Јелена Димитријевић је избацила делове у којима говори о европском пореклу Американаца, о холандском насељавању Њујорка или енглеском насељавању Бостона, тако да о европским коренима америчког друштва нема говора у овом одељку америчког путописа.

Ипак, највећи део текста је, сем мањих стилских корекција, истовестан, и у њему предратна Американка добија конкретне обресе у опису америчких жена. Американке су жене које се боре за право гласа и за равноправност са мушкарцима, а слика коју о њима има Јелена Димитријевић пре одласка у Америку је слика коју је стекла у сусретима са Американкама на другим путовањима и током Првог светског рата. Међутим, она истиче да је желела да их упозна у њиховој кући јер су сви другачији код своје куће него на страни. Уз то, Јелена Димитријевић истиче да је на путовањима сретала искључиво веома богате америчке жене, а да у рату није било могућности да их анализира, и да због тога у Америци највише жели да упозна Американку из средње класе.³¹ Говорећи о њима, ауторка говори о својим предрасудама са којима је отпутовала, а то су да Американка није женствена, односно да је *напустила женство*, да се више дружи са мушкарцима, и да америчка жена не ради ништа у кући. Свако од ових предубеђења бива оспорено конкретним случајевима. Истичући сопствене заблуде и показујући стварно стање ствари које их је оспорило, Јелена Димитријевић указује на нестабилност посредних знања и показује неопходност директног упознавања, односно, *теренског рада*. Оно што је Јелени Димитријевић посебно значајно да истакне везано за Американке, а посебно за оне из *средње класе*, која је највише занима, јесте њихова друштвена ангажованост, тј. иако су примарно везане за кућу као мајке, супруге, домаћице, као *чуварке нације*, оне су и веома друштвено активне и одговорне, показују интерес за јавно и настоје да у својој заједници буду активне и друштвено-корисне. Колективни портрет просечне Американке, поред физичке лепоте

31 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, нав. издање, 72. Ова анализа мотива изостаје из часописне верзије „Американки”.

и негованости, према Јелени Димитријевић, граде њена озбиљност, одговорност, вредноћа, она је „машина која ради од јутра до мрака”, гостољубивост, учтивост, брижност, посвећеност, патриотизам, политичка освешћеност. Ипак, иако су Американке избориле низ слобода за себе, оне су подвргнуте и низу општих друштвених забрана, о којима Јелена Димитријевић такође пише. Она истиче да постоји забрана флерта, забрана алкохола, забрана црначке игре шими, која се сматра исувише ласцивном да би се јавно изводила, забрана јавног картања и низ других које наизглед чине друштво „пристојнијим”, а суштински поспешују хипокризију.

„Американка” као књижевни јунак: студија случаја америчког издаваштва

У *Српском књижевном гласнику* у децембру 1924. године Јелена Димитријевић се враћа својој приповеци „Американка”, али на један веома необичан начин. Реч је о новој, фабулативно готово истовестној, приповеци „У Америци 'нешто се догодило’”. Из напомене уз овај текст дознајемо да је написан на француском језику и да је реч о претходно такође прочитаном тексту у женском клубу у Паризу: „Ову приповетку, написану на француском, писац је читао у Клубу Америчких Жена у Паризу, новембра 1920”.³² Дакле, приповетка је (на)писана када и путопис, односно током или након америчког путовања. Као и у предратној причи „Американка”, и овде је примењена родна трансгресија, тј. приповедач је у првом лицу мушког рода. Реч је о љубавном говору, о заљубљености странца у Американку. Међутим, за разлику од претходне приповетке, главна јунакиња ове приповетке подсећа на америчке жене из путописа *Нови свет* попут Мисиз Волас или, на пример, на Мисиз Хес приказану како у путопису, тако и у чланку објављеном у часопису *Мисао*. У свом путопису Јелена Димитријевић наводи да се њене „домаћице” из Њујорка и Вашингтона, претпостављамо да је реч о мисиз Волас и мисиз Хес, разликују: „Ова госпођа овде, у Вашингтону, ни по чему не личи на ону код које сам провела зиму

32 Јелена Димитријевић „У Америци 'нешто се догодило’”, *Српски књижевни гласник*, књ. 13, бр. 8 (1924): 561.

у Њу – Јорку”.³³ Главна јунакиња приповетке „У Америци ’нешто се догодило”” посвећена је кући, деци, јавној делатности, она већину времена проводи у послу, њу прате уобичајени атрибути, које ауторка наводи у оригиналним терминима као што су *rocking chair*, *chewing gum*, *office*, *lady*, *business*, *weekend*, *dancing dinner*, фразе *I’m busy*, *I am awfully sorry*, *All right* итд.³⁴

Ипак, разлике између две приповетке свакако постоје: младић је одсео у кући жене у коју је заљубљен, а нису се срили у хотелу, радња приповетке је смештена у породичну кућу у Њујорку, а не у лондонски хотел, јунакиња је удата и има децу а, за разлику од Американке, овде је само главни јунак – приповедач путник, док је јунакиња представљена у свом окружењу. Такође, главна јунакиња је обележена свим оним карактеристикама којима Јелена Димитријевић описује конкретне Американке у свом путопису, и у том смислу је ова приповетка својеврсна допуна, материјализација приче на коју директно реферише. Карикатурални моменат, као и иронија и духовитост, представљају нови, придодати слој приповеци, који је контрастиран класичном љубавном проседеу „Американке”.

Међутим, највећа разлика је у сасвим новом додатку, тј. другом делу приче који приповедач најављује:

Ја бих, моји пријатељи, могао овде да завршим, али знам да бисте ви рекли: Па шта би даље? Зато допустите да запалим цигару, па да продужим. Премда ово што ћу вам сада испричати мање ће личити на други део ове приповетке.³⁵

У другом делу приповетке младић због готово карикатурално представљене заузетости младе жене не налази подесан начин, време и место да јој изрази своју заљубљеност, и због тога одлучује да о томе напише приповетку коју ће објавити у неком од водећих америчких књижевних часописа и тиме јој изјавити љубав. У овом

33 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, нав. издање, 297.

34 Јелена Димитријевић ове типично америчке фразе, атрибуте, навике и предмете често оставља на енглеском језику, понекад их транскрибујући, а често их штампа и оригиналним писмом. Овакав поступак доприноси „аутентичности” доживљаја, а често је и мотивисан неадекватним преводима на српски језик попут речи *weak end*, коју Јелена Димитријевић понекад преводи као крај недеље.

35 Јелена Димитријевић „У Америци ’нешто се догодило””, нав. издање, 569.

делу текста налази се директна референца на приповетку из 1912: „О када ми она буде видела фотографију у магазину! О, када ми буде прочитала *Американку*!”³⁶ На овом месту директне интертекстуалне конекције две приповетке предратна приповетка, условно речено, постаје јунакиња приче чију судбину у рукама америчких издавача пратимо.

Неименовани млади писац, главни јунак текста Јелене Димитријевић, објављује приповетку са својом фотографијом. Важност фотографије је једна од тачака на којој се анализа/критика америчког издаваштва задржава:

Америка је земља где се никаква публикација у ма којем магазину или новинама не да ни замислити без фотографије аутора, било мушког пола или женског. А та моја фотографија, била је лепа вере ми. Премда, моја родбина и моји пријатељи у мојој далекој отаџбини не би ме на њој познали, пошто сам чим сам допловио у Америку, у једном ’прекоокеанском расположењу’, и желећи свакако да се што пре американизирам, лишио себе онога без чега се тамо код нас одрасло мушко не би смело појавити у свет – бркова.³⁷

Дакле, „успех” у Америци, американизација, подразумева не само промену писања и начина размишљања већ и промену физичког изгледа до непрепознатљивости и симболичког огољавања, какво представља скидање бркова. Остатак приче посвећен је покушајима да младић објави свој текст и његовој преписци са уредницима часописа за које наводи да су *краљеви Новог Света*, који раде у редакцијама *краљевским палатама*.³⁸ Преписка се своди на писма захвалнице-одбијенице, где је главни аргумент за одбијање утисак да се у приповеци није ништа догодило. Како би приповетку учинио прихватљивијом након неколико одбијања, младић одлучује да уведе догађај у њу и то пољубац: „И у чудној екстази, ја губим разум, пригињем се ка њој и притискам свој пољубац на њена уста, један ватрени пољубац”.³⁹ Након овога, писмо-одбијеница је проширено

36 Ibid, 572.

37 Ibid.

38 Ibid: „А едитори великих листова и магазина у Новом Свету, то су, заиста, краљеви Новог Света, као што су им зграде редакција краљевске палате”.

39 Ibid, 573.

и додатним образложењем: „У вашој приповеци налази се један илегалан пољубац, што значи да та приповетка не може бити публикована ни у једном литерарном часопису у Државама, пошто је егзотична”.⁴⁰

Мат позицију у којој се нашао након низа одбијања младић решава тиме што дописује приповетку, и то у *bestseller* сензационалистичком или холивудско-филмском кључу, тако што убија жену у коју је заљубљен, чиме приповетку претвара у трагичну отеловску љубавну причу прихватљиву широкој публици. Испоставља се да за америчку јавност пољубац није прихватљив, али убиство јесте, те након овог дописивања приповетка бива прихваћена у неколико часописа.

Захваљујући таквој поставци и фабулативном обрту, Јелена Димитријевић је направила врхунски иронијски осврт на природу америчког издаваштва, које препознаје сензацију као књижевно решење, чиме је од љубавне приповетке направила студију случаја америчког часописног издаваштва, а лик главног јунака трансформисала од клишираног вертеровски трагично заљубљеног јунака до младог писца Европљанина, који се бори са ветрењачама капиталистичких америчких издавачких политика. Без обзира на истовремено публикавање приповетке у десет књижевних америчких листова, на препоруку за будућу каријеру „кино-писца”, односно управо због тога, младић своју америчку авантуру завршава разочаран: „Извршио сам чак и злочин само да бих задовољио укус једне читалачке публике, укус који су јој васпитали њени свирепи едитори”.⁴¹

Међутим, Јелена Димитријевић није усмерена искључиво на америчко друштво већ се, креирајући идентитет младог писца, поиграва се псеудонимима, идентитетима, фигурама моћи у српској култури. Наиме, младић свој литерарни деби потписује именом преминулог српског критичара иза чијег описа наслућујемо Јована Скерлића:

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid, 577.

Ја написах и своју биографију. Не могу рећи аутографију, пошто сам је потписао именом једног нашег славног критичара и писца Историје Књижевности, који је истина умро, али шта знају Американци да је умро када не знају ни да је живео.⁴²

Досетка ауторке, као и иронија и духовитост наведеног запажања, чине овај део текста једним од неочекиваних и најзабавнијих места ионако бескрајно узбудљиве и текстуалном игром испуњене приповетке.

*

Када је 1934. године објавила путопис *Нови свет*, Јелена Димитријевић је у периодици имала већ неколико текстова који припадају америчким темама. Отворила је овај корпус текстова приповетком „Американка” 1912. године, ни не слутећи да ће неколико година касније путовати у Нови свет, те да ће моћи из новог угла и са непосредним знањима да осветли и сопствену приповетку. „Дописујући” је у неколико наврата, ауторка је прибегла интертекстуалном поигравању, било тако што је у путопису дала епилог америчке љубавне драме, било тако што је под плурализованим (Американке) насловом објављивала фељтон у коме је своју имагинарну предратну јунакињу конкретизовала или, напослетку, тако што је поново написала фабулативно и тематски готово исту приповетку, како би је претворила у главну јунакињу приче која постаје авантуристичка приповетка о путу текста од рукописа до часописа.

⁴² Ibid, 572.

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ:

А) Текстови Јелене Димитријевић у Српском књижевном гласнику

„Писма из Солуна”. 8/1908, књ. XXI, св. 11–12 (1908): 801–808, 881–886; 9/1909, књ. XXII, св. 1–8 (1909): 13–21, 88–96, 171–178, 253–257, 332–336, 415–420, 487–494, 567–577.

„Американка”. 12/1912, књ. XXVIII, св. 2–3 (1912): 81–91, 161–170.

„Американке”. Књ. IX, бр. 3 (1. јун 1923): 188–197.

„Американке” (II). Књ. IX, бр. 4 (16. јун 1923): 284–290.

„Американке” (III). Књ. IX, бр. 5 (1. јул 1923): 351–357.

„Писмо са Тракије” (I). Књ. 11, бр. 5 (1. март 1924): 321–327.

„Писмо са Тракије” (II). Књ. 11, бр. 6 (16. март 1924): 403–416.

„У Америци ’нешто се догодило’”. Књ. 13, бр. 8 (16. децембар 1924): 561–577.

„На Тихом океану”. Књ. 30, бр. 7 (1. август 1930): 481–487.

Б) Остали текстови Јелене Димитријевић

Американка. Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918.

Писма из Солуна. Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918.

„Код Мисиз Хес” (Писмо из Америке). *Мисао*, 5–6/1929, књ. 29 (1929): 261–274.

Нови свет или У Америци годину дана. Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА:

Аранитовић, Добрило. *Библиографија часописа Мисао*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Службени гласник, 2013.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Бунушевац, Анђа. „Јелена Димитријевић”. *Жена и свет*, бр. 3 (1928): 9.

Вучетић, Радина. *Кока кола социјализам*. Београд: Службени гласник, 2012.

Гвозден, Владимир. *Српска путописна култура 1919 – 1941*. Београд: Службени гласник, 2011.

Дојчиновић, Биљана. „Вилословка путем око света”. Предговор у Јелена Ј. Димитријевић, *Седам мора и три океана*, Београд: Лагуна, 2016, 11–44.

Кох, Магдалена. ...*када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012.

Милинковић, Јелена. „Женска књижевност у првој серији Српског књижевног гласника: библиографска перспектива”. У *Значај библиографије периодике за истраживање књижевности и културе*, ур. Ана Ђосић-Вукић, Весна

Матовић, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014, стр. 83–106.

С./екулић/ И. /сидора/. „Јелена Ј. Димитријевић: ’Нови свет или У Америци годину дана’”. *Српски књижевни гласник*, књ. 43, бр. 8 (16. децембар 1934): 604 – 605.

Стјеља, Ана. *Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димитријевић*. Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација, 2012.

JELENA DIMITRIJEVIĆ AND AMERICA

The paper analyzes texts by Jelena Dimitrijevic with American topics, which were published in the first and new series of *Srpski književni glasnik* [*The Serbian Literary Gazette*] (1901–1914 and 1920–1941). The focus is placed on the short story “The American woman”. The texts published after this story provided comments, additions and interpretations of it. The paper observes the way this text is placed in the center of intertextual and semantic intersection, from 1912 when it was published, up to 1934 when Jelena Dimitrijević’s American travelogue *Novi svet ili u Americi godinu dana* [*The New World or a Year in America*] was printed. It analyzes the place of Jelena Dimitrijevic’s texts with American topics in two context: 1) in the context of literary public, in which they represent a kind of exclusivity and an exception and 2) in the context of feminist public, in which they are part of the corpus of social phenomena significant for the americanization of the Serbian cultural space and society in the interwar period (1919–1940).

Key words: Jelena Dimitrijević, America, “The American woman”, American women, americanization, *Srpski književni glasnik* [*The Serbian Literary Gazette*]

АМЕРИЧКЕ ПРИЧЕ ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ¹

У овом раду представљен је „амерички опус” српске књижевнице Јелене Ј. Димитријевић (1862-1945) (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-dimitrijevic>). Рад се фокусира на путопис *Нови Свет или У Америци годину дана*, објављен 1934, а писан на путовању које је трајало од 1919. до 1920. године. Јелена Ј. Димитријевић описује свој доживљај различитих градова Новог континента. Она је посетила Њујорк, Вашингтон, Бостон и Филаделфију и била веома заинтересована за урбане средине у Америци и начин живота у њима, нарочито када је о женама реч. Осим у овом путопису, поједине од ових градова помиње и у песмама које се чувају у Народној библиотеци Србије а, поредећи тај материјал са приповеткама „Американка” и „У Америци нешто се догодило”, откривамо и две „скривене” љубавне приче инспирисане и посвећене двома Американкама.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, путопис, поезија, Њујорк, Вашингтон, Бостон, Филаделфија, модернизација, Американке

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (бр. 178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Јелена Димитријевић отиснула се на пут у Нови свет у септембру 1919. године, а вратила се годину дана касније, мада је планирала да остане дуже од две године. „Ништа ме не вуче у Америку, али ме нешто гони из Европе” – тако гласи прва реченица њеног путописа записана у Лондону, 10. септембра. Прво поглавље својим насловом „Бежање од успомена” јасно казује шта је био емоционални разлог Јелене Димитријевић да крене у ову авантуру. Са тог путовања писала је писма госпођи Јоки Петровић Његош и Делфи Иванић и слала им одломке путописа који им касније и посвећује. У тренутку када га објављује, 1934. године, Јока Петровић више није жива; Америку је наша ауторка у међувремену видела још једном, 1927. године, по повратку из „цветног Јапана”, и тада је земља благостања и модерног живота, какву је била описала, отишла корак напред. Али, када путопис најзад излази, Америка је под налетом Велике депресије.

Та вишеслојност перспективе путописа – онога што је доживљено, виђено, одмах записано, или записано по сећању, те повратак на старо или старо ново место (у Европу и, седам година касније, у Америку), па онда поглед који све то заокружује из сасвим другог времена, отварају низ умножених перспектива у овом тексту.

На самом почетку путовања разарање и смрт дају основни тон. Прве странице путописа испуњене су сликама страдања јер пут у Нови свет води кроз Европу „кроз њене земље с брдима и долинама изривеним гранатама, и где се још не исушена крв црвени као бо-

жур” (1).² Чак и острвска Енглеска пуна је трагова рата, патње, а исто је и са самим океаном, који је гробница јер је био ратиште. Но, пут Јелене Димитријевић пут је трансформације. Док се у Плимуту спрема да исплови на броду *Ротердам*, она пише: „Ово моје садашње ја мени је туђе, а ја га ипак понекад волим, јер оно је трансформисано оно моје негдашње ја./ Оно је као руина каквог средњовековног замка или остатак једног античког храма. (Мени је тако)” (3). Јелена Димитријевић је у рату остала без мужа, с којим је била од своје 19. године. Касније, у поглављу „Њујоршки снегови”, пише да јој је на „Крстовдан умро онај за чијег сам се живота осећала потпуна (181)”. Но, она се никада не препушта осећању непотпуности, или се то у овом путопису не види – туге има, и неретког подсећања на срећније дане, али је текст обележен пре свега радозналешћу и отвореношћу према животу у једном сасвим другачијем свету. А тај свет је нов, модеран, препун изненађења и чудно, али оправдано, поредив са старим светом ауторкине младости.

Неке друге разлоге свог одласка у Америку, осим емоционалних, Јелена Димитријевић не помиње. Тек на крају ћемо чути да је постојао „програм и прорачун” по ком је у Америци требало да остане барем две године, али какав је то програм, нећемо сазнати. Америку напушта „овако изненада” због, како сама каже, пада валуте. А да би могла да се врати, она продаје огрлицу, успомену из младости.

Иако је до поласка у Америку већ била искусна путница, Јелена Димитријевић није могла да замисли размере у којима се њено одредиште разликује од Европе, почев од једноставне чињенице да су велики хотели у Њујорку углавном препуни. Никома од својих познаника Американаца није се јавила, да им не би сметала, али је на крају ипак морала да дозволи да позову Џона Фротингама (John Frothingham) и да неко време борави код њега у Њујорку: Фротингам, велики добротвор Србије у Првом светском рату, зачудио се како је олако схватила долазак у Нови свет, а

² У даљем тексту, ако није другачије напоменуто, подаци у загради односе се на Јелена Димитријевић, *Нови свет или у Америци годину дана* (Београд: Ed. Y. P. – N. Y. C., 1934). У припреми је друго издање овог путописа у издавачкој кући Лагуна, у ком ће пагинација бити различита од ове.

његова појава нас подсећа на то да су ауторкину радозналост спрам Америке сигурно подстакли и амерички добротвори и добротворке Србије.

Градови

Током боравка у Америци, Јелена Димитријевић је, од великих градова, била у Њујорку, Вашингтону, Бостону и Филаделфији. Посетила је и низ мањих градова, као што су Теритаун или Броктон, одлазила на Нијагарине водопаде и свугде имала неки посебан доживљај, историје, људи, природе или свега скупа. О градовима које је упознала пред крај путописа, каже:

Да се јавим и из Филаделфије, ред је, пошто сам у Филаделфији. Да, само реда ради, иако без ентузијазма, па чак и без воље. И с местима је као с људима. Неки вам се одмах свиди, неки вас чак очара, док вас неки просто одбије. Тако и места. Кад угледах Њу-Јорк с брода, ја се изненадих, зачудих, али се њим не усхитих; па мало по мало, ја га чак заволах, може бити док се на њега, на његову чудну физиономију навикох; Вашингтон ме одмах загреја; Бостон ме очара (377).

Њујорк

Њујорк је нека врста архетипа САД за њу и заузима највише места у путопису. Ту је провела седам пуних месеци и ту јој се догодио сусрет који је остао на разне начине забележен у њеном стваралаштву. Њујорку као граду објективно виђеном, без много личних детаља, Јелена Димитријевић посвећује два поглавља свог путописа – пето, под речитим насловом „Престоница света” и шесто, названо једноставно „Њу-Јорк”. Сусрет са Њујорком за њу је сусрет са блиставим Новим светом, у ком је све различито од рањене Европе. Било би занимљиво упоредити ова поглавља са тадашњим водичима јер и она излаже сегмент по сегмент града – његову географију, превозна средства, значајне зграде. Слично ће учинити и са осталим великим градовима – први утисак, а потом подаци о величини, о начину на који је структурисан, о зградама и институцијама.

Један од феномена који су нашу ауторку потпуно запањили сигурно су облакодери. Јелена Димитријевић је стигла у Њујорк управо у време интензивне градње, када су небодери ницали један за другим. То је можда понајвише амерички феномен с којим није имала прилике да се сусретне у Европи. Са великом страшћу и интересовањем она описује градњу ових велелепних грађевина, као и њихову унутрашњост. И занимљиво је да истиче самосвојност мисли и читаве те идеје и реализације која се толико разликује од европског начина градње. Она се диви одлучности Американаца да чине по своме:

Американци су просто револуционарни. Они су кидали с традицијама. Нашто вечито угледање, трчање за другим? Зашто већ једанпут човек или народ не би био свој и пошао својим путем? Американци ме потсећају на турске *Дунме* (нека ми опросте Американци! У овом тренутку то ми пада на памет) (52).

Јелена Димитријевић помиње и да је Њујорк, у том часу град од преко седам милиона становника, само век раније био обична „паланка”. Зграда која ју је највише опчинила јесте Вулвортово здање. „Вулворт билдинг – педесет и пет спратова”, пише испод фотографије у путопису (25). Она најпре описује лепоту ентеријера и савршену унутрашњу организацију, која подсећа на мали град. Са врха, зграда је подсећа и на брод, а њена висина величанствена је и страшна истовремено. На врху је видиковац где ју је, док је обилазила последњи спрат као „мујезин кад обилази око минара” (58), обузело необично осећање:

Заиста, то је била радост, али помешана са страхом, с једним ужасним страхом, јер сам осећала да ми се јежи кожа и диже коса на глави. Али нисам се само ја тако нервозно смејала, него и Американке и сви они који су се први пут осмелили и пошли да дохвате руком облаке (58).

У рукописној заоставштини налази се и песма посвећена управо том тренутку, у којој се овај мотив даље разрађује.³

³ Рукопис *Из новог света*, Р 545, Посебни фондови Народне библиотеке Србије и рукопис *На Океану и Преко Океана* Р 542, Посебни фондови Народне библиотеке Србије. Верзија песме коју овде цитирам налази се у Р 542.

Voolworth Building (sic)

Како се види океан	На небу горе,
С места мог!	Или је доле
Као да ми расту крила и шире лет	Где човек гамиже као мрав или као црв
За Стари Свет!	И јури за новцем као за пленом звер?
Како ми је близу Бог!	
Никад ми није био ближе...	Алфа и омега рад;
Тако се с душом диже, уздиже	Алфа и омега новац!
А леди се крв;	О граде линија правих!
Погледи падају доле:	О граде, појмових здравих
По земљи као мрав или као црв	(Или болесних, ко то зна)!
Гамиже	Никад те мање нисам појмила ја
Ништавило, прах ____	Но сад ____
Човек.	С темена овог цина.

Ал' зашто панички страх	„Ха, ха, ха!“ ____ смејем се,
И зашто лудачки смех:	Да забашурићу можда страх
Ха! Ха! Ха!?	И од висине овога цина (на чијем
Да забашурићу можда грех	темену стојим ја)
Што се и телом дижем к Њему,	И од визије бога Плутона
К Ономе – што је и почетак и крај	Што прети да освоји свет,
свему?	Да свет прогута
	Пре но што се свет претвори:
Али, ах!	У крв, у стрв, у прах.

Како бих хтела да знам

Да ли је овде – Он, Господ

Њу Јорк, 1920.

Ко ме се у цркви они предано моле ____

У шестом поглављу, названом једноставно „Њу-Јорк“, овај град је представљен не само као финансијско већ и културно средиште САД, што је донедавно, према нашој ауторки, био Бостон. У њему су, каже она, универзитети, школе, обичне школе и вечерњи курсеви, на које је ишла из радозналости. Њујорк, каже Јелена Димитријевић, „има јавних библиотека више него и један град на

свету” (59). Много јавних предавања, позоришта, болнице, клубове, и мушке и женске (ово потоње она наглашава, јер није било уобичајено): „Да, и женске (62), где се жене састају да третирају разна питања: социјална, на првом месту, економска и политичка” (62). Такође је импресионирана и робним кућама: „Лепотом зграда споља, уређењем унутра, разноврсношћу и укусом робе, – они су превазишли париске велике магацине” (62). Она говори и о опасностима од саобраћаја које би данашњем читаоцу могле изгледати готово смешно. И није да без хумора говори о томе како се сналази у превозу – од аутомобила до аутобуса, до „елеветеда” до метроа (који она назива „сабуе”) и таксија. Чак се и њен домаћин, мајор Фротингам, боји да ће она настрадати ако иде некуда без кола, сама, пешке.

Постоје, међутим, и много личнији елементи у њеном путопису. Поглавље о њујоршким ветровима личи на песму у прози, а у поглављу о снегу у овом граду ауторка суочава себе и нас са дубоким болом жене која је изгубила свог блиског друга, што ће се појављивати као лајт-мотив и у великом путопису *Седам мора и три океана* објављеном шест година касније (1940). Њујорк је и место на ком је упознала мисиз Волас, о чему ће касније бити речи.

Вашингтон

Јелена Димитријевић креће за Вашингтон на Велики Четвртак 1920. године, да тамо проведе Ускрс. Њен први утисак о главном граду Америке је сасвим другачији од оног у сусрету са Њујорком: „Каква пријатност и лепота! Нарочито пријатност. После огромног намргођеног Њу-Јорка, мали насмејани Вашингтон, после оних лудо високих мрких кућа, ниске као крв црвене куће” (263). И улице су у Вашингтону другачије – авеније су праве, јер имају дрвореде, а улице имају имена, не само бројеве. Авенија Масачусетс јој се много више допала од њујоршке Пете авеније: „Оно је архитектонска уметност и америчко богатство; ово је интимна топла лепота. Црвене виле, црна кубета. Зелене ограде, терасе улози, баштице у трави, и дрвеће, и цвеће...” (264).

Вашингтон је, у поређењу с Њујорком, господственији и топлији: „У Њу--Јорку је све озбиљно и хладно. Оне лудо високе куће, оне лудо дугачке улице, па чак и оне авеније без зеленила, без иједног дрвета ... У Вашингтону је све насмејано и топло, као што рекох. 'Господски Вашингтон'..." (265). Али, наићи ће она и на делове града који нису тако лепи, и записаће и то.

И у овом граду обилази знаменита места и Конгресну библиотеку, која јој одузима дах. Али, потпуно нова тема за њу јесте црна популација или – расизам. Трећина целокупног становништва у овом граду афричког је порекла и, мада су ослобођени ропства, далеко је од тога да имају иста права као и белци:

Ко би могао и замислити да у једно овако хришћанској земљи као што је Америка, постоје наредбе да се белци с црнцима, или боље рећи црнци с белцима не смеју мешати, например возити се трамвајима одређеним за белце! Као да црнци нису исто оно што су и бели људи, и као да нисмо пред Божјим законом сви једнаки... (265).

Јелена Димитријевић се противи предрасудама, пре свега тврдњи да су Афроамериканци склони крађама. Она одлази у њихову цркву „с кожном торбицом у рукама и са златним ланцем око врата” (269), и тамо је једина бела жена. Не само да је нико не угрожава већ су и изузетно љубазни према њој, а када по завршетку службе крене кући без огртача, један младић трчи за њом да јој га преда. Та епизода завршава се њеним ускликом: „Ах Боже, Оче свих људи! Докле ће бити раса, каста, класа; белих, црних и црвених?” (270).

Бостон

„Ко је био у Америци а није видео Бостон, не треба да каже да је био у Америци, тако веле Американци” (320). Тим речима почиње део путописа посвећен Бостону. Тај град јој се чини сасвим различитим од претходна два. Бостон је највише подсећа на Лондон, а чак је и жене подсећају на Енглескиње, мада је у свом суду прилично немилосрдна:

Да, Бостонке ме потсећају на Енглескиње и својом физиономијом, и својим ходом, и својим држањем, па чак и својом тоалетом. Једне су високе, мршаве, крупних зуба, – ружне; док су друге дивног

стаса и узраста, „лица као од крина и руже”, с осмехом за који се каже да је то осмех искључиво енглеских жена, – лепе (321).

Но ипак, жене у Бостону имају једну особеност која их разликује – свака носи са собом књигу, а свака десета је – списатељка. И њена главна дружбеница у овом граду је списатељка – мис Хелен Рид, ауторка књиге о Србији. Са њом одлази у дуге шетње по граду и заједно иду у женске и списатељске клубове. Кад пита књижевнице да јој нешто препоруче, оне јој препоручују књиге које је већ прочитала – *Литерарни Бостон* од Хелен Винслоу; *Модерни амерички писци* и *Жене које пишу наше романи*, од Гранта М. Оверфона, те књигу песама *Нови гласови*, али је она све већ прочитала. Јелена Димитријевић учачава и да се много пише у слободном стиху „да би се дух ослободио пута и одбацио калуп, јер и једно и друго бремза су осећањима” (330).⁴

Филаделфија

Филаделфија је град који се Јелени Димитријевић најмање допао. Одмах опажа да је јако загађена, „чађава”, а при томе јој и млада станодавка неоправдано подиже цену собе, што је нашу ауторку додатно ражестило. И новца је све мање, те пише да воли да разгледа књижаре, али да нема пара да купује књиге. Па ипак, и у том граду који јој се најмање допао, доживела је нешто незаборавно лепо. Поред свих историјских знаменитости, у Филаделфији највише ју је заинтересовао Пенсилванијски универзитет. Проф. Зеленка, Чех, три дана јој је показивао део по део Универзитета, да би на крају била замољена да на лицу места одржи предавање о својој земљи. Упркос трети, учинила је то и била поздрављена великим аплаузом. И још један утисак из Филаделфије је изузетно снажан – то је посета парку Фермаунт једне недеље: „Ко хоће да зна шта је Америка нека дође у филаделфијски Фермаунт-Парк” (389). Јер, недељом он изгледа као Вавилонска кула:

За простим столовима од нерендисаних дасака, у само подне, седи свет рекло би се с целе земљине кугле. Ваде из корпа и из завежљаја

⁴ То је занимљиво и за ослобођење саме ауторке као песникиње. На почетним странама штампаног путописа налази се најава нових издања, међу којима је и издање *Седам мора и три океана* (слободни стихови).

јело и разговарају се. Свака група говори својим језиком. Гледам у те физиономије и слушам те језике... Прост, раднички свет. Све је то било куражно, јунак, и пошло је у хладну туђину за несигурном „меком” кором хлеба остављајући сигурну, ма и тврду на своме топлом огњишту (389).

Скривене приче

Видели смо да је Јелена Димитријевић умела да запази и опише битне чињенице о појединим градовима, али да им је и те како давала и лични печат. Уосталом, на првој страници путописа, у тексту који је насловљен „Уместо предговора”, она каже: „Сваки путник обично описује места и људе *онако како их је он сам видео*” (IX). А то је и нужна одлика путописа уопште – придодати чињеничном и спољашњем оно што је лично и унутарњи доживљај. Код Јелене Димитријевић то је нераскидиво повезано, и зато се овај путопис и чита као узбудљив роман. У њему и у поезији коју је у време пута у САД писала, крије се, ако не роман, онда сигурно материјал за неколико занимљивих прича.

Неколико важних елемената везаних за тај скривени текст знали смо о нашој ауторки од раније. Пре свега, то је њено интересовање за живот и положај жена, као и њена способност родне трансгресије. Ово прво нигде није тако очигледно као на почетку *Писама из Солуна* (1908/ 1918/ 2008), када говори како хрли у Солун да провери да ли је истина да су се Туркиње развиле, и када читаво сведочење о Младотурској револуцији заснива управо на томе – на могућности промене положаја жене. И касније, у роману *Нове* (1912/ 2012), јасно инспирисаним овим догађајима, она говори управо о женама, и то женама на прелазу између два света, старог и модерног. У путопису из Америке она је положајем жене управо опседнута, и ту има много сличности, али и суштинских разлика у односу на приче из Старог света. Видели смо да Јелена Димитријевић радо пореди Нови са Старим светом, али не по сличности, већ по драстичној разлици:

Од свих жена с којима сам се у туђини дружила, највише ме интересују Туркиње и Американке./ Туркиње и Американке! Шта оне могу имати заједничко?/ Туркиња је стара источњачка жена чак и онда кад себе зове *новом*: конзервативна, пасивна, мртва

прошлост, и само прошлост./ Американка би била и тада нова кад би нешто из кокетерије или из каприса тврдила да је *стара*: прогресивна, активна, жива садашњост и – будућност (96).

Постоје, ипак, многе сличности међу њима. Рецимо, Американке радо жваћу гуму, коју Јелена Димитријевић назива по турски *саказ*, а онда ставља у заграду енглески – *chewing gum*. Но, много више од ове површне сличности, њу интригира и донекле брине раздвојеност женске од мушке популације у Америци. То види пре свега у Њујорку, на предавањима и другим збивањима које посећује, а свакако највише у хотелима и пансионима „искључиво за жене”. Такав један хотел јесте *Ратлиц* у Њујорку:

Ово одвајање полова све ми је више неразумљиво, што сам дуже у Њу-Јорку. Па ипак, рекла бих, да ово не долази одтуд што би људи били запослени пошто су и жене запослене. ... И то одвајање је чисто америчка линија, једна од најинтересантнијих, ако не чак и најинтересантнија (166-7).

Или, када одседа код Мисиз Хес у Вашингтону, у пансиону само за жене, и схвата да их је у једној кући осамнаест: „Један велики пашински харем без паше” (300). Ипак, Американке нису оријенталке, тако да без обзира на то што их је у великом хотелу чак триста шездесет и шест, ништа непримерено се не дешава: „... ни оговарања, ни сплеткарења, ни граје!” (167).

Читав овај путопис прожима дубоко поштовање према вредним, радним и посвећеним Американкама:

Увек ћу се сећати с пријатношћу оних својих ноћних седељки и разговора с радним, тихим и учтивим Американкама, с гостима, као што сам била и сама, или станаркама хотел-„Ратлица”, хотела искључиво за жене (167).

У њеним очима, Американке су не само лепе већ и одмерене, васпитане, дотеране, вредне. Осим тога, оне су жене које имају право гласа, и та чињеница је за нашу ауторку изузетно важна. И мада ни оне богатије немају помоћ у кући, као што је то случај у Европи, њима увелико помажу нове технологије. Једно од већих чуда с којима се ауторка сусрела у Америци јесте машина за прање рубља, а уз то и она за пеглање. Американке су тако политички освешћене, самосталне и у свему прогресивне жене које притом

краси велика пристојност, оданост породици, дискреција и посебна отменост и лепота. Три или чак четири међу њима јунакиње су једног циклуса који бисмо могли назвати *америчким кругом* у стваралаштву ове ауторке. Прва међу њима је госпођа Филипс, којој је посвећена песма „Американка”.⁵ У путопису се помиње поновни сусрет са њом, а стих из те песме који гласи ”Тиха, отмена, из Новог Света нова жена _____” понавља се неколико пута у тексту, и тиме чини од ње архетип *нове жене* из Новог света.

Да бисмо се упознали са осталим Американкама Јелене Димитријевић, треба да се подсетимо још једне од раније познате особине њеног стваралаштва. То је, како ју је Магдалена Кох (Magdalena Koch) назвала, родна трансгресија.⁶ Наиме, већ после објављивања прве (и, истовремено, последње) збирке поезије, *Песме*, из 1894. године, Јелена Димитријевић је добила надимак *Српска Сапфо*, вероватно због тога што је умела да пева и из мушке перспективе. У овом путопису помиње се у том смислу занимљива епизода. Наиме, пошто су све собе у вашингтонским

5 Песма, из које доносимо неколико строфа, налази се у рукопису *На Океану и Преко Океана* Р 542, Посебни фондови Народне библиотеке Србије:

Американка

To Mrs Strong Phillips, of New York

И ти си дошла једнога дана
С очима боје океана,
С очима ширине океана,
С очима дубине океана,
И ти си дошла једнога дана
С очима боје океана.

[...]
Тиха, отмена, из Новог Света
нова жена _____
Дошла си у Стари Свет.

Ти, Самарићанка новог доба,
Ниси жалила ни благо ни труда,
Нити те је плашила Вечна промена _____
Океан, његова ћуд,
Ни миље, ни сумарени _____
Нечасно оруђе „на пољу части” на води;
[...]

Тиха, отмена, из Новог Света
Разумом ти си нова жена
Срцем си стара, она библијска жена,
Јер твог се срца коснуо твога
ближњег јад:

Дошла си да ублажиш болнима бол,
Дошла си да утолиш гладнима глад.

(...)

А ти си дошла једнога дана
С очима боје океана,
С очима ширине океана,
С очима дубине океана _____
Дошла си у Стари Свет
И тиха, отмена, из Новог Света
нова жена _____
Вратила си се у Нови Свет.

Њу-Јорк, 1920.

6 В. Магдалена Кох, *...када сазремо као култура....* (Београд: Службени гласник, 2012), 279-300.

пансионима „за господу”, она једној од потенцијалних газдарица каже: „Али, Госпођо, ја ћу доскочити вашингтонским госпођама: прерушићу се у господина” (299). Захваљујући шали, она успева да добије собу у пансиону госпође Хес, који је „само за жене”. Но, родна трансгресија, али у наративном погледу, прожима и њено стваралаштво и после *Песама*. Наиме, поменути *амерички циклус* почиње још 1912. године, приповетком „Американка”, објављеном у *Српском књижевном гласнику*. У тој приповеци, у неименованом граду, чији је прототип очевидно Лондон, протагониста среће Американку и заљубљује се у њу. Та жена има неке црте невине заводљивости налик на Џејмсову (Henry James) Изабел Арчер, а цела прича призива и Манову (Thomas Mann) *Смрт у Венецији*, новелу објављену управо 1912. године. Протагониста осећа еротску привлачност спрам Американке, чак покушава и да је пољуби. Занимљиво је да је један савремени критичар похвалио приповетку, али је нагласио да израз љубавних тежњи није уверљиво јак за мушки лик. Приповетка је потом објављена као самостално издање 1918, али се наставља и у америчком путопису. Као што указује Јелена Милинковић, два поглавља из ове књиге могу да се повежу са поменутом приповетком, а то су „Американке”, поглавље број 7, и „На Уик-енду код Мисиз Флаг”, поглавље број 33. У „Американкама”, Јелена Димитријевић даје кроки жене из Новог света као радне, отмене, уздржане, паметне особе. У поглављу 33, под насловом „На Уик-енду код Мисиз Флаг”, ауторка говори о свом излету у Броктон, у жељи да се поново сусретне са познаницом из хотела у Лондону од пре десет година (354). Ту се приповетка „с кључем” дефинитивно разрешава, и ми сазнајемо да је Американка из приповетке објављене још 1912. заправо госпођа Флаг, са адресом Хајланд стрит број 151, у градићу Броктон. Такође сазнајемо да су се Јелена Димитријевић и она дописивале све до Првог светског рата и да јој је наша ауторка писала дугачка, опширна писма о нашој прошлости, која је мисиз Флаг објављивала (356).

Чини се да је ова прича заокружена у још једној приповеци Јелене Димитријевић, коју је 1920. године, на француском језику, прочитала у Клубу Американки у Паризу. Та прича, објављена 1924. на српском језику, насловљена је „У Америци ’нешто се догодило’”.

У њој, наратор покушава да привуче пажњу Американке и да сачини приповест коју би могао да штампа и тиме привуче пажњу жене за којом жуди. Али, љубавни заплет између жене и мушкарца неприхватљив је за литерарну индустрију ако садржи „неморалне” сцене попут пољупца. Стога, аутор одлучује да у причи убије јунакињу, и та прича онда постаје не само прихваћена већ и прави бестселер. На тај начин, скривена иза двоструке маске наратора и родне трансгресије, Јелена Димитријевић се подсмева лицемерју америчког књижевног и културног „бизниса”.

Амерички круг није тиме затворен. Необјављене песме Јелене Димитријевић, скупа са овим путописом, откривају нам емотивну причу која јој се догодила у Америци и због које је наслов „У Америци ’нешто се догодило”” двоструко значајан. Наиме, не само да је то пародирање узуса „занимљивости” већ изгледа и као потврда става Хенрија Џејмса у полемици коју је водио крајем 19. века. Он у свом чувеном тексту „Умеће прозе” говори о ономе шта је догађај у делу и каже да види драму у нечему што је наизглед безначајно. Тиме се борио за право на удубљивање у психолошке слојеве својих јунакиња. Ако бисмо *амерички круг* Јелене Димитријевић посматрали као неку врсту романа, открили бисмо слична, напола скривена, али веома дубока треперења наше ауторке (која је истовремено и јунакиња). Наиме, када читамо поезију Јелене Димитријевић из 1919. и 1920, из Њујорка и других градова САД, наилазимо на њене продубљене личне доживљаје, од којих се у путопису прилично дистанцира, а у приповеткама заклања иза нараторског гласа и његовог родног идентитета. Али, у њеној поезији из тог времена не постоје оградe ни зидови. Тако је, на пример, „Бродуе” (Бродвеј), описан у њеном путопису, овде место посебног личног доживљаја:

Носталгија

О дути, дути Бродуе!	И да ме нешто из мене носи
Кад тобом пођем низ брег	Што снегу и ветру пркоси;
Од Сто Четрдесет Четврте	Што гори ко огањ свети
И кад ми ноге узму да прте	И без језика говори _____
Кроз снег,	

Као да ме носи у мој далеки,	Ил’ кад се сетим, вај! _____
далеки	Океан!
Стари Крај.	Њујорк, 1920. ⁷

Три песме написане на енглеском језику, из рукописа Р 545 „Из Новог Света” допуњују личну, интимну, љубавну причу, а када се читају напореда са путописом и са приповетком „У Америци ’нешто се догодило””, откривају очараност, жив дух и неку врсту модернистичког расцепа у души ауторке, који она врло вешто разрешава. Наслови ових песама су, у оригиналу: „The Eyes” (To the little unknown boy); „Don’t Tell Me...” (To Mrs. W.) и „My Soul”.⁸

Све три песме говоре о њеној љубави према госпођи Волас (Уолис, како Јелена Димитријевић транскрибује презиме Wallace), жени код које је становала у Њујорку, на углу улица Сто четрдесет четврте и Бродвеј, о чему говори и горе наведена песма „Носталгија”. Сазнаћемо да је госпођа Волас удовица која издаје собу у пространом стану на шестом спрату (у путопису стоји и њена пуна адреса), да је изузетно вредна, да има леп однос са исто тако вредном кћерком која ради ван куће, да истовремено шије за своју богату сестру, бесплатно предаје у недељној школи и, између осталог, игра као права филмска звезда. Она је представница свих вредних, отмених и способних Американки и, наравно, „тиха, отмена, из Новог света нова жена” (192).⁹

У фебруару те 1920. године, Јелена Димитријевић госпођи Волас шаље разгледницу за празник Св. Валентина. Она то објашњава тиме што њена Госпођа треба и да се осети вољеном, не

⁷ *На Океану и Преко Океана*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови”, сигнатура Р 542.

⁸ „Очи” (Непознатом дечачићу), „Не реци ми” (Госпођи В.) и „Моја душа”, Из новог света, Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови”, сигнатура Р 542. В. Додатак у овом зборнику.

⁹ Ауторкина наклоност према госпођи Волас и следећи одељак из путописа наводе на помисао да је изгубљени (или никад ненаписани) роман Јелене Димитријевић, *Мелпомена*, најављен у штампаном издању путописа *Нови Свет или У Америци годину дана* био заправо о Американкама, или, можда, управо о мисиз Волас. „Али зар могу да заборавим Мелпомену, музу трагедије, кад је она и мене као толике посетиоце Конгреске библиотеке поздравила при доласку својим дубоким тужним црним очима? Ова Мелпомена није античка Гркиња, него модерна Американка, свакако жена или драга сликарева пошто је он у њене очи унео своју душу” (283-4).

само да стално ради (в. 226). Поглавље у путопису је амбивалентно и више шаљиво, јер се чини да сви знају ко је послао карту са „крвавим срцем, прободеним” и адресовао га на „Улицу љубави” (Lover’s Lane). Ова епизода, као и поједине друге сцене, појављују се у причи „У Америци ’нешто се догодило’”, али су конотиране другачије, мада не сасвим без хумора.¹⁰ У сваком случају, поредећи путопис од поглавља „У Сто Четрдесет Четвртој Улици” надаље, са приповетком из 1920, схватамо да је мисиз Флаг, Американка из претходне приповетке, у новој приповеци само наговештај онога што госпођа Волас доминантно представља.¹¹

Песме на енглеском, написане управо 1920, говоре о очараности женом сивих очију, али на различите начине. Прва песма представља обраћање дечаку који је освојио и саму ауторку, али је и посредник додире са женом коју обоје воле:

Очи

(непознатом дечачићу)

Волим ли твоје плаве очи
Јер се загледаше у њене сиве?
Зашто ли волим очи те?

У путопису постоји епизода са „дечком очију плавих”, малим Немцем, који је у Америку дошао тек годину дана раније. Јелени је он врло симпатичан и вероватно да је ова песма проширење сцене из путописа:

- А ко је, шта је овај дечко очију плавих? питала сам госпођу.
- Мали Немац. У Америку је дошао – са родитељима – Тек пре годину дана, а енглески говори као рођени Американац.
- Зато, Госпођо, што воли своју учитељицу.

Она се насмејала. Видела сам да јој је пријатно (203)

¹⁰ В. Јелена Милинковић, „Јелена Димитријевић, Српски књижевни гласник и Америка”, у *Читате ли Јелену Димитријевић?*, зборник радова, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић (Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018): 95-117.

¹¹ Има, наравно, у јунакињи потоње приповетке и понечега од госпође Хес, као што то Јелена Милинковић правилно уочава у Јелена Милинковић, нав. дело, 112.

Друга песма, са речитом посветом, говори отвореније о љубави, то јест о дилеми песничког субјекта. Та песма је и посвећена госпођи Волас, мада је само њен иницијал у посвети. Дилема се разрешава једним мудрим реторичким потезом у ком се *agape* и *eros* поистовећују у речи *љубав*.

Не реци ми...

Госпођи В.

Не реци ми: „Пођи са мном у цркву на молитву”.
Ја не бих знала молити се док крај тебе седим:
Уместо да ћутим присуство Оног Ком се молити треба,
Твоје бих осетила биће!
Уместо да речи молитве говорим,
Речи љубави у себи бих зборила.

О, како бих се усудила, реци, грешница,
У дом Светога
Духа, Христа и Бога?
Ал’ не! Долазим у твоју цркву
Без страха од Господа или стрепње спрам Бога.
Исус Христос, Спаситељ, од греха нам избавитељ,
Поучи нас: грешан није ко воли а ја волим...

Њујорк, 1920.

Трећа песма, „Моја душа”, говори о емоционалним, етичким и метафизичким дилемама песничког ја. Песма почиње збуњеношћу пред сопственим бићем:

Моја душа

Тежим један проблем да решим:
Реч је о души мојој (о мени самој)
Иако чврста попут планинске стене,
Душа је моја попут мора променљива.
[...]

Моја душа има мајске сунчане дане
И априлске пљускове и своје међаве.
Али не верујем мајском сунцу своје душе
А њених се међава не плашим.
[...]

Она потом говори о трансмиграцији душа, не би ли разрешила оно што у стандардним терминима делује као „проблем”. Како год разумели њено решење – као андрогинију, полиморфну жељу, *queerness* или, као родну трансгресију, сигурно је да ниједан од њих не објашњава нити обухвата у довољној мери оно што је била песникиња отвореност према животу:

Постоји ли сеоба душа?
Ако тако јесте: моја је душа у другом телу боравила.
Моја је душа припадала древном мушкарцу
Који је живео, волео и умро млад од љубави.

Његова душа луташе земљом вековима¹²,
Све док најзад једног варљивог пролетњег дана,

Не нађе скровиште ново у мом телу
И поста душа моја (ја, сама).
[...]

Уместо да елиминише супротности, што би био уобичајен (и уобичајено неплодан) поступак, она одлучује да их остави таквима какве јесу, схватајући да баш у тој нерешивости почива богатство:

О, душо моја! О, жалости! О, туго, и вечна чежња!
Како бих могла, ја, смртница, да решим такав проблем као што је душа,
Нешто што је бесмртно, непојмљиво смртнику,
Нешто што нема ни почетка ни краја?

¹² Референца на Јеврејина Луталицу, омиљени мотив Јелене Димитријевић. Захваљујем Владимиру Ђурићу што ми је указао на ту везу.

На одласку из Америке који је, као што смо видели, из финансијских разлога био прилично журан, Јелена Димитријевић се није јавила никоме, чак ни својим пријатељицама.

Американке, оне најдраже, своје, једне су у другом граду, чак у другој држави; друге, она у Њу-Јорку... опростих се с њом најтоплије, али ни њој не казах кад полазим: да не би остављала кућни посао... Јер ово је Америка, у перифрази: Земља реда и – рада (392).

Није тешко погодити ко је „она у Њу-Јорку”, стално у кућним пословима. Засигурно је да је госпођа Волас била једна од најлепших успомена у тој једногодишњој авантури преко океана. Сам путопис завршава се следећим речима:

„Ја се искрцавам не само обезбрижена, него и богата. // Као толики други, и ја сам се у Америци обогатила. Стекла сам тамо силно благо. Не оно што га данас јесте, сутра није, - доларе, него једно неоцењиво, неисцрпно благо коме не може нико ништа: искуство и – успомене” (394).

Али, ту није крај ове приче. Видели смо да ће неколико година касније Јелена Димитријевић објавити на српском приповетку написану оригинално на француском, чија јунакиња има много сличности са госпођом Волас, а неке су чак и карикиране, попут сталне обузетости послом.¹³

Но, у рукописној оставштини постоји још једна песма која заиста завршава круг отворен на самом почетку путописа. Подсетимо се да ауторка у уводном тексту америчког путописа, „Уместо предговора”, помиње и своју другу посету Америци, за коју знамо да је била на крају пута око света, 1927. године. „Први пут сам у Америку доловила Атлантским Океаном из крваве Европе – тужна; други пут Тихим Океаном из цветног Јапана – весела” (X). Нећемо сазнати шта се догодило други пут у Америци ни из другог дела путописа *Седам мора и три океана* (Р 540 у Народној библиотеци Србије), али нас зато песма „После седам година”, из рукописа *К Сунцу за Сунце* (Р 543/1) враћа у Њујорк, и теми садашњег и прошлог идентитета. Када је полазила на пут за Америку из рањене Европе, записала је, сетимо се: „Ово моје садашње ја мени је туђе,

¹³ В. Јелена Милинковић, нав. дело.

а ја га ипак понекад волим, јер оно је трансформисано оно моје негдашње ја” (3). Песма коју је написала на српском језику, 1927. године, завршава се управо мислима о временској трансформацији идентитета, и то кроз љубав. Она представља и најбољи могући закључак овог текста о Јелени Димитријевић, светској путници, слободној, образованој и радозналој особи која није марила ни за какве предрасуде, куражној и способној да воли без ограничења и да све што види и осећа запише.

*После седам година*¹⁴

Из једног краја огромног града у други крај,
Сваки ми кутић знан;

Додуше, допре сад један, сад други глас

Радост и жалост стопут у један час:

Одједи чују се душе, али не твоје, но моје

И док верујем тврдо да тражим тебе

Путима којима смо онда ходале заједно,

Ја тражим себе.

Успомене нам из места где смо волели не умиру

Нико да им одузме живот за нашег живота,

На огњу спали или погребје;

И што временски бивају даље од нас

Све нам је дражи драги њихов глас:

Јер у њима је прошло, боље наше Ја.

Друг када изгуби друга не оплакује њега,

Но себе.

Њу-Јорк, јула 1927.

¹⁴ Јелена Димитријевић, *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови”, сигнатура Р 543.

ЛИТЕРАТУРА

Димитријевић, Јелена Ј.

Нови свет или У Америци годину дана. Београд: Ed. Y. P. – N. Y. C., 1934. Штампано.

„Американка”. *Српски књижевни гласник*, књ. 28, св. 2–3 (1912): 81–91, 161–170. Штампано.

„У Америци ’нешто се догодило’”. *Српски књижевни гласник*, књ. 13, св. 8 (1924): 561–577. Штампано.

На Океану и Преко Океана. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови”, сигнатура Р 542. Рукопис.

К Сунцу за Сунце – У паклу рај. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови”, сигнатура Р 543. Рукопис.

Из Новог Света. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови”, сигнатура Р 545. Рукопис.

Кох, Магдалена, ...*када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012.

Милинковић, Јелена. „Јелена Димитријевић, *Српски књижевни гласник* и Америка”. У *Читате ли Јелену Димитријевић?*, зборник радова, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018, 95–117. Штампано.

THE “AMERICAN OPUS” OF JELENA J. DIMITRIJEVIĆ

This paper presents the “American Opus” of the Serbian author Jelena J. Dimitrijević (1862–1945) <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/en/authors/jelena-dimitrijevic>. The paper focuses on her American travelogue *The New World or A Year in America* (published in Serbian in 1934), which describes Dimitrijević’s visit to the United States in 1919 and 1920. During her journey, she visited New York, Washington, Boston and Philadelphia and took a particular interest in the urban environments in America and the way of life there, especially when it comes to women. Dimitrijević’s poems (in manuscript) from the period stand parallel to this material. By comparing this material with two short stories (*The American Woman*, published initially in 1912, republished in 1918; and *In America Something Happened*, written in 1920 in French, published in 1924 in Serbian), we discover two “hidden” love stories inspired by and dedicated to two American women. These life and love stories are framed by the dynamic observations of our author about the prosperous America of the 1920s.

Key words: Jelena J. Dimitrijević, travelogue, poetry, New York, Washington, Boston, Philadelphia, modernization, American women.

Белешка о Јелени Димитријевић

Јелена Ј. Димитријевић (1862–1945) је била српска списатељица, добротворка и наша прва светска путница. Рођена је у Крушевцу, у трговачкој породици. Са десет година прелази у кућу свог полубрата Николе у Алексинац, где је открила свет књига у богатој братовљевој библиотеци. Стране језике је самостално почела да учи заједно са братом од ујака Добросавом. Тако ће научити немачки, француски, енглески, руски, грчки, италијански и, коначно, турски. Удаје се 1881. године за артиљеријског потпоручника Јована Димитријевића и сели се у Ниш, где ће уз кратке прекиде остати наредних 17 година. Тамо наставља да ради на свом књижевном образовању и објављује збирку поезије *Песме, књига I*.

Од 1898. па до краја живота има стално пребивалиште у Београду, али њен номадски дух ће је у овом периоду водити на најудаљеније меридијане света. Уследиће низ прозних остварења, као што су приповетке *Бул-Марикина приказња*, *Фати-султан/ Сафи-ханум/ Мејрем-ханум*, *Американка*, затим дела епистоларне књижевности (*Писма из Ниша о харемима*, *Писма из Солуна*) и путописне књижевности (*Нови свет или У Америци годину дана*, *Седам мора и три океана*), а посебно треба истаћи роман *Нове*, који је објавила Српска књижевна задруга 1912. године. После мужевљеве погибје у Првом светском рату, Јелена Димитријевић обилази готово читав свет: најпре из Европе (Шпанија, Француска, Енглеска) одлази у Америку (1919–1920), да би седам година касније обишла Блиски и Далеки исток (Египат, Либан, Палестина, Сирија, Индија, Кина, Јапан) и обрела се поново у Америци. О томе сведоче не само наведени путописи већ и необјављене збирке песама, од којих су неке на енглеском и француском језику.

Радила је и као болничарка у Балканским ратовима, и једна је од првих чланица Кола српских сестара. Умрла је у Београду у 83. години. Њена рукописна заоставштина чува се у Народној библиотеци Србије.

Белешке о ауторкама и преводиоцу

Биљана Дојчиновић је редовна професорка на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Једна је од оснивачица Центра за женске студије у Београду, као и Индок центра Асоцијације за женску иницијативу. Главна уредница *Генера*, часописа за феминистичку теорију, од 2002. до 2008. Од 2009. чланица управног одбора COST Action IS0901, *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture* (2009–2013). Од 2011. руководитељка истраживачког пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Објавила је књиге *Гинокритика: Род и проучавање књижевности коју су писале жене* (1993); *Одабрана библиографија радова из феминистичке теорије/ женских студија 1974–1996* (1997); *Градови, собе, портрети* (2006); *GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing* (CD) (2006); *Картограф модерног света* (2007); *Сусрети у тами: увод у читање Вирџиније Вулф* (2011) и *Право сунца: Другачији модернизми* (2015).

Владимир Ђурић је докторирао на Филолошком факултету у Београду (2017), где је и завршио основне студије и одбранио дипломски мастер рад на Катедри за француски језик и књижевност. Био је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја 2012–2015. Од 2015. године ради у звању асистента на Департману за француски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Бави се проучавањем компаративне књижевности, посебно истраживањем српске књижевности коју су писале жене у контексту француске књижевности и савремене француске компаратистике (имагологија, интертекстуалност). Од 2012. учествује у раду пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Докторска

дисертација Владимира Ђурића испитује стваралаштво српских списатељица прве половине XX века у контексту француске књижевности и културе. Учествовао је на разним међународним семинарима, научним скуповима и конференцијама у земљи (Београд, Ниш, Крагујевац) и иностранству (Париз, Хаг, Познањ, Будимпешта, Скопље). Објављивао је радове у зборницима радова са научно-стручних скупова и у часописима *Филолошки преглед*, *Књиженство*, *Лупар*, *Philologia Mediana*, *Прича*.

Магдалена Кох је професорка на Универзитету Адам Мицкјевич у Познању (Пољска), где предаје српску, хрватску и босанску књижевност на Институту словенске филологије; раније је радила на Универзитету у Вроцлаву. Објавила је књиге *Путовање кроз време и простор. Проза Исидоре Секулић* (Вроцлав, 2000) и *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку 20. века (канон – жанр – род)* (издање на пољском – Вроцлав, 2007, српско проширено издање – Београд, 2012). Коауторка је књиге *Milena Pavlović Barilli EX POST* (Београд, 2009, поглавље: „У потрази за Миленом Павловић Барили у српској књижевности”). У штампи је њена књига *Мајсторице мишљења. Српски феминистички есеј (XIX–XXI век)*, која ће се појавити 2019. године. Учествовала је (2010–2013) у европском пројекту COST action ISO901 *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture*. Учесница је пројекта *Књиженство: теорија и историја књижевности на српском језику до 1915* (2011–2017). Бави се студијама рода, феминистичком критиком, постколонијалном теоријом, српском и хрватском савременом драмом, теоријом и праксом српског феминистичког есеја.

Јелена Милинковић (Београд, 1981) дипломирала је 2006. на Филолошком факултету у Београду на групи за српску књижевност и језик са општом књижевношћу. На истом факултету је 2016. одбранила докторску тезу *Женска књижевност у часопису Мисао 1919–1937*. Коауторка је књиге *Двадесет жена које су обележиле XX век у Србији* (Београд: НИН, 2013). Једна је од уредница зборника *Нова реалност из сопствене собе, књижевно стваралаштво Милице Јанковић* (Београд, Велико Градиште, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Народна библиотека „Вук Караџић”). Уредила је и издање *Нове љубави*, које обухвата романе Милице Јанковић и Јулке Хлапец Ђорђевић (Београд: Лагуна, 2019). Чланица је редакције *Књиженства*, часописа за студије књижевности, рода и културе. Била је координаторка и једна од ауторки базе података *Књиженство* (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr>). Запослена је као научна сарадница на Институту за књижевност и уметност у Београду на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (<http://periodika.ikum.org.rs/>).

Индекс имена

А

Аранитовић, Добрило 86, 101

Б

Бараћ, Станислава 89, 101

Беловић Бернаджиковска, Јелица 81

Бриан, Мери (Brian, Mery) 88

Бунушевац, Анђа 80, 81, 88, 101

В

Вилсон, Вудро (Wilson, Woodrow) 86

Винслоу, Хелен (Helen Winslow) 111

Волас, Мисиз (Mrs. Wallace, Mrs. W-се, госпођа В., Mrs. W.) iii, 25, 45, 50, 54, 70, 93, 95, 109, 117, 118, 119, 121

Вучетић, Радина 85, 86, 87, 101

Г

Гарбо, Грета (Garbo, Greta) 88

Гароња Радованац, Славица (Гароња, Славица) i, 65

Гвозден, Владимир 86, 101

Д

Димитријевић Ј. Јелена (Димитријевић, Јелена) i-v, 11, 22-23, 41, 43, 50, 54, 59, 61-77, 79-101, 103-118, 120-123, 125

Димитријевић, Јован 125

Дојчиновић, Биљана i, iii, 55, 70, 79, 88, 93, 101, 103, 118, 123, 127

Ђ

Ђурђевић, Исидор Ђ. (Ђурђевић, Исидор) i, ii, 65, 67, 69, 76, 83, 100, 101

Ђурић, Владимир 54, 57, 120, 127, 128

Ђуричић, Александра 66, 76

З

Зеленка, Проф. 111

И

Иванић, Делфа 104

Ј

Јанион, Марија (Janion, Maria) 63, 76, 77

Јанковић, Милица 62, 82

Јовић, Јелена 62, 77, 101, 123

К

Клајн, Иван 63, 77

Кнез Милојковић, Добросав 125

Ковач, Мирко 75

Комендант, Тадеуш (Komendant, Tadeusz) 63, 76

Кох, Магдалена (Koch, Magdalena) ii, iii, 61, 62, 63, 77, 90, 91, 101, 114, 123, 128

Л

Лакан, Жак (Lacan, Jacques) 68, 77

Лебл Албала, Паулина 82

М

Ман, Томас (Mann, Thomas) 115

Марковић, Даница 82

Матовић, Весна 82, 101

Милинковић, Јелена ii, iii, 65, 71, 79, 82, 101, 115, 118, 121, 123, 128

Мојић Ивановић, Ангелина 89

О

Оверфон, Грант М. 111

П

Петровић, Илија 86

Петровић, Никола 125

Петровић Његош, Јока 104

Пијаде, Давид 75

Р

Рид, Хелен Ли (Reed, Helene Leah) 111

С

Сапфо 66, 114

Секулић, Исидора 62, 82, 83, 84, 101

Скерлић, Јован 82, 98

Спасић, Јела 81

Стјеља, Ана i, 65, 69, 77, 90, 101

Стојановић, Петар 81

Т

Темпл, Ширли (Temple, Shirley) 88

Томић, Милица 81

Ћ

Ћосић-Вукић, Ана 82, 101

У

Уолис, госпођа в. Волас, Мисиз

Ф

Филипс, Стронг (Phillips, Strong) 70, 114

Флаг, Катрин Кити (Flagg, Katharine) ii, iii, 61, 65, 71, 72, 73, 74, 91, 115, 118

Флаг, Хари (Flagg, Harry) 70

Фротингам, Мис Е. (Frottingham, Miss. E.) 70

Фротингам, Џон (Frothingham, John) 105, 109

Фуко, Мишел (Foucault, Michael) 63, 76

Х

Хес, Мисиз (Mrs. Hess) 84, 95, 101, 113, 115, 118

Хоксворт, Силија (Hawkesworth, Celia) 66, 76

Џ

Џејмс, Хенри (James, Henry) 115, 116

Ш

Шипка, Милан 63, 77

Ширер, Норма (Shearer, Norma) 88

Софија Симовић
Ивана Дејановић
Горан Петровић

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Димитријевић Ј.(082)

821.163.41-32(082)

821.111(497.11)-1(082)

АМЕРИКАНКЕ Јелене Ј. Димитријевић : зборник радова
/ уредница Биљана Дојчиновић. - Београд : Филолошки
факултет Универзитета : Народна библиотека Србије, 2019
(Београд : Чигоја штампа). - 131 стр. : илустр. ; 24 cm

На насл. стр. : Књиженство, теорија и историја женске
књижевности на српском језику до 1915. године. - „Тематски
зборник радова Американке Јелене Ј. Димитријевић
... је настао у оквиру пројекта Министарства просвете,
науке и технолошког развоја ... 'Књиженство, теорија
и историја женске књижевности на српском језику до
1915. године'.”--> прелим. стр. - Тираж 300. - Белешка о
Јелени Димитријевић: стр.125. - Белешке о ауторкама
и преводиоцу: 127-128. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз поједина
поглавља. - Регистар.

ISBN 978-86-6153-592-5

а) Димитријевић, Јелена (1862-1945) -- Поетика -- Зборници

COBISS.SR-ID 277409292

U spornosti sa obzirom na
Ako vam se pokaza.

Монографија *Американке Јелене Ј. Димитријевић* настоји да представи мрежу ауторског рада у различитим жанровима и на различитим језицима кроз оригиналне текстове Јелене Ј. Димитријевић, и кроз критичке текстове проф. др Магдалене Кох, др Јелене Милинковић и проф. др Биљане Дојчиновић, обухватајући приповетке „Американка“ (објављена 1912, потом 1918), „У Америци 'нешто се догодило'“ (написана на француском 1920, објављена на српском 1924) и три песме Јелене Ј. Димитријевић из рукописа Р 545 написане на енглеском језику. „The Eyes “ (To the little unknown boy); „Don't Tell Me...“ (To Mrs. W.) и „My Soul“. У том светлу, монографија представља значајан допринос тумачењу једног од битних раздобља и тема у стваралаштву и животу Јелене Димитријевић.

Др Бојан Јовић, научни саветник
Института за књижевност и уметност у Београду

Избор Јелене Димитријевић, данас једне од најистакнутијих српских књижевница двадесетог века, за ово продубљено истраживање, више је него оправдан будући да је реч о ауторки која у свом путопису из посебног угла тумачи културолошки контекст Америке, а који јој истовремено служи као инспирација за прозу и поезију. Управо због тога ова монографија представља значајан допринос српској науци о књижевности, компаративној књижевности и студијама културе.

Др Радојка Вукчевић, редовна професорка
Филолошког факултета
Универзитета у Београду

Сматрам да је ова књига подухват од изузетног значаја за српску књижевност и историју српске књижевности.

Др Дубравка Ђурић, редовна професорка
Факултета за медије и комуникације
Универзитета Сингидунум

ISBN 978-86-6153-592-5

